

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

8

Українська мова

Частина 2

Олександр Заболотний, Віктор Заболотний

Українська МОВА

Підручник для осіб з особливими освітніми потребами
(Н 54.1 – Н 54.2)

8 клас
(у 2-х частинах)

ЧАСТИНА 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ГЕНЕЗА»
2021

УДК 811.161.2(075.3)
З-12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.02.2021 № 243)

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- теоретичні відомості з мови
- завдання підвищеної складності
- завдання з елементами дослідження
- завдання з розвитку мовлення
- завдання конкурсного характеру
- завдання для роботи з додатковими джерелами

Заболотний О.В.

З-12 Українська мова : підруч. для осіб з особ. освіт. потребами (Н 54.1 – Н 54.2). 8 кл. (у 2-х ч.) : ч. 2 / О.В. Заболотний, В.В. Заболотний. — Київ : Генеза, 2021. — 144 с.

ISBN 978-966-11-1245-1.

ISBN 978-966-11-1247-5 (Ч. 2)

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-11-1245-1
ISBN 978-966-11-1247-5 (Ч. 2)

© Заболотний О.В., Заболотний В.В.,
2021
© Видавництво «Генеза», оригінал-
макет, 2021

*Українська мова має свою особливу музикальність.
Ця незбагненна душа нашої мови, як золотоносна ріка,
виблискує хвилями народної пісні, переливається в душу нації,
творить почуттєву нерозривність українського серця
й української землі.*

Д. Павличко

Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)

Ви знатимете:

- що таке звертання, вставні слова (словосполучення, речення);
- групи вставних слів і словосполучень за значенням;
- виражальні можливості речень зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями).

Ви влітимете:

- правильно вживати розділові знаки при звертаннях, вставних словах (словосполученнях, реченнях), обґрунтовувати їх;
- конструювати та правильно інтонувати речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями);
- використовувати виражальні можливості речень зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями) в усному й писемному мовленні.

§ 28. ЗВЕРТАННЯ

Про поширені й непоширені звертання,
способи їхнього вираження та про особливості виділення
звертань в усному й писемному мовленні

ПРИГАДАЙМО. Для чого використовуємо форму кличного відмінка іменника?

1 А. Прочитайте вголос речення, виділяючи інтонаційно звертання. У формі якого відмінка вжито іменники, якими виражено звертання?

1. – Слухай, – сказав Юлько. – Слухай, Лілі, я прочитаю тобі вірші... Хочеш? (Н. Бічужа). 2. Краю рідний, цвіти, як Малишковий гай, і шумуй яворинням розлогим (О. Довгоп'ят). 3. Моя Полтаво, ти благословенна минулим і майбутнім у віках (М. Бойко).

Б. Передайте інформацію, висловлену в кожному реченні, уникаючи звертань. Чи вплине це на емоційно-експресивне забарвлення речень?

В. Зробіть висновок про те, чим виражаємо звертання, як виділяємо їх на письмі та в усному мовленні, яку роль вони виконують.

Особливості
звертання

Звертання – це слово або група слів, що називають особу, а іноді – неживий предмет, до якого звертається мовець.

НАПРИКЛАД: 1. Любов до тебе, **Україно**, найкращий в світі оберіг (В. Черепков). 2. Люблю тебе, **моя ти пісне**, тобі я дякую за все (В. Сосюра).

Спосіб
вираження

Найчастіше звертання виражаємо **іменником у кличному відмінку**. Інколи в ролі звертання виступають слова інших частин мови, ужиті в значенні іменника.

НАПРИКЛАД: Будь щаслива та здорова, **чорноброва!** (М. Вороний).

Спосіб
вираження

Види звертань за будовою	
Непоширені (виражені одним словом)	Поширені (виражені кількома словами)
<i>І шлях святинь твоїх, Славуто, тернами весь позаростає!</i> (М. Філянський).	<i>Запалай, мій вогнику крилатий, полум'ям привітним і незлим</i> (А. Малишко).

У групі поширеного звертання можуть бути відокремлені означення, однорідні члени речення. У такому звертанні ставимо розділові знаки відповідно до загальних правил.

НАПРИКЛАД: *Прощайте, **росяні долини і села, словнені краси*** (О. Підсуха).

Синтаксичні
особливості

Звертання **не виступають членами речення** та не утворюють з іншими членами речення словосполучень.

Розділові
знаки

На письмі звертання виділяємо **комами**.

Проте якщо звертання стоїть на початку речення і його вимовляємо з окличною інтонацією, то після нього ставимо **знак оклику**, а наступне слово в такому разі пишемо з **великої букви**.

НАПРИКЛАД: *Життя моє! Дозволь тебе любити. Зашити щастям зроблені дірки* (А. Стеценко). Слова **о, ой**, коли вони інтонаційно тісно зв'язані із звертанням (тобто після них немає паузи), **комою не відокремлюємо**.

НАПРИКЛАД: *Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий* (Т. Шевченко).

Інтонація

Звертання вимовляємо високим тоном, особливо на початку речення. Перед звертанням паузи звичайно немає, є пауза, як правило, після нього. Якщо звертання стоїть у середині речення, його вимовляємо швидким темпом.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Займенники **ти**, **ви** в будь-якому відмінку до групи звертання не входять. **НАПРИКЛАД:** Ой **ти**, **дівчино**, з горіха зерня... (І. Франко).

2 Прочитайте текст, знайдіть звертання. Визначте їхню роль у мові.

Ой летіть, вітри буйні, зашуміть калиновим гіллям край вікна, розбудіть матір шелестом поривним. І повідайте, вітри, про найменшого сина Миколу, що його не обіймала матір, не виряджала на війну й що йому наказу не давала материнського. Розкажіть ви, буйні вітри, що живий син Микола, живий-здоровісінький. Тільки сивина рясно вкрила скроні, як паморозь осіння...

Не забув тебе, мати, молодий син...

Мовчи, серце! Стань твердим, як кремій! Ні однієї сльози з очей, бо сльоза зір соколиний затуманить...

– Де ви, сини мої? Чи діждуся вас? Чи побачуся з вами?

Б'ється калинове гілля, стукає, наче повідати хоче про добру вість, що її принесли швидкі вітри... (А. Шиян).

3 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Прочитайте речення вголос, виділяючи звертання відповідною інтонацією. Які зі звертань поширені, а які – непоширені?

1. Через тумани лихі, через великеє горе ти світиш мені моя зоре (*Леся Українка*). 2. І ти людино в себе у ногах побачиш постать гордої природи (*М. Рильський*). 3. Грай моя пісне як вітер сей грає (*Леся Українка*). 4. Линьте ж дні котіться вєсни до мети (*М. Рильський*). 5. Шуми вітре шуми буйний на ліси, на гори... (*М. Шашкевич*). 6. Спи мій малесенький поки є час (*Леся Українка*). 7. Скажи Україно скажи моя мила звідки могутність незламна твоя? (*М. Нагнибіда*). 8. Кораблі Шикуйтеся до походу! (*В. Симоненко*).

II. Підкресліть члени речення в першому та другому реченнях. Чи будете ви підкреслювати звертання?

4 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, які з виділених слів є звертаннями. Обґрунтуйте свою думку.

1. Хай, **милі друзі**, **вам** щастить у дружбі вірній, в праці мирній (*М. Рильський*). 2. Я люблю **тебе**, **поле**, простір **твій**, широчінь, твої пахощі й цвіт (*П. Дорошко*). 3. Спасибі **вам**, **добрі люди!** За щедрість хочемо віддячити, відкривши вам одну таємницю (*М. Павленко*). 4. Не стелись, **тумане**, не шуміть, **тополі**, не печальте очі **ви**, **берізки голі!** (*В. Сосюра*).

МОВНИЙ ЕТИКЕТ

друзі
друже
пане, пані
панове
добродію
громадянине
шановні громадяни
шановне товариство
вельмишановний
господарю
господине

5 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. Висловіть свої міркування стосовно того, як потрібно звертатися до людей. Яке означення ви використали б біля звертання, починаючи лист до мами, тата, бабусі, дідуся, ровесника, редактора газети, директора школи? Які слова найкраще вживати під час звертання до незнайомої людини?

6 Поширте речення «Коли ти прийдеш?» звертанням. Поставте звертання на початку, у середині, у кінці речення. Простежте, як змінюється відтінок запитання залежно від місця звертання в реченні. Опишіть ситуацію, у якій могло б прозвучати кожне з утворених речень.

7 I. Спишіть речення, утворивши від поданих у дужках іменників звертання. Поставте й обґрунтуйте розділові знаки.

1. Добридень (квітень) повелитель квіту. Заходь в мій сад – він жде тебе завжди (*М. Боровко*). 2. Здрастуй (пта-

щечка маленька) звідкіля ти, звідкіля? (П. Усенко). 3. Понеси мене на крилах (радість моя) де на пагорбах і схилах сонця течія (В. Симоненко). 4. Скажи (брат) кобзареві: хай собі співає! Бо кобзаря на Україні народ поважає (О. Корсун). 5. Молодієш (Київ) хоч старий літами (Д. Луценко). 6. Нехай живе поезія (мій друг)! (М. Рильський). 7. Не шуми ти (луг) і не гасніть, далі! (В. Сосюра). 8. Ти припав (мій син) до лица мудрої кринички польової (П. Перебийніс).

II. Визначте, у яких словах-звертаннях простежується чергування звуків. Запишіть і схарактеризуйте звуки, що чергуються.

8 Хто зможе правильно розставити сім ком у поданому реченні?

Зеленітьте доли і лужечки і орли здіймайтесь ув імлі розливайтесь круті бережечки по вкраїнській молодій землі! (А. Малишко).

Риторичне звертання

Риторичне звертання – це звертання, яке не має на меті дійсного контакту з особою, предметом або явищем, до якого звертаються, і служить лише для того, щоб привернути до нього увагу читача й висловити ставлення мовця. **НАПРИКЛАД:**

*Україно моя! Чисті хвилі ланів,
Променисті міста, голубінь легкокрила!
Україно! Сьогодні звірів-ворогів
Ти грудьми вогняними зустріла.*

М. Рильський

Риторичне звертання використовують для називання співрозмовника в уявному діалозі. Текстова **відповідь** на звертання **не передбачається**, оскільки її вміщено в самому звертанні. Риторичне звертання призначене викликати певну експресію, задану темою і запрограмованістю на піднесено-поетичний або розмовний стиль усього твору чи його частини.

9 I. Прочитайте речення (окремі розділові знаки пропущено). Знайдіть серед них ті, у яких є риторичні звертання. З якою метою таке звертання використав автор?

1. Зашуми весною зелен луже теплий вітре ш(е,и)лести в гі(л,лл)і! (А. Малишко). 2. «Знаєш люба племінничко – мовила нарешті Сніжана, – ходімо погуляємо!» (М. Павленко). 3. Дай мені земле від своєї любові хліба, і рясту, й з(е,и)леної крові... (А. Малишко). 4. О краю мій в ті грізні зими завжди з тобою ми були (В. Сосюра). 5. Мій отчий (не)забутній доме зі мною скрізь твоє тепло (Р. Братунь). 6. «Вороне ти живий?» – почувся голос (В. Шкляр). 7. Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає... (В. Симоненко). 8. Старі дуби спасибі вам за осінь за відлітання радості і птиць (Л. Костенко).

II. Випишіть спочатку речення з поширеними звертаннями, а потім – із непоширеними. Розкрийте дужки, розставте розділові знаки.

10 I. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Знайдіть поширені звертання.

1. Прощай синє море моє безкрає просторе (Леся Українка). 2. Прощай мій зошите Спасибі тобі друже що ти думок моїх не відцуравсь (В. Симоненко). 3. Тобі кохана й пролісків не треба. Вони цвітуть під віями у тебе (К. Дрок). 4. Краю мій колиско пісні й танцю На колись згорьованій землі вже гуцули, бойки, наддністрянці – свого щастя вдатні ковалі (С. Пушик). 5. Журавлина пісне кетяже калини пломеніть вам вічно в серці України (О. Підсуха). 6. Красо України Подолля! Розкинулось мило, недбало! (Леся Українка).

II. Схарактеризуйте усно речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням. Прочитайте речення вголос, виділяючи звертання відповідною інтонацією.

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ

11 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте по черзі подане речення кілька разів, передаючи інтонацією різні почуття (радість, переляк, сум, тривогу тощо).

«Іване, Іване!» – промовила тихо мати.

12 I. Запишіть речення, ускладнюючи їх наведеними звертаннями (відповідно до змісту). Розставте розділові знаки. Ви можете використати кожне звертання лише один раз.

шановні
мешканці

діти й до-
рослі

тату

пасажири

шановні
відвідувачі

водії

1. Заходьте й виходьте швидше.
2. Допоможи мені перезавантажити комп'ютер.
3. Бережіть лісові насадження від пожеж!
4. Будьте обережні! Попереду небезпечний поворот.
5. Дотримуйтеся чистоти біля своїх будинків.
6. Запрошуємо стати учасниками міського велопробігу.

II. Складіть і запишіть три речення із звертанням: 1) до пасажирів автобуса; 2) до мешканців вашого міста чи села; 3) до відпочивальників біля моря.

13 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть діалог (6–8 реплік) на одну з тем: «Як я провів (провела) день», «Мої захоплення», «Улюблена телевізійна передача». Використайте щонайменше два звертання.

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть есе (6–8 речень) на одну з тем: «Життя моє! Дозволь тебе любити», «Моя мила Україно, розвивайся і зростай».

§ 29. ВСТАВНІ СЛОВА (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, РЕЧЕННЯ)

Про те, що таке вставні слова (словосполучення, речення),
про їхні групи за значенням та особливості виділення їх

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають вставними? Що вони виражають?

14 А. Порівняйте речення кожної групи. Які з речень є більш інформативними?

1. *Я був щасливий.* – *Я, **мабуть**, був щасливий.* – *Я, **безумовно**, був щасливий.*

2. *Линув дощ.* – ***На радість**, линув дощ.* – ***Як на біду**, линув дощ.*

3. *За вікном плакав вітер.* – ***Бувало**, за вікном плакав вітер.* – ***Як завжди**, за вікном плакав вітер.*

4. *Дівчата купили книжку.* – ***По-перше**, дівчата купили книжку.* – ***Отже**, дівчата купили книжку.*

5. *Квіти були красиві.* – ***По-моєму**, квіти були красиві.* – ***На думку відвідувачів**, квіти були красиві.*

Б. Яку додаткову інформацію вносять у речення виділені вставні слова (сполучення слів)?

В. На основі спостереження зробіть висновок про роль вставних слів у мовленні.

*Вставні
конструкції*

Вставними є слова (словосполучення, речення), які граматично не пов'язані із членами речення і виражають ставлення мовця до висловленого, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки тощо.

Вставні конструкції певним чином оцінюють, уточнюють основне повідомлення. **НАПРИКЛАД:** 1. *Ти на мене пилинці не дозволила б, **мабуть**, упасти* (Є. Летюк). 2. *У Львові, **кажуть**, сніг впав срібlistий* (О. Максимішин-Корабель).

<p><i>Вставні конструкції</i></p>	<p>Вставними можуть бути й цілі речення (<i>мені здається, як кажуть, чуєте, як ви знаєте, я певен</i>). НАПРИКЛАД: 1. <i>Як ми вже знаємо</i>, по дорозі з Харкова Гребінка зупинився в Кременчуці (П. Жур). 2. Ну а ви, <i>я бачу</i>, здружилися (М. Трублаїні). До основного речення вставне речення приєднуємо за допомогою сполучника або без нього. Вставні слова (словосполучення, речення) не є членами речення.</p>
<p><i>Інтонація</i></p>	<p>Вставні слова (словосполучення, речення) вимовляємо зниженим тоном, у прискореному темпі. Перед ними й після них робимо паузу.</p>
<p><i>Розділові знаки</i></p>	<p>На письмі вставні слова (словосполучення, речення) виділяємо комами. НАПРИКЛАД: 1. <i>Сьогодні, на щастя, буде сонячно</i>. 2. <i>За даними синоптиків, завтра буде дощ</i>. 3. <i>Здається, скоро будуть сильні снігопади</i>. Вставні слова не виділяємо комами, якщо вони належать до відокремлених членів речення. НАПРИКЛАД: <i>Дмитро, очевидно поспішаючи, не поснідав</i>. Якщо сполучник а стосується вставного слова, то після цього сполучника коми не ставимо (<i>а може, а власне, а втім</i> тощо). НАПРИКЛАД: <i>Не знаю, чи побачу вас, чи ні, а може, власне, і не в тому справа...</i> (Л. Костенко).</p>

ГРУПИ ВСТАВНИХ СЛІВ (СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ, РЕЧЕНЬ) ЗА ЗНАЧЕННЯМ	
Групи	Приклади
Виражають упевненість, невпевненість, сумнів	безумовно, безперечно, без сумніву, певна річ, правда, здається, видно, мабуть, може, очевидно, може бути, либонь, а може, правду кажучи, щоправда, сподіваюся

Виражають задоволення, незадоволення, радість, жаль, здивування	на щастя, на диво, боже збав, на жаль, як на зло, на сором, чого доброго, як навмисне, як на біду, дивна річ
Указують на джерело повідомлення	по-моєму, по-твоєму, кажуть, як кажуть, мовляв, на мою думку, бачу, по-вашому, як відомо, на думку..., за словами...
Указують на зв'язок думок, послідовність викладу	по-перше, по-друге, по-третє, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, значить, виходить, однак, проте, а втім
Привертають увагу співрозмовника	чуєте, бачиш, уяви, зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, зрозумійте, даруйте

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не є вставними такі слова: *навіть, майже, приблизно, принаймні, все-таки, все ж таки, мовби, наче, неначе, немов, ніби, нібито, адже.*

15 І. Прочитайте вголос текст, виділяючи інтонацією вставні слова. Визначте стиль і тип мовлення. Що нового ви дізналися з прочитаного?

ПІДКОВА НА ЩАСТЯ

Кожен із вас, **сподіваюся**, знає вислів «підкова на щастя». Та не всім, **далебі***, відоме його походження. Історія цього афоризму сягає глибокої давнини. Ще в Стародавньому Римі та Греції був звичай підковувати коней і волів. Якщо, **скажімо**, ратаї** чи воїни робили це з практичних

* *Далебі* – уживається в значенні вставних слів: справді, дійсно та ін.

** *Ратаї* – (заст.) плугатар, орач.

С. Глушук. Коні

міркувань, то для заможної верхівки таке оздоблення тварини мало суто обрядовий характер. Кожен по-своєму намагався продемонструвати статки: власники коней чи волів «узували» їх у срібні, а то й золоті підківки, намагаючись цим підкреслити своє соціальне становище. Траплялися, **однак**, випадки, коли дорогоцінні вироби непомітно губилися, і той, кому щастило знайти підківку з благородного металу, неабияк дякував долі. Звідси, **отже**, й похідний вислів – «підкова на щастя».

Коли і де з'явилася підкова, хто той винахідник, що, розігрівши в горні шмат заліза, викував напівовальний каблучок і припасував його до копита коневі? **На жаль**, історія не зберегла імені далекого майстра (За *В. Скуратівським*).

II. Випишіть вставні слова (речення), визначте їхню групу за значенням. Поясніть роль вставних слів для зв'язку думок у тексті та вираження авторського ставлення до висловленого. Зверніть увагу на розділові знаки при вставних словах.

III. Перекажіть усно прочитане, використавши виписані вставні слова (речення).

16 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому вставні конструкції не є членами речення.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Деякі дієслова (*здається, кажуть, думаю*), прислівники (*звичайно, видно, можливо*), іменники (*правда, на жаль, на щастя*) тощо в реченні можуть виконувати різні функції – бути членами речення або вставними. Якщо до цього слова в реченні можна поставити питання від інших слів, то воно не вставне й виділяти його комами не потрібно.

ПОРІВНЯЙМО:

1. Там <u>кажуть</u> усю правду.	1. Там, кажуть , сонце спати лягає.
2. Максим <u>може</u> вам заспівати.	2. Я, може , вам заспіваю?
3. Здалеку <u>видно</u> плесо річки.	3. Будинок тут, видно , недавно збудовано.

17 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Поміркуйте, у яких двох із поданих речень є вставні слова (деякі розділові знаки пропущено). Доведіть свою думку.

1. Може я міг би вам допомогти? – довірливо запитав незнайомий (*О. Гончар*). 2. Не може заснути малюк (*Л. Горова*). 3. Генерал видно був чимось невдоволений (*О. Гончар*). 4. Видно місто, далі поле у моєму вікні (*М. Рильський*).

18 I. Доповніть речення вставними словами (словосполученнями, реченнями) й запишіть.

1. Минулого тижня на дорогах була ожеледиця. 2. Переказ коштів провели вчасно. 3. Більшість видів китів – під загрозою зникнення. 4. Туристи відійшли далеко від наметового містечка. 5. Треба докласти максимум зусиль для перемоги. 6. Магазин зачиняють після дев'ятнадцятої години. 7. У Чернігівській та Сумській областях очікується туман.

II. Підкресліть й обґрунтуйте вивчені орфограми.

III. Виконайте письмово синтаксичний розбір першого речення.

19 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Того можливо не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*). 2. До речі можу підказати, де зараз дістати прекрасних стиглих черешень (*М. Павленко*). 3. І я виходжу в гомін трав і припадаю до сліда, бо значить хтось мене чекав, а може й зараз вигляда (*А. Малишко*). 4. За східним звичаєм гості не сміють відмовлятися від дарунків, бо то була б господарям образа (*Леся Українка*). 5. Їй-богу ніби вперше Київ побачила (*М. Павленко*). 6. Пізнати й оцінити Довженка один чоловік мабуть не в змозі (*Д. Павличко*). 7. Нащо бачте згадувать, що давно минуло (*Т. Шевченко*). 8. Полювання як ви потім побачите потребує багато часу (*Остап Вишня*).

II. Виконайте письмовий синтаксичний розбір останнього речення.

20 **КОЛО ДУМОК.** Чи згодні ви з тезою «Суржик – це не взаємозбагачення, а взаємообкрадання мов»? Обґрунтуйте відповідь. Відповідаючи, використовуйте вставні слова (словосполучення), які вказують на джерело повідомлення, привертають увагу співрозмовника, вказують на послідовність викладу думок.

21 Прочитайте речення. Доповніть їх вставними словами (словосполученнями, реченнями) тієї групи за значенням, яку вказано в дужках. За потреби скористайтеся довідкою. Утворені речення запишіть, розставте розділові знаки.

1. Гори [невпевненість] стояли тут поруч (*О. Гончар*).
2. Перебування в Києві [привертає увагу співрозмовника] багато дало мені для п'єси (*О. Довженко*).
3. Чим більше темніло, тим вітер [невпевненість] дужчав (*М. Коцюбинський*).
4. [Задоволення] її запросила до себе на село наша старша тітка (*Леся Українка*).
5. Звикне [джерело повідомлення] собака за возом бігти, то й за сannyaми побіжить (*Панас Мирний*).
6. Відступати нам [послідовність викладу]

пізно, і [послідовність викладу] немає підстав (В. Собко). 7. [Джерело повідомлення] люди жили табунами, спали покотом в млі печер... (В. Симоненко). 8. Старенька груша дихає на пальці, їй [невпевненість] сняться повні жмені груш (Л. Костенко).

ДОВІДКА. *Здавалосьь, на щастя, по-перше, здавалося, кажуть, по-друге, кажуть, уяви собі, певно.*

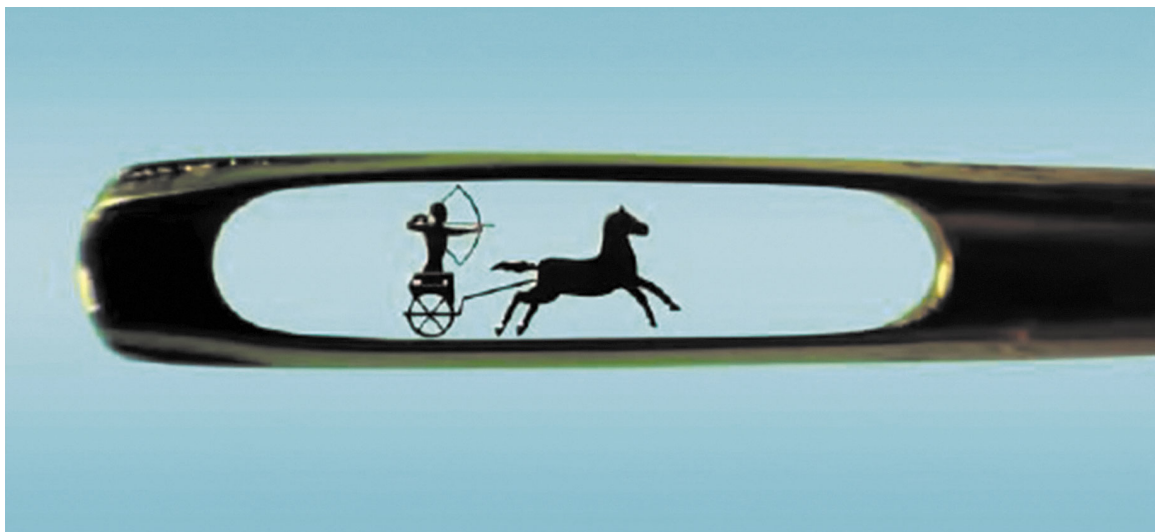

22 Напишіть твір-мініатюру (6–8 речень) на одну з тем: «Тополя в небо руки підійма», «Затьохкали травневі солов'ї», «Сиплються зорі на високі гори». Використайте слова в переносному значенні та щонайменше два речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями).

23 І. Прочитайте текст (окремі розділові знаки пропущено). Визначте мікротеми, доберіть до них заголовки. Запишіть заголовки у формі плану.

УКРАЇНЕЦЬ, ЯКИЙ ЗДИВУВАВ СВІТ

У когорті відомих українців чільне місце безперечно посідає Микола Сядристий – майстер мікромініатюри, роботи якого об'їхали весь світ.

Робота-мініатюра М. Сядристого

Митця здебільшого цікавлять природні матеріали: метали мінерали насіння трав і дерев. За словами умільця будь-яка насінина по-перше є дуже гарною від природи по-друге довговічною.

З половини макової зернини як це не дивно маестро примудрився зробити чудове гніздечко для трьох золотих пташенят, а зі шматочка вишневої кісточки – портрет-барельєф* Соломії Крушельницької.

Деякі його твори такі дрібні, що можуть загубитися серед порошинок. Наприклад найменший у світі годинник, якого Сядристий уставив замість ока золотій бабці. Складається цей годинник уявіть зі ста тридцяти деталей. А золотий сервіз на цукровій піщинці навіть не можна покласти на хустинку, бо кавничок і бокальчики провалляться крізь волокна тканини (За О. Лань).

II. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть вставні слова (словосполучення, речення).

Об'єднайтеся в групи й обери́ть для виконання одне із запропонованих завдань. Підготуйтеся до захисту свого проєкту перед аудиторією.

Проект

1. Дослідіть, які форми звертань і з якою метою використано в поезіях Т. Шевченка, І. Франка чи Лесі Українки.
2. Підготуйте ескізи вітальних листівок, постерів з різноманітними формами звертань.
3. Доберіть форми звертань до осіб, у яких беруть інтерв'ю, з огляду на їхній вік та професію. Інсценізуйте фрагменти кількох інтерв'ю з особами різного віку та представниками різних професій.

* *Барельєф* – скульптурна прикраса на плоских поверхнях, що виступає над площиною фону менше ніж на половину своєї товщини.

§ 30. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)»

24 І. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Назвіть засоби зв'язку речень у тексті. Розкажіть, що формує успіх людини.

Я – УКРАЇНЕЦЬ

Точної формули успіху, **безперечно**, не знає ніхто. Навіть ті, кому судилося стати великими, очевидно, навгадь складали її впродовж років наполегливої й творчої праці. Так сталося з хлопцем, який народився в США і, за багатьма джерелами, має українське етнічне **походження**. Ім'я цього хлопця Стівен Гері Возняк.

По-перше, вже у восьмому класі, захопившись електронікою, Возняк зібрав складний калькулятор. По-друге, після закінчення університету, працюючи в компанії, де був лише один комп'ютер на 80 інженерів, Стів вирішив, що для нормальної роботи потрібен персональний комп'ютер. Можна було, звісно, придбати пристрій, але ні сам Стів, ні його шкільний приятель Стів Джобс таких грошей не мали. І тоді хлопці, усамітнившись у гаражі в батьків Джобса, **власноруч** зібрали комп'ютер. По-третє, за рік Возняк і Джобс поставили свій винахід на виробництво. А ще за якийсь час друзі заробили перші мільйони. Отже,

Один із перших ПК

Возняк став одним із батьків сучасної технологічної революції.

Згодом, щоправда, Возняк полишив діяльність, **пов'язану** з винахідництвом. Він з головою поринув у **добročинність**. Зокрема, підтримує молодих талановитих комп'ютерників, допомагає нужденним.

На запитання, хто ж він усе-таки за національністю, Возняк відповідає так: «Я завжди знав, що моє прізвище українське. Я – українець». У 2017 році, приїхавши до Києва, він сказав те саме. В Україні Возняк ділився думками щодо попередження кібератак, які, як вважають експерти, є загрозою розвитку демократії (*За матеріалами ЗМІ*).

II. Випишіть речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями). Підкресліть головні та другорядні члени речення.

III. Обґрунтуйте написання виділених слів. Розберіть їх за будовою.

25 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вивчені пунктограми. Визначте, чим ускладнене кожне речення.

1. Повій вітрець грайливий розваж мене сумну від серця і до серця напни оцю струну (*В. Ковалівська*). 2. Обожнювання дуба очевидно зумовлено його довговічністю надзвичайною міцністю деревини (*О. Потапенко*). 3. Це мабуть очікуючи весну гомонить душа лісу (*М. Стельмах*). 4. Я прощаюся нині з тобою рідна хато моя назавжди (*В. Симоненко*). 5. Найбільше ми мабуть любимо лелек тому що вони символізують любов до рідної землі рідного дому (*О. Потапенко*). 6. І в свята гомінкі і в дні робочі ми думаємо правнуки про вас (*В. Симоненко*). 7. Скажи мені порадице-сопілко: «Чи трутні ми, а чи сліпі орли?!» (*М. Боровко*). 8. В поле виходжу і здається бачу і цвіт очей і по-смішку гарячу (*А. Малишко*).

II. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Укажіть односкладні речення, визначте їхній вид.

26 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Напишіть лист другові (подрузі), використовуючи звертання та вставні слова **на жаль, на думку** (когось), **до речі, звичайно** та ін.

ВАРІАНТ Б. Напишіть текст публічного виступу (10–20 речень) на довільну тему, використовуючи вставні слова **по-перше, по-друге, наприклад, в усякому разі, таким чином** та ін.

27 САМООЦІНКА. Продовжте усно вислови, використовуючи вставні слова (словосполучення).

1. Вивчивши тему, я, зокрема, зрозумів (зрозуміла), що
2. Найважчим під час опрацювання теми для мене було
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання.

Перевірте виконання за допомогою відповідей у додатках

1. Поширене звертання є в реченні (розділові знаки пропущено)

- А** Привіт тобі зеленокудра Сквиро поет сивоголовий посила (М. Рильський).
- Б** Чи знаєш ти хлопче якого коня тобі серед поля вготовила доля? (Б. Олійник).
- В** Спасибі Вам мамо за вічну любов і за всю неоплачену ласку (Д. Луценко).
- Г** Не плачте мамо не треба, і ви не журіться тату (А. Малишко).

2. Комами з обох боків треба відокремити звертання в реченні (розділові знаки пропущено)

- А** Рідна мово без тебе ніхто я мов підрізаний вітром листок (П. Перебийніс).
- Б** Понеси мене на крилах радосте моя (В. Симоненко).

- В** Старі дуби спасибі вам за осінь (*Л. Костенко*).
- Г** Не сумуй вербо моя почила що багряним листям одшуміла осені пора (*Д. Луценко*).

3. Вставними можуть бути всі слова та словосполучення в рядку

- А** нібито, по-перше, на радість
- Б** як-не-як, наприклад, уявіть собі
- В** до речі, без сумніву, на мій погляд
- Г** навіть, на жаль, між нами кажучи

4. Вставне слово є в реченні (окремі розділові знаки пропущено)

- А** Хоч на чверть кроку протє попереду (*С. Журахович*).
- Б** Навіть медуза знає заздалегідь, що буде буря на морі (*В. Сабунаєв*).
- В** Звичайно дорога нам теж не килимами була вистелена (*О. Гончар*).
- Г** А все-таки це ж на одній планеті (*М. Рильський*).

5. Правильно розставлено всі розділові знаки в реченні

- А** Того можливо, не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*).
- Б** Пам'ятки української вишивки, на жаль, збереглися лише за кілька останніх століть (*О. Гасюк*).
- В** І не вертайся, навіть у знеможі, коли прямуєш по своїй дорозі (*О. Довгий*).
- Г** Місяць хоче мабуть погрітись, суне в шибку свій блідий диск (*В. Симоненко*).

6. Слово кажуть буде вставним на місці пропуску в реченні (розділові знаки пропущено)

- А** Люди різне [...] про цей випадок.
- Б** [...] людині властиво помилятися.
- В** У народі [...] мовчання це золото.
- Г** Брехню [...] різними словами, а правду тільки одним.

7. Вставне слово, що вказує на зв'язок думок, є в реченні

- А** Таким чином, культурологія пов'язана з багатьма науками.
- Б** Може, у вас знайдеться цікава книжка для мене?
- В** Тепер ти, очевидно, можеш передумати їхати.
- Г** Того дня на дорогах, як навмисне, були затори.

8. Прочитайте речення. Правильним для цього речення є обґрунтування пунктуації, запропоноване в рядку

Музика, немає сумніву, змінює емоційний стан людини.

- А** коми між однорідними членами речення
- Б** коми між частинами складного речення
- В** коми для виділення порівняльного звороту
- Г** коми для виділення вставного словосполучення (речення)

9. Складіть одне речення з поширеним звертанням.

10. Складіть два речення зі словом *звичайно* так, щоб у першому реченні це слово було вставним, а в другому – ні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть синтаксичні конструкції, якими може бути ускладнене просте речення. Наведіть приклади.
2. Що таке звертання? Чим його виражаємо?
3. Розкажіть про використання розділових знаків при звертанні та про особливості виділення звертання в усному мовленні.
4. Наведіть приклади двох речень з поширеними звертаннями.
5. Що таке вставні слова (словосполучення, речення)?
6. На які групи за значенням поділяємо вставні слова? Наведіть приклади.
7. Поясніть роль звертань і вставних слів (словосполучень, речень) у мовленні.
8. Чи можуть звертання й вставні слова бути членами речення?

ЦІКАВО ЗНАТИ

ЗВЕРТАННЯ У СВІТІ

У різних державах користуються різними звертаннями до іншої особи. В Англії до чоловіка, незалежно від його сімейного статусу, звертаються «містер». Традиційним зверненням до заміжньої жінки є «місіс». До дівчат в англomовних країнах звертаються «міс», у Скандинавії – «фрекен», у Німеччині – «фрейлен». А ось ввічливе згадування про заміжню жінку в німців – «фрау», про чоловіка – «гер». У Франції жінкам кажуть «мадам», чоловікам – «месьє», дівчатам – «мадемуазель».

В Іспанії та Італії чоловік – «дон», жінка – «донья» чи «дона». У Стародавньому Римі до вільнонародженої жінки казали «матрона», що в широкому розумінні означає «мати сімейства». У середньовічних італійців звертання до заміжньої жінки було «мадонна» (З посібника).

ЯК ЦЕ БУЛО

ЗАГАДКИ СТАРОДАВНІХ ПІСЕНЬ

Прекрасні українські пісні, колядки, щедрівки дохристиянського походження (язичницькі) підтверджують давнє походження української мови. Учені вважають, що пісні «А ми просо сіяли» щонайменше дві тисячі років. Показовими є приспиви стародавніх українських пісень типу:

Дана, шіді, ріді,
Шіді, ріді,

Шіді, ріді –
Дана!

Історик С. Знойко висловив припущення, що *ші* (*сі*) – це давнє індоєвропейське «вона»; *ді* – «діяти», «творити»; *рі* – «річка». Отже, приспів «Дана, шіді, ріді, Дана» означає: «Дана (богиня води, дощу, одруження) діє, річку творить».

ЯК ЦЕ БУЛО

ДАВАТИ ДОБРО

Часто доводиться чути вислови: *давати добро, одержати добро*, що означають *дати* або *одержати дозвіл щось робити*. До речі, тут слово «добро» зовсім не пов'язане зі словом «добрий».

*Живе наша мова – і наш голос звучить
у вселенському хорі народів. Отже, живий
наш дух, жива наша пісня, наша історія,
наша єдність і наша одність.*

Я. Радевич-Винницький

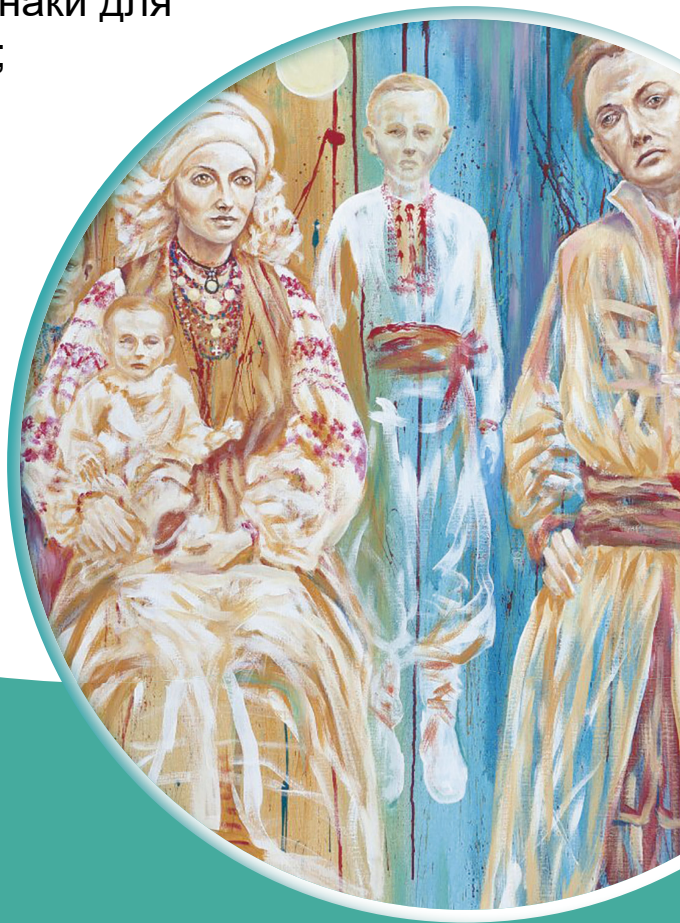
Речення з відокремленими членами

Ви знатимете:

- особливості відокремлених членів речення (також уточнювальних);
- умови, за яких члени речення відокремлюються.

Ви вмітимете:

- знаходити відокремлені члени в реченні;
- правильно вживати розділові знаки для відокремлення членів речення;
- правильно інтонувати речення з відокремленими членами;
- аналізувати й оцінювати виражальні можливості речень із відокремленими членами в текстах різних стилів;
- будувати висловлення, використовуючи виражальні можливості речень із відокремленими членами.

§ 31. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ

Про те, як посилити значення другорядних членів речення, та про стилістичні особливості речень з відокремленими членами

ПРИГАДАЙМО. Які є другорядні члени речення? Що таке дієприкметниковий і дієприслівниковий зворот?

28 А. Прочитайте речення. Поміркуйте, чи характерна для виділених конструкцій певна самостійність у реченні й велике змісто-ве навантаження.

1. *Вогненна зірка в небі пролітала, сичі кричали, **вісники біди*** (Л. Костенко). 2. *Нечутно ступають козацькі коні, **спускаючись униз до Бугу*** (Я. Качура). 3. *В автобусі, **заповненім людьми**, ваш теплий погляд мій зупинить будень* (Н. Баклай). 4. *А він іде, **високий, посивілий**, на схід, на захід, поле оглядає* (А. Малишко).

Б. Чому, на вашу думку, виділені члени речення названо відокремленими?

В. Зробіть висновок про особливості відокремлених членів речення.

Відокремлення

Відокремлення – це смислове та інтонаційне виділення членів речення для посилення їхнього значення.

Відокремленими можуть бути **другорядні члени речення** – означення, додатки, обставини. **НА-ПРИКЛАД:**

1. *Швидко надходив вечір, морозний, зоряний* (М. Стельмах). 2. *Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану* (Л. Костенко). 3. *Крім цих прапорів, на довгому держалі маяв ще білий прапор* (С. Скляр-ренко).

В усному мовленні відокремлені члени речення виділяємо **інтонацією**, а на письмі – **комами** (деколи – тире).

Інтонація

Відокремлені члени речення відділяємо **паузами** та вимовляємо повільніше від основного тексту. **НА**

ПРИКЛАД:

Розгойдане море, / уже брудне й темне, / наскакувало на берег (М. Коцюбинський).

Стилістичні особливості

Відокремлені члени речення характерні для всіх стилів мовлення. Для **наукового, публіцистичного та офіційно-ділового** стилів відокремлення – це засіб виявлення основного й другорядного в реченні, оформлення довідкових повідомлень, установлення логіки. У **художньому** стилі відокремлення допомагає створити художній образ, подати лаконічну, виразну характеристику описуваного явища тощо.

29 І. Прочитайте тексти й визначте стилі мовлення. Поміркуйте, у якому тексті за допомогою виділених відокремлених членів речення створюється художній образ. А в якому тексті такі члени речення слугують для тлумачення термінів?

1. Море спить. Точнісінько, як людина. **Високо здіймаючи груди**, схропує сонно, ліниво. Так, здається: тільки стань біля нього, крикни на всю горлянку, і воно в одну мить прокинеться. Але то тільки так здається... Коли море, **заколисане невимовною красою**, спить – уже ніяка сила його не розбудить. Ліниво похлюпує об камінь хвильками, полощеться, **тихе, сонне, розніжене** (За Ю. Збанацьким).

2. Море – частина океану, **відділена від нього півостровами, островами чи іншими природними утвореннями**. Воно відрізняється від океану особливостями води, течіями, організмами. Залежно від положення відносно материка моря бувають внутрішніми й окраїнними. Внутрішніми називають моря, які заглиблені в материк. Моря, **розміщені на окраїнах материків**, називають окраїнними (З підручника).

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

II. Визначте синтаксичну роль виділених відокремлених членів речення та якими частинами мови вони виражені.

III. Поясніть стилістичну роль виділених відокремлених членів речення.

Звороти Відокремленими можуть бути дієприкметникові й дієприслівникові звороти. **ПОРІВНЯЙМО:**

Дієприкметниковий зворот (який? яка? яке? які?)	Дієприслівниковий зворот (що роблячи? що зробивши?)
Надію, <u>ніжністю зігріту</u> , в пучечки зв'язую малі (М. Боровко).	Засумував на рушникові лебідь, <u>почувши тупіт вороних підков</u> (М. Боровко).

30 I. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть відокремлені дієприкметникові та дієприслівникові звороти як члени речення.

1. Славко лежав на вигрітій сонцем траві і спершись на лікті байдуже дивився в чисте поле (В. Кучер). 2. Причаїлися гори заворожені красою ніколи не бачених степів (О. Гончар). 3. На світ пробивалося цупке зелене листя не змучене холодом не скалічене морозом (Є. Гуцало). 4. У печі розмальованій по комині густою синькою топилося (Гр. Тютюнник). 5. Спасибі вам добрі люди! За щедрість хочемо віддячити відкривши вам одну таємницю (М. Павленко).

II. У першому й другому реченнях підкресліть члени речення та надпишіть над словами частини мови.

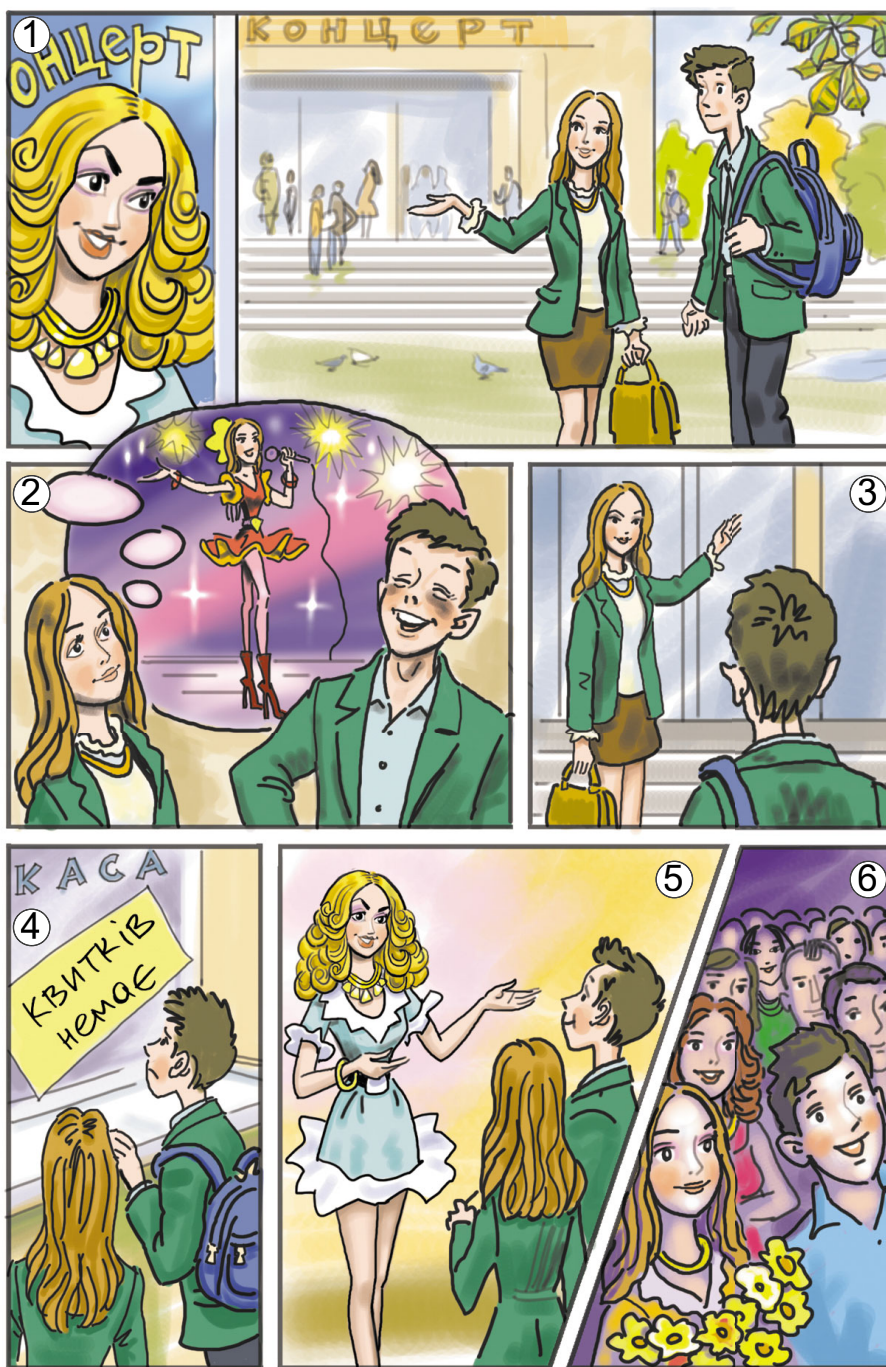
31 Відредагуйте речення і запишіть. Поясніть суть допущених помилок.

1. Піднявшись у гори, раптово пішов сніг. 2. Сидячи в парку, до Олени підійшла подруга із собакою. 3. Нам потрібна людина, знаюча проблеми галузі. 4. З вишки можуть стрибати початкуючі спортсмени.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

32 I. Розгляньте комікс. Колективно прокоментуйте його (тема, сюжет, художній задум, персонажі, характери персонажів, відчуття і настрої персонажів тощо).

II. Складіть усно на основі коміксу невелику розповідь (5–8 речень), використавши відокремлені члени речення (дієприкметниковий зворот, дієприслівниковий зворот, одиничний дієприслівник).

33 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові та дієприслівникові звороти як члени речення.

1. Здається, надворі стоїть весна одягнена в білі шати (М. Коцюбинський). 2. Ці сосни вбрані в синій-синій іній мені відкрили візерунки душ (В. Стус). 3. Нарівні з вікном біліли **припорошені** пилом **розквітлі** акації (О. Гончар). 4. Ватаги вітрів **натомившись** у бурі примчали в село відпочити (С. Павленко). 5. Слово кажи добре його обміркувавши (Нар. творчість). 6. Хлопчики сиділи на крутому березі звисивши ноги і **стежачи** за вудочками вели розмову (Ю. Яновський).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

34 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Випишіть із художніх текстів п'ять речень з відокремленими дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами. Підкресліть звороти як члени речення. Поясніть роль цих відокремлених членів у текстах художнього стилю.

ВАРІАНТ Б. Випишіть з підручника історії або географії п'ять речень з відокремленими дієприкметниковими чи дієприслівниковими зворотами. Підкресліть звороти як члени речення. Поясніть роль цих відокремлених членів у текстах наукового стилю.

§ 32. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Про те, за яких умов відокремлюємо поширені й непоширені означення, про їхнє інтонаційне оформлення та роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке означення? 2. За яких умов відокремлюємо дієприкметникові звороти? 3. Який порядок слів у реченні вважають прямим, а який – непрямым?

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

35 А. Знайдіть означення та зазначте, які з них відокремлено комами.

1. *Дощ шумить, молодий і веселий.*

2. *Шумить весняний дощ, молодий і веселий.*

1. *Шумить дощ молодий і веселий.*

Б. У якому реченні означення відділено від означуваного іменника (**дощ**) іншим словом? У якому одне з означень стоїть перед означуваним словом, а інші – після?

В. Зробіть висновок про те, коли відокремлюємо одиничні означення.

УМОВИ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ОЗНАЧЕНЬ

Означення відокремлюємо (виділяємо інтонацією, ставимо ко́му), якщо:	Приклади
означення стосуються особового займенника	<i>Як я, <u>бідна</u>, тут горюю, прийди, подивися</i> (І. Котляревський).
означення відділені від означуваного слова іншими членами речення	<i><u>Срібним маревом повиті</u>, коло сіл стоять тополі</i> (Леся Українка).
поширені означення (дієприкметникові й прикметникові звороти) стоять після означуваного слова	<i>У лісі бродив туман, <u>підзолочений сонячним промінням</u></i> (Гр. Тютюнник).
означення мають додаткове обставинне значення (умови, причини та ін.)	<i><u>Наляканий громовицею</u>, кінь тихенько заіржав</i> (М. Стельмах). (бо злякався)
два й більше одиничних означень стоять після означуваного слова, перед яким уже є залежне від нього означення	<i>Стояла темна ніч, <u>холодна</u>, <u>вітряна</u>...</i> (Є. Гуцало).

Розділові знаки	<p>На письмі відокремлені означення переважно виділяємо комами. Якщо відокремлене означення має виразне експресивне значення, то його можемо виділяти за допомогою тире.</p> <p>НАПРИКЛАД: Пам'ятаю, були дерева, вулиця – <u>випалена, полуднева</u> (С. Жадан).</p>
Інтонція	<p>В усному мовленні відокремлені означення виділяємо паузами. ПОРІВНЯЙМО:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Спочивав степ, / залитий сонцем. 2. Залитий сонцем, / спочивав степ. 3. Степ, / залитий сонцем, / спочивав. <p>Примітка. / – пауза; ↗ – підвищення голосу.</p>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Відокремлені означення переважно виражаємо прикметниками, дієприкметниками, дієприкметниковими та прикметниковими зворотами.
2. Між двома однорідними означеннями, які зв'язані одиничним сполучником *і (й), та, чи, або*, **коми не ставимо**. **НАПРИКЛАД:** Спить сад, умитий дощем і зігрітий сонцем.

36 1. Прочитайте вголос текст, відповідно інтонуючи виділені відокремлені означення. Простежте, як за їхньою допомогою автор створює художній образ та досягає лаконізму й виразності опису.

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, укрите жовтим пилом, проросле пелюстками, світить і золотіє... Усі соняшники сміються, веселі, але по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі. Тільки підійди, наблизь своє обличчя до нього, уважного й доброзичливого... Так можна довго дивитися одне одному в очі, і коли ви розлучитеся, то кожен із вас відчує себе багатшим, ніж був (За Є. Гуцалом).

II. Визначте, які з відокремлених означень виражені прикметниками, а які – дієприкметниковими зворотами. Від яких членів речення вони залежать?

37 КОЛО ДУМОК. Чому в перших двох реченнях виділені означення відокремлюємо комами, а в третьому – не відокремлюємо?

1. А він, **самотний**, уночі ще довго на вогонь дивився (А. Малишко).

2. Усі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, **людяну, дорогоцінну** (О. Довженко).

3. Новий рік стоїть на порозі у **засніженім білім** кожусі (О. Довгоп'ят).

38 I. Прочитайте виразно речення. Визначте, чим виражено відокремлені означення, та вкажіть означувані ними слова. Поясніть, чому ці означення відокремлено.

1. Така **краса, висока і нетлінна**, що хоч спинись і з Богом говори (Л. Костенко). 2. **Мокрі, стомлені, але радісно усміхнені, ми** входимо в ліс (М. Стельмах).

3. Мотря помітила на кущі калини червоний **кетяг, не скльований горобцями**, простягнула руку, щоб зірвати (Є. Гуцало). 4. **Абрикоса** цвіте, **промениста, натхненна, крислата...** (О. Головка).

5. **Скроплений живлющою росю, паросток** пробився на світ (О. Квітневий). 6. Міська **публіка** стіною стояла на тротуарах і, **приголомшена**, дивилась, як з гуркотом проносились вулицею незнайомі **війська – шумливі, нестримні, повні енергії** (О. Гончар).

II. Укажіть речення, у яких відокремлені означення є однорідними. Обґрунтуйте свою думку.

39 I. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їх. Підкресліть означення як члени речення.

1. Вона прийшла завітчана і мила і руки лагідно до мене простягла (В. Симоненко). 2. На сто думок замисле-

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

на Полтава вербові гриви хилить до води (Л. Костенко). 3. Сади омиті музикою згадок ковтають пил міжселищних доріг (Л. Костенко). 4. Тут ніжна осінь мрійна та м'яка на кольори багата розмаїта (О. Ющенко). 5. Веде нас мрія ніжна й строга і підросли малі сини (А. Малишко). 6. Широкою вкритою туманом долиною верталися додому (У. Самчук). 7. Зморений страхом безсонням і холодом Олег заснув (Ю. Мушкетик).

II. Випишіть усі слова, у коренях яких чергуємо голосні звуки. Запишіть звуки, які чергуємо.

40 Перебудуйте подані речення на речення з відокремленими означеннями й запишіть, підкресліть означення як члени речення. Скористайтеся поданими нижче зразками.

1. Підприємство виконує передбачені в рамках розбудови автомобільних доріг роботи (З новин). 2. Славко лежав на вигрітій сонцем траві (В. Кучер). 3. Сивий, статечний, найшановніший у громаді чоловік благословляв чумаків перед нелегкою дорогою (М. Слабошпицький). 4. Ясні, охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю (О. Гончар). 5. Вузькі, низенькі трамвайні вагончики скригають, похитують нас, колесують ранковою вулицею (О. Гученко).

ПОРІВНЯЙМО:

Речення без відокремлених означень	Речення з відокремленими означеннями
Машина мчить по відкритому лише вчора шосе.	Машина мчить по шосе, відкритому лише вчора.
Самітна тополя стоїть у чужій височині.	Самітна, стоїть тополя в чужій височині.
Це наша рідна українська пісня.	Це наша пісня, рідна, українська.

41 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Поміркуйте, чи правильне твердження, що дієприкметниковий зворот відокремлюємо лише тоді, коли його вжито після означуваного слова. Відповідь обґрунтуйте.

42 Доповніть речення відокремленими означеннями. Утворені речення запишіть.

1. Сонце зійшло над лісом. 2. Їй подобалося працювати в саду. 3. Лист надіслали електронною поштою. 4. Літак зробив останнє коло й пішов на посадку.

43 Запишіть речення групами залежно від умови відокремлення означень: 1) означуваним словом є особовий займенник; 2) означення відділені від означуваного слова іншими членами речення; 3) зворот стоїть після означуваного слова. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Все місто спить суворе й мовчазне (*Л. Костенко*).
2. Генкилим витканий із птиць летить над морем (*Л. Костенко*).
3. Сам лагідний сумирний він давно не міг зрозуміти, від чого все те лихе (*С. Черкасенко*).
4. Наснились сині проліски мені, і я щаслива плакала вві сні (*І. Христенко*).
5. Оточена зеленим шумовинням в куцах розлогих дикої тернини стоїть похила хата лісникова (*А. Малишко*).
6. Стоїть старе гетьманське місто Глухів позбавлене і слави і краси (*Ю. Мушкетик*).

44 І. Прочитайте текст, замінюючи виділені фрагменти відокремленими означеннями.

ВОДОСХОВИЩА УКРАЇНИ

Водосховища – це великі штучні водойми, **які створено для нагромадження води й подальшого її використання протягом року.** В Україні найбільші з них споруджено на Дніпрі, а саме: Київське, Канівське, Кременчуцьке, Кам'янське, Дніпровське, Каховське. Вони утворю-

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

ють групу, що розміщена уступами за течією річки. Таку групу називають каскадом. Дніпровський каскад створювався з метою використання води Дніпра для виробництва електроенергії. На Сіверському Дінці є велике Печенізьке водосховище, а на Південному Бузі – Ладижинське (З підручника).

II. Визначте тип і стиль мовлення тексту. У якій ситуації спілкування можливе це висловлення? Зверніть увагу на орфограми та пунктограми.

45 Розгляньте фото, на яких зображено незвичайні архітектурні споруди. Складіть усно висловлення, яке починалося б реченням «У всі часи архітектори дивують світ своєю бурхливою фантазією» (4–5 речень). У висловленні згадайте щонайменше одну споруду, зображену на фото. Використайте речення з відокремленими означеннями.

Плаский будинок (Одеса)

Будинок-рояль (Китай)

Кривий будиночок (Польща)

46 Перебудуйте (де можливо) складні речення на прості з відокремленими означеннями. Перебудовані речення запишіть, розставте потрібні розділові знаки. Чому останнє речення неможливо перебудувати?

1. Унікальну історію має місто Львів, яке в середині XIII ст. заснував король Данило Галицький. 2. Тепер мешканці села очікують автобус на зупинці, яку збудували на кошти громади. 3. Трави, які вмив рясний дощ, заясніли на галявині. 4. Яблуня, яку посадили біля городу, зацвіла й цієї весни. 5. Тепер кожне слово, яке промовляється з екрана, стає зрозумілим. 6. Діти, які відпочивали біля моря, щодня грали у волейбол.

47 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

1. У глибоких долинах зелених від винограду і повних сизої мли тіснились кам'яні громади рожеві од вечірнього сонця (*М. Коцюбинський*). 2. Ти як земля напоєна дощем де грають зблиски сонця мов намисто (*М. Ткач*). 3. Незвична музика біла безголоса живе тремтить біліє на одній ноті (*Є. Гуцало*). 4. Олеся йде сама дорогою легка витончена пручка (*О. Довженко*). 5. І всі хати білі чисті святкові для щасливого літа вони білились і зараз змагалися в красі (*О. Гончар*). 6. Відцвіла немов остання скрипка соло пізня липа неспокійна і рясна (*Ю. Андрухович*).

II. Визначте частини мови в першому реченні.

48 I. Знайдіть і выпишіть лише речення з відокремленими означеннями. У виписаних реченнях розставте пропущені розділові знаки та підкресліть відокремлені означення й означувані слова як члени речення.

1. Занесена вгору з мечем рука боярина вже втомилась, і він її важко опустил (*Р. Іванченко*). 2. А ліс, як дрей-

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

фуюча шхуна, скрипів у льоди закутий (Л. Костенко). 3. Подвір'я дримає сонне й порожнє (О. Гончар). 4. Смутний і виснажений став він підніматись на гору вузькою вулицею запорошеною кам'яним вугіллям (І. Микитенко). 5. Одягнений у хвою шумить дрімучий темний бір (Н. Забіла). 6. Прикмета червня – найкоротша ніч замріяна казково-загадкова (В. Скомаровський). 7. А я стаю багатшим і чистішим, радію сонцю, росам і траві (М. Ткач). 8. Непорушно стоять дерева загорнені в сутінь рясно вкриті краплистою росою (М. Коцюбинський).

II. Обґрунтуйте використання тире в шостому реченні.

Бажання автора

Якщо перед означуванням іменником немає означення, то одиничні означення, що стоять після нього, можуть бути відокремлені за бажанням автора.

НАПРИКЛАД:

1. Сніг, **блискучий та легкий**, здається, падає на серце прямо (М. Рильський).
 2. Якись он квіти, **сині-сині**, на голу цеглу повились (Л. Костенко).
 3. Промерзло небо, **місячне і тихе** (М. Сингаївський).
- Записуючи такі речення, треба керуватися їхнім інтонуванням.

49 I. Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Укажіть означення, відокремлені за бажанням автора.

1. Ідуть дощі легкі й прозорі (А. Малишко). 2. Спить земля, охмарена і славна (А. Малишко). 3. А сонце сходило, велике і ласкаве (Л. Забашта). 4. Зірки розсипались холодні і дрібні (О. Кононенко). 5. Народилося море, безкрає, з неосяжним морським обрієм (О. Довженко).

II. Визначте слова, ужиті в переносному значенні.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

Неузгоджені означення

Неузгоджені означення зазвичай тісно пов'язані з означуваним словом і не відокремлюються від нього.

НАПРИКЛАД: *Кімнату прикрашали квіти з лісу.*

Проте можемо **відокремлювати** й **неузгоджені** означення, які виражено іменником або неозначеною формою дієслова, коли треба звернути увагу на якісь ознаки чи властивості, інтонаційно підкреслити їхнє значення для змісту речення.

Спосіб вираження означення	Приклади
іменник у непрямому відмінку	1. <u>У сатиновій сорочці, у полотняних штаних</u> , він прийшов сюди першим із дружиною і дітьми (А. Шиян). 2. Троє старшин – <u>у рубцях, у кривавому клоччі, прямо із бою</u> – говорили про бій на Дніпрі (Л. Костенко).
неозначена форма дієслова (перед таким означенням можна вставити слова a same)	<i>Одне лиш мав бажання – <u>допомогти</u>.</i>

Відокремлене означення, виражене іменником, виділяємо за допомогою ком або тире.

Відокремлене означення, виражене неозначеною формою дієслова, виділяємо за допомогою тире.

50 Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Укажіть неузгоджені означення, які відокремлено. Визначте, чим виражено ці означення.

1. Звучав потемнілий дзвін, пудів на тридцять (М. Стельмах). 2. Невеличкий, з кулачок, жив в болоті куличок (О. Пархоменко). 3. Ось сонце віри – чисте і просте, ось сонце міри – з віжками на храпах (І. Драч). 4. Праворуч від дороги стояв високий молодий чоловік, у потертих

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

джинсах, стоптаних кросівках... (П. Загребельний). 5. Ви-сока, до шиї козаків, трава вкривала береги річки (А. Ка-щенко). 6. Узагалі він має дивну властивість – зникати при очах ставати зовсім непомітним і ніколи нікому не заважа-ти (О. Гончар). 7. Великій меті – підняти народ з віковіч-ної темряви – служив і Шевченків талант (П. Федченко).

51 Виконайте завдання одного з варіантів. Використайте щонайменше два речення з відокремленими означеннями.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть висловлення (5–8 ре-чень) у публіцистичному стилі на одну з таких тем: «Слово про Великого Кобзаря», «Наше місто – наш дім», «Обира-ємо здоровий спосіб життя».

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть висловлення (5–8 ре-чень) у науковому стилі на тему, яку ви вивчали у 8-му класі на уроці географії або історії.

ВАРІАНТ В. Складіть і запишіть опис (5–8 речень) у ху-дожньому стилі на тему «Біля синього моря».

§ 33. ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

*Про те, за яких умов відокремлюємо прикладки,
та про їхню роль у мовленні*

ПРИГАДАЙМО. Що таке прикладки? Як пишемо їх з означу-ваним словом?

52 А. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені прикладки.

1. Зупини її, **мить високу**, для моїх молитовних до-лонь (В. Стус). 2. Я, **зима**, не сива, я, **зима**, красива (В. Ва-силашко). 3. **Байраками їхав до війська Григорій Триволя, козак молодий** (М. Стельмах). 4. **Отакий-то наш ота-ман – орел сизокрилий** (Т. Шевченко).

Б. Визначте позицію прикладок щодо означуваного слова та чим виражено це слово.

В. Зробіть висновок про те, за яких умов відокремлюємо прикладки.

УМОВИ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПРИКЛАДОК	
Прикладки відокремлюємо (виділяємо інтонацією, ставимо ко́му чи тире), якщо:	Приклади
прикладка стосується особового займенника	<i>І ось він, <u>Київ</u>, за валами він!..</i> (Л. Костенко).
прикладка поширена і стоїть після означуваного іменника (часто власної назви)	<i>Завершенням їхньої подорожі була Нова Каховка – <u>славетне молоде місто</u></i> (О. Гончар).
одинична прикладка стоїть після означуваного слова і має додаткове самостійне значення	<i>Золотими куполами ще здалеку вітає нас славетна столиця – <u>Київ</u></i> (О. Довгий).
прикладку приєднуємо до означуваного іменника словами тобто, або (=тобто), чи (=тобто), на ім'я, родом, за національністю, так званій тощо	<i>У Сквирі лікар був, <u>на прізвище Рушилов</u></i> (М. Рильський).
прикладка, яку приєднано за допомогою сполучника як , має додатковий відтінок причини	<i>Івась, <u>як менший</u>, завжди терпів від Карпа</i> (Панас Мирний). (Терпів, бо був меншим)

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не відокремлюємо прикладки, які разом зі словом **як** мають значення «у ролі кого (чого) виступає предмет чи особа».

НАПРИКЛАД: Ліс зустрів мене як друга... (М. Рильський).

Розділові
знаки

На письмі відокремлені прикладки виділяємо **кома-ми**, рідше – тире.

Тире ставимо, якщо:

- прикладка стоїть у кінці речення (щоб відрізнити прикладку від однорідних членів речення);
- автор хоче підкреслити значення прикладки.

НАПРИКЛАД: Урочисто вишикувалася проспекта-ми зелена варта каштанів – почесна варта весни (О. Гончар).

Роль
у мовленні

В інших випадках прикладку відокремлюємо **комою**.

Відокремлена прикладка дає змогу в стислій формі висловити свої думки, передати додаткове повідомлення про означуваний предмет, а також виступає як яскравий зображувально-оцінний засіб.

53 І. Прочитайте речення, виділяючи інтонацією відокремлені прикладки. Поясніть умови відокремлення прикладок, обґрунтуйте використання тире або ком.

1. А он уже видніє з далнини столиця Вишневецького – Лубни (Л. Костенко). 2. Під нами прокидався туман, а над нами падало й падало листя – золоті сльози осені (М. Стельмах). 3. А він, орел, шумить, клекоче, мов лю-дям розказати хоче про поєдинок у яру (Т. Шевченко). 4. Із тебе, першої моєї вулиці, почав я відкривати білий світ (В. Тарасенко). 5. А рідна сестра його – мла волохата – заводить на ніч солов'їв голосних (Д. Іванов). 6. Як рибалка, я повинен бути людиною поважною і розсудливою (Ю. Збанацький). 7. Їдете ви компанією, тобто колективом, так чоловік з п'ять, бо дика качка любить іти в ка-струлю з-під колективної праці (Остап Вишня). 8. Серед пам'яток архітектури Подолу привертає увагу будинок Ки-єво-Могилянської академії – взірець українського баро-ко XVIII століття (Д. Степовик). 9. Песців, або полярних лисиць, розводять у розплідниках (З довідника).

II. Визначте усно частини мови та члени речення в останньому реченні.

54 **КОЛО ДУМОК.** Що спільного та відмінного в умовах відокремлення прикладок і означень? Чим це можна пояснити?

55 I. Послухайте текст, визначте його тему й основну думку. Розкажіть, чим для українців близький Арал.

МОРЕ, ЯКЕ ЗНИКАЄ

Із травня 1848-го до вересня 1849-го року Тарас Шевченко брав участь у першій великій експедиції з дослідження майже невідомого тоді європейцям Аральського моря. Як художник він змалював щойно відкриті острови, щойно описані береги. Під десятками Шевченкових акварелей та віршів того періоду стоїть назва «Кос-Арал». На жаль, цей острів зник, злившись із суходолом. А сьогодні зникає й саме Аральське море.

За часів Шевченка Арал був четвертою за розміром замкненою водоймою. Її живили Амудар'я і Сирдар'я – потужні повноводні річки. Тому в морі й навколо нього створилась унікальна екологічна система – чиста місцевість із безліччю риби, численним птаством, гаями й фруктовими садками в гирлах рік...

Проте все почало мінятися на початку 1960-х. Люди вирішили забрати воду з річок, які живили море, і спрямувати її на бавовняні плантації. У результаті море почало стрімко всихати й тікати від берега. Амудар'я, одна із живильних артерій моря, уже не дає йому жодної краплі. На місці Аралу лишилися три майже відокремлені одна від одної водойми. З них більш-менш живою залишається лише «казахстанська» водойма, так званий Малий Арал. В «узбецькому» Аралі, на ймення Великий, солоність води вже втричі перевищує океанічну.

Планетарний характер катастрофи Аралу вартий того, щоб люди задумалися над створенням системи світової екологічної безпеки. Нас, українців, турбує доля Аралу, адже його історія нерозривно пов'язана з іменем Великого Кобзаря (За М. Стріхою).

II. Знайдіть приклади, з'ясуйте умови їхнього відокремлення чи невідокремлення. Поясніть роль відокремлених прикладок у тексті.

III. Доберіть 2–4 запитання за текстом. На основі дібраних запитань складіть і розіграйте за особами діалог.

56 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи відомі вам факти недбалого ставлення людини до природи, зокрема у вашій місцевості? Хто і як, на вашу думку, мусить займатися екологічними питаннями в державі?

ДЛЯ ВАС, ДОПИТЛИВІ

Якщо ви бажаєте більше дізнатися про життя і творчість Тараса Шевченка, завітайте на сайт **www.kobzar.univ.kiev.ua**. Тут ви знайдете також велику добірку картин митця. Крім того, цікаву інформацію можна знайти в книжці **Дмитра Чуба «Живий Шевченко: невігдані оповіді»**.

57 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Підкресліть відокремлені приклади як члени речення.

1. Троє їх пастушків (Л. Костенко). 2. У літописців є **найстрашніша** зброя замовчуван(н)я (П. Загребельний). 3. У X–XI ст. для Русі особливу (не)безпеку становили ст(и,е)пові кочівники печеніги й половці (В. Попович). 4. Гей, був на Січі старий козак на прізвище Чалий (Нар. творчість). 5. А он старе Монастирище колись козацьке село (Т. Шевченко). 6. Георгій Нарбут відомий як творець українського державного герба (Із довідника). 7. Дюймовочка в листочку капустяному я у житті із вічності пливу (Л. Костенко).

II. Розберіть за будовою виділене слово, визначте спосіб його творення.

58 I. Складіть із речень кожної пари одне речення з відокремленою прикладкою. Утворені речення запишіть, розставте розділові знаки, підкресліть граматичні основи та прикладки.

1. Історія міста Коломиї сягає глибини тисячоліть.	Коломия – культурний осередок Прикарпаття.
2. У Коломиї можна відвідати Музей писанкового розпису.	Музей писанкового розпису – один із найоригінальніших етнографічних центрів України.
3. Перлиною природного фонду Харківщини є річка Сіверський Донець.	Сіверський Донець – найбільша правобережна притока Дону.
4. У північно-західній частині Волині розташоване озеро Світязь.	Світязь – найглибше й найбільше озеро в Україні.
5. На Приморському бульварі гості Одеси фотографуються біля пам'ятника Дюку де Рішельє.	Дюк де Рішельє – людина, яка розбудувала Одесу.
6. Хрещатик зустрів гостей цвітом каштанів.	Каштани – гордість київських весен.

II. Складіть речення про природні й культурні окраси вашого краю, використавши прикладки.

59 Випишіть речення, у яких прикладку зі сполучником **як** треба відокремити. Розставте пропущені розділові знаки. У якому реченні немає прикладки?

1. Як бригадир він розпочав роботу першим. 2. Леся Українка як геніальна поетеса належить до митців, твори яких збагатили скарбницю української культури. 3. Плоди калини і кору верби, бруньки та листя берези здавна застосовували як протизапальні засоби. 4. Усе своє свідоме

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

життя Іван Сірко провів на війні і як справжній патріот присвятив його боротьбі з ворогами своєї Вітчизни (*І. Шаповал*). 5. Про хист Довженка як письменника заговорили на повен голос тільки в роки Другої світової війни (*М. Рильський*). 6. Усе як цвіт осипалось безслідно, і час його давно позамітав... (*І. Гнатюк*). 7. Україна як світська держава однаково ставиться до вірян усіх віросповідань і до громадян, які не сповідують релігії.

60 Складіть і запишіть речення, використавши підмет у поданих визначеннях як означуване слово, а присудок – як прикладку. Прикладку приєднайте за допомогою слів **тобто**, **або** (=тобто), **чи** (=тобто).

ЗРАЗОК. *Астрономія – наука про небесні тіла. – Астрономією, тобто наукою про небесні тіла, він цікавився ще з юних літ.*

1. Фонетика – учення про звуки мови. 2. Ягуар – американський тигр. 3. Острів – частина суші, оточена водою. 4. Вальдшнеп – лісовий кулик. 5. Міфологія – фантастичне уявлення про світ.

61 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Доберіть кожен (кожна) прикладку й означуваний іменник (можна скористатися прикладами із цього параграфа). Запропонуйте однокласнику (однокласниці) скласти й записати речення з вашими словами.

62 Спишіть речення, поставивши на місці крапок прикладки, виражені іменниками чи сполученнями інших частин мови.

1. Україна, ... , 2012 року приймала чемпіонат Європи з футболу. 2. Вона, ... , завжди говорить тільки правду. 3. Слони, ... , є національним символом Королівства Таїланд. 4. Із сивої давнини Дніпро, ... , котить свої хвилі, єднаючи минуле із сучасним. 5. Тихими вечорами люблю дивитися на зорі –

63 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. У південних степах утворилися солончаки неродючі солоні ґрунти. 2. Подільську височину перетинають Товтри лінійно витягнуті пасма з плоскими вершинами. 3. Більшість родовищ корисних копалин нашої держави пов'язана з унікальною за формуванням структурою Українським щитом (З підручника).

II. Підкресліть словосполучення з прикметниками. Від яких із цих прикметників можна утворити ступені порівняння?

64 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Створіть висловлення (5–8 речень) про улюблені рослини українців з використанням прикладок (додаванням до народних назв наукових). Ви можете скористатися наведеними нижче прикладами.

нагідки – календула	петрові батоги – цикорій звичайний
татарське зілля – айр	смерека – ялина європейська

ВАРІАНТ Б. Створіть висловлення (5–8 речень) «Кого із сучасників я вважаю успішною людиною» з використанням відокремлених прикладок.

65 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення. Які речення ускладнено відокремленими прикладами?

1. **Спитають** вони що ви думали вчора батьки? (О. Головка). 2. Для мене особисто Житомир місто моєї душі (В. Шевчук). 3. Благословенні ви вітрила лазурові життя і юності жадоби і любові (М. Рильський). 4. Іван Дробот молодий танкіст з надзвичайно приємним і скромним лицем хвилювався (О. Довженко). 5. Ягель або оленячий мох росте **надзвичайно** повільно (З довідника). 6. Незабаром до Києва приїхав і мій давній знайомий за національністю бі-

лорус (Із журналу). 7. Прийми мої пісні як дар моєї великої любові (В. Сосюра).

II. Розберіть за будовою виділені слова, визначте спосіб їхнього творення.

§ 34. ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

*Про те, за яких умов відокремлюємо додатки,
про їхнє інтонаційне оформлення
та роль у мовленні*

ПРИГАДАЙМО. Які члени речення називають додатками?

66 А. Зіставте речення. Яке значення мають виділені відокремлені додатки (виключення, включення)?

Не скажу нічого.

Не скажу нічого, крім правди.

Люблю всі пори року.

Люблю всі пори року, особливо літо.

Б. Якою частиною мови виражено виділені додатки? Словами якої частини мови їх приєднано?

В. Виснуйте про значення та структуру відокремлених додатків.

*Умови
відокрем-
лення*

Відокремлюємо додатки, які введено в речення прийменниками **крім, окрім, опріч, навіть, замість, за винятком, зокрема, особливо, на відміну від** та ін. Такі синтаксичні конструкції мають значення виключення, включення або заступлення одного предмета іншим. **НАПРИКЛАД:** 1. *На світі все знайдеш, крім рідної матері* (Нар. творчість). 2. *На відміну від безплідних кучугур, земля тут така, що могла б усе родити* (О. Гончар).

*Розділові
знаки*

На письмі відокремлені додатки виділяємо **комами**. Додаток із прийменником **замість** не відокремлюємо, якщо цей прийменник можна замінити прийменником **за** (=взамін).

Розділові
знаки

ПОРІВНЯЙМО:

А тепер, замість крила парусника, Тоня і Віталій бачать вдалині посеред затоки темну непорушну гору якусь (О. Гончар).

Я це зроблю замість тебе.
(зроблю за тебе)

Якщо такий додаток виражено неозначеною формою дієслова, то його відокремлюємо завжди: Замість робитися майстрами часу, ми стали його бранцями (О. Забужко).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

На початку відокремлених додатків завжди стоїть прийменник.

67 Прочитайте виразно речення. Визначте значення виділених додатків (виключення, включення, заступлення). За допомогою яких прийменників їх уведено?

1. Кожній людині властиво помилятися, але нікому, крім дурнів, не властиво бути впертим у помилці (*Арістотель*).
2. Це залицання всім упало в очі, навіть батькові (*І. Нечуй-Левицький*).
3. У нашій роботі, поряд з успіхами, були й невдачі (*З газети*).
4. Окрім усього, Сократ не вельми шанує самого себе (*Ю. Мушкетик*).
5. Усі, за винятком Бойчука, здивовано дивилися на свого шкіпера (*М. Трублаїні*).
6. Були тут старі й літні люди, та найбільше юрмилося молоді, особливо школярів (*І. Цюпа*).
7. На відміну від горя, радість завжди балакуча (*Нар. творчість*).
8. Замість інших, заздрощі ранять себе (*Нар. творчість*).

68 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в першому реченні перед виділеним словом ставимо кому, а в другому – ні.

1. Цю картину не зможе відновити **навіть** найталановитіший реставратор.

2. Наш майстер зможе відремонтувати будь-яку побутову техніку, **навіть** робота-прибиральника.

69 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені додатки (разом зі словами, за допомогою яких їх приєднано).

1. І з нулів можна дещо зробити зокрема ланцюг (С.-Є. Лец). 2. А я не знаю **нічого** ніжнішого окрім берези (Леся Українка). 3. Ця **несподівана** зустріч зворушила всіх особливо дітей (В. Минко). 4. Там замість житечка в теплеє літечко терен зацвів (Г. Чупринка). 5. У хліві крім ластів'ячого гнізда під кроквою нічого не було (Гр. Тютюнник). 6. Замість прибрати автомобіль із тротуару водій почав ображати перехожих (З інтернет-джерела).

II. Визначте частину мови виділених слів, поясніть написання.

70 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що напередодні свята ви визначаєтеся, якими фруктами пригощатимете гостей. Складіть можливий у цій ситуації діалог (5–7 реплік), використавши кілька відокремлених додатків. Ви можете скористатися наведеними нижче додатками.

✓ особливо виноград	✓ навіть ананаси
✓ зокрема персики	✓ крім ожини
✓ у тому числі груші	✓ за винятком малини

71 Складіть з кожної пари речень одне з відокремленим додатком. Запишіть утворені речення. Відокремлені додатки підкресліть, поясніть їхню роль у реченнях.

ЗРАЗОК. У хаті нікого не було. У хаті була лише господариня. – У хаті нікого не було, крім господарині.

1. За своє військове життя Іван Сірко брав участь у п'ятдесяти п'яти переможних битвах.	Лише в одній битві Іван Сірко зазнав поразки.
2. Учні дев'ятих класів склали успішно ДПА з української мови.	Учні одинадцятих класів погано склали ДПА з української мови.
3. Цього року рясно вродили всі плодови дерева.	Найкращий урожай цього року дали вишні.

72 Складіть і запишіть речення, увівши до них подані відокремлені додатки. З'ясуйте значення цих додатків та чим вони виражені. Підкресліть усі члени речення.

Крім мене, особливо троянди, за винятком журналістів.

73 ПОПРАЦЬОЙТЕ В ПАРАХ. Почергово поставте одне одному по два запитання, на які треба відповісти за допомогою речень із відокремленими додатками. Дайте повні відповіді на запитання однокласника (однокласниці).

ЗРАЗОК. – *Які книжки ти любиш читати?*

– *Я люблю читати пригодницьку літературу, особливо твори Всеволода Нестайка.*

74 Перебудуйте усно речення на синонімічні з відокремленим додатком, використавши вказаний поруч прийменник.

1. Усі діти прийшли на виставку, а Марійка Богуславська захворіла й залишилася вдома. **за винятком**

2. День виявився дощовим, а інтернет обіцяв інше. **всупереч**

3. Чоловік минув чагарник і побачив глибокий яр, а не очікувану знайому рівнину. **замість**

4. На планшет завантажили багато файлів, але один файл виявився пошкодженим і не завантажився. **крім**

75 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені додатки.

1. Мікромобільними засобами пересування зокрема електросамокатами **користуватися** дуже просто (*З інтернет-джерела*). 2. Дай мені Боже мудрості нічого собі не **прохати** крім насущного хліба за вічні мої труди (*В. Терен*). 3. На відміну від інших рідин вода під час охолодження від +4 до 0 °С розширюється (*З довідника*). 4. Після смачного сніданку всі за винятком вахтових зійшли на кригу і вишикувались (*М. Трублаїні*). 5. Замість утіхи Чіпка **похвалився** їй

своїм горем (*Панас Мирний*). 6. На все інше навіть на любов Творцеві залишаються крихти (*Т. Севернюк*).

II. Доберіть до виділених дієслів форми 1-ї особи множини наказового способу.

76 Уявіть, що ви журналіст, який бере інтерв'ю у відомої особи. Складіть і запишіть вашу розмову (6–8 реплік), використавши: а) звертання; б) вставні слова чи словосполучення; в) речення з відокремленим додатком. Відокремлений додаток підкресліть.

§ 35. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

Про те, за яких умов відокремлюємо поширені й непоширені обставини, про їхнє інтонаційне оформлення та роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Який другорядний член речення називають обставиною? За яких умов відокремлюємо дієприслівникові звороти?

77 А. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені відокремлені обставини.

1. *Діти голосно розмовляли, спускаючись до річки.*

2. *Накулавшись, діти грали у волейбол.*

1. *Спускаючись до річки, діти голосно розмовляли.*

2. *Діти, накулавшись, грали у волейбол.*

Б. Чим виражено відокремлені обставини? Чи залежить таке відокремлення від позиції обставини в реченні?

В. Зробіть загальний висновок про відокремлення обставин.

УМОВИ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ОБСТАВИН	
Обставину відокремлюємо (виділяємо інтонацією, ставимо ко́му), якщо:	Приклади
обставина виражена дієприслівником або дієприслівниковим зворотом (крім випадків, зазначених нижче)	<p>1. <i>Блакитний час, <u>прикинувшись водою</u>, тече в піщаних, чистих берегах (Є. Гуцало).</i></p> <p>2. <i>І я, <u>заплакавши</u>, назад поїхав знову на чужину (Т. Шевченко).</i></p>

обставина виражена іменником з прийменниками незважаючи на, закінчуючи, починаючи з	<u>Незважаючи на погану погоду</u> , біля освітленого під'їзду театру панувало похвавлення (В. Собко).
--	--

Спосіб відокремлення

За бажанням автора може також відокремлюватись обставина, виражена іменником з **прийменниками** *всупереч, наперекір, попри, на випадок, на відміну від, у зв'язку з, внаслідок, завдяки, згідно з, відповідно до, подібно до* тощо. **НАПРИКЛАД:** *Якісь красуні, всупереч вікам, до нього йшли по місячній доріжці* (Л. Костенко). Відокремлені обставини на письмі виділяємо **комами**, а в усному мовленні – **інтонацією**:

[... , / ↗ /, ...].

Обставину НЕ відокремлюємо, якщо:	Приклади
обставина виражена одиничним дієприслівником, що означає спосіб дії (після присудка)	<i>Підеш собі <u>зажурившись</u> гаєм по долині</i> (Т. Шевченко).
обставина виражена дієприслівниковим зворотом фразеологічного типу	<i>Годі вже сидіти <u>склавши руки</u>.</i>
обставина виражена дієприслівниковим зворотом, на початку якого стоїть підсилювальна частка і (й)	<i>Можна робити добрі справи <u>і не чекаючи похвали</u>.</i>
обставина, виражена дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, поєднується з іншою однорідною невідокремленою обставиною єднальним сполучником	<i>Автобус їхав <u>швидко й не зупиняючись на зупинках</u>.</i>
обставина виражена дієприслівником зі словом який у складі частини складного речення	<i>Натхнення – це музика, <u>почувши яку</u> людина здобуває крила.</i>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У виділений комами дієприслівник або дієприслівниковий зворот не повинні включатися сполучники, які його не стосуються.

НАПРИКЛАД: Він підвівся і, *не прощаючись*, вийшов з хати.

У цьому реченні сполучник *і* не стосується дієприслівника, а з'єднує однорідні присудки (*підвівся і вийшов*), тому кому треба ставити після сполучника *і*.

78 I. Прочитайте мовчки речення. З'ясуйте, чим виражено підкреслені обставини, яких слів вони стосуються. Поясніть умови їхнього відокремлення або невідокремлення.

1. Василько розчепірів руки і, падаючи грудьми на воду, швиденько звів їх до купи (*Гр. Тютюнник*). 2. Човен пливе та хвилі здіймає, б'ючи вітрила в задумливу ніч (*С. Фоменко*). 3. Олесь згарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи (*Гр. Тютюнник*). 4. Бійці йшли похмуро, задумавшись, спідлоба поглядаючи на загадкові краї (*О. Гончар*). 5. Вона сиділа замислившись (*Ю. Яновський*). 6. А дуб стоїть незламно всім напастям наперекір (*І. Цюпа*). 7. З переляку хлопці бігли не чуючи під собою ніг (*О. Квітневий*).

II. Прочитайте речення вголос, виділяючи інтонацією відокремлені обставини.

III. Доведіть, що в першому реченні кому ставимо після сполучника *і*, а не перед ним.

79 I. Знайдіть у реченнях обставини, виражені одиничними дієприслівниками. Випишіть речення з відокремленими обставинами, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть обставину як член речення.

1. Уранці, прокинувшись ми побігли до озера вмитися (*Я. Стельмах*). 2. Життєву путь свою нерівно і хитаючись

верстав я (*М. Рильський*). 3. Остап стояв вагаючись (*М. Коцюбинський*). 4. Кінь відпочивши бадьоро вистукував копитами по лункій дорозі (*П. Панч*). 5. Умовк кобзар сумуючи: щось руки не грають (*Т. Шевченко*). 6. Над висотою ракети хотіли сягнути неба і знесилившисьгнулися і вмирали розсипаючись холодним сяйвом (*О. Гончар*).

II. Схарактеризуйте в реченнях присудки за будовою.

80 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Поміркуйте, чому в першому реченні коми стоять перед і після сполучника *і*, а в другому – лише після сполучника *і*.

1. Веслує літо в хмарну оболугу по заводях просмоленним човном, і, натомивши у мандрівці ноги, лягає день спочити за селом (*Є. Гуцало*).

2. Василько пірнув по шию і, відчувши під собою холодну глибочінь, усім тілом повернувся до берега (*Гр. Тютюнник*).

81 I. Прочитайте мовчки текст. Визначте його тему й основну думку. Що нового для себе ви дізналися?

ФІТНЕС УДОМА

Фітнес – одна з найпопулярніших у світі систем оздоровлення, яка доступна для всіх. Не маючи змоги відвідувати тренажерний зал, багато хто займається фітнесом удома.

Тренуючись, не обов'язково використовувати габаритні тренажери. Можна замінити їх іншим, не таким містким інвентарем. Вам знадобляться гантелі, еспандери, обручі, скакалки та ін. Користуючись таким приладдям, новачки й ті, хто тренується вдома без нагляду тренера, зможуть запобігти травмуванню.

Також треба мати спеціальний килимок. Він знадобиться під час виконання вправ на прес, віджимання від підлоги, розтяжки тощо.

I не забувайте, займаючись фітнесом, консультуватися з лікарем, а також із тренером або вчителем фізкультури (З інтернет-джерел).

II. Знайдіть у тексті речення з відокремленими обставинами. Визначте, чим виражено ці обставини, та поясніть їхню роль у мовленні.

III. Укажіть речення з однорідними членами й узагальнювальним словом, поясніть уживання розділових знаків.

82 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як тримати себе в гарній фізичній формі? На що треба зважати, аби не зашкодити собі під час виконання фізичних вправ, занять спортом?

83 Складіть і запишіть з кожним дієприслівником по два речення (у художньому й науковому стилях), у яких би ці слова виступали відокремленими обставинами.

Знаючи, збудувавши, знайшовши.

84 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені обставини та слова, яких вони стосуються. Поясніть умови відокремлення або невідокремлення обставин.

1. Стомившись день схилився на плечі (Л. Гудзь).
2. Спізнавши мову плакали німії, і раб стрічав надію в безнадії (А. Малишко).
3. Горобці ганяючись один за одним шугали в гіллі й оббивали крильцями листя (Гр. Тютюнник).
4. Славко лежав на вигрітій сонцем траві і спершись на лікті байдуже дивився в чисте поле (В. Кучер).
5. Усяка пташечка радіючи співала (Л. Глібов).
6. Сікач незважаючи на свою чималу вагу і короткі ноги дуже швидко бігає (Остап Вишня).
7. Вона не звикла сидіти склавши руки (І. Нечуй-Левицький).
8. Не взявшись до сокири не зробиш хати (Нар. творчість).

II. Виконайте усно синтаксичний розбір першого речення.

І ТАКЕ БУВАЄ

Одного разу Іринка розповідала подрузі, як треба доглядати сад. У цій розповіді було таке речення: «Поливаючи клумбу нагрітою на сонці водою, квіти гарно ростуть». Почувши це, подруга пожартувала: «Уперше чую, що квіти самі вміють поливати клумбу!».

Чому подруга так пожартувала? Як повинна була б Іринка висловити свою думку?

85 Знайдіть помилки у вживанні дієприслівникових зворотів. Поясніть суть цих помилок. Відредагуйте речення.

1. Додивившись цікавий фільм, настав вечір. 2. Виступаючи на концерті, зал уважно слухав виконавця. 3. Вийшовши з машини, несподівано пішов дощ. 4. Підїжджаючи до лісу, несподівано вискочив вовк.

86 Доберіть до поданих речень синонімічні з відокремленими обставинами. Простежте, як це вплинуло на зміст речень. Утворені речення запишіть, розставляючи розділові знаки.

ЗРАЗОК. *Сергій радісно вигукнув, коли побачив друзів. – Сергій, побачивши друзів, радісно вигукнув.*

1. Батько провів нас і взявся до роботи. 2. Марійка поговорила по телефону й поклала трубку. 3. Вони зрозуміли один одного, хоча не промовили жодного слова. 4. Я не братиму участі в дискусії, якщо не знаю проблеми. 5. Женя здивується, коли дочитає повість до кінця.

87 Складіть і запишіть три речення, використавши в ролі відокремлених обставин подані сполучення слів (на вибір). Укажіть, чим виражено ці обставини.

Незважаючи на пізню годину, згідно з рішенням, відповідно до наказу, усупереч бажанню.

88 **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Складіть кожен по два речення з відокремленими обставинами. Продикуйте по черзі речення одне одному. Перевірте написання.

89 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки. Знайдіть і підкресліть відокремлені обставини та присудки. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Вже вечір в спину дневі дише заливши фіолетом даль (Д. Іванов). 2. **Привівши** конягу в ліс я думав ще назбирати грибів але допавшись до книги забувся і про гриби і про конягу і про ліс (М. Стельмах). 3. Климко пов(е,и)рнувся до куреня узяв (плащ)палатку і **(с,з)ціпивши** од напруги зуби одірвав од неї чималий клапоть (Гр. Тю-тунник). 4. Троянці в човни посідавши і шви(д,т)ко їх по-одпихавши по вітру гарно поплили (І. Котляревський). 5. **Гойдаючись** тіні в годині в(е,и)чірній з промінням сріблястим свавільно злились і хвильку побувши у дружбі (не) вірній безжурно і ле(х,г)ко (на)вік рознялись (Г. Чупринка). 6. Верби (з,с)хилившись над Дінцем розчісують коси зелені (В. Сосюра). 7. Незважаючи на лютий холод Шовкуна все більше хилило на сон (О. Гончар).

II. Розберіть за будовою виділені слова, поясніть написання.

90 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. У невеликому тексті (5–7 речень) розкажіть про художній фільм, який ви нещодавно переглянули. Використайте речення з відокремленими обставинами. Текст запишіть.

ВАРІАНТ Б. Напишіть допис дискусійного характеру до блогу на тему: «Чи переможе книжку комп'ютер, а бібліотеку – інтернет?». Використайте відокремлені обставини.

§ 36. ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Про те, які члени речення є уточнювальними, про їхню роль у мовленні та умови відокремлення

91 А. Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені члени речення, які уточнюють (конкретизують) значення попередніх слів.

1. Тут, **на б́ерезі зеленім**, ллються пахощі чудові, шелестять казки осоки, роси сиплються вночі (Олександр Олесь). 2. Це сталося торік, **восени** (Ю. Мушкетик). 3. Сиве волосся падало кружком, **по-козацьки** (М. Коцюбинський).

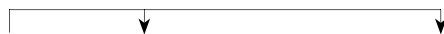
Б. У якому реченні виділені уточнювальні члени речення відповідають на питання: 1) **а коли саме?** 2) **а як саме?** 3) **а де саме?**

В. Зробіть висновок про роль уточнювальних членів речення в мовленні.

Уточнювальні члени

Уточнювальними є члени речення, які конкретизують, пояснюють зміст попередніх членів речення, звужуючи або обмежуючи їхнє значення. Уточнювальні члени речення відповідають на питання **а де саме? а коли саме? а як саме? а хто саме?** і под. **НАПРИКЛАД:**

куди? а куди саме?

Стежечка повела їх угору, **між піщані кучугури**.

У цьому реченні обставина **між кучугури** уточнює обставину **угору**, звужуючи її значення.

Допоміжні слова

Відокремлені уточнювальні члени речення можемо вводити в речення також за допомогою слів **тобто, цебто, або (=тобто), чи (=тобто), а саме, наприклад, зокрема, у тому числі, особливо** та ін. Ці слова від уточнювальних членів речення комою не відділяємо.

Продовження таблиці

<p>Допоміжні слова</p>	<p>НАПРИКЛАД: Книги за старих часів, <u>тобто в XVII–XVIII століттях</u>, продавалися перш за все в друкарнях (В. Шевчук). Уточнювальним може бути будь-який член речення, але найчастіше – обставина місця й часу. НАПРИКЛАД: 1. Вони жили далеко, <u>за Розка-том</u> (Л. Костенко). 2. Ніч була гаряча, <u>жнив'яна</u> (І. Нечуй-Левицький).</p>
<p>Синтаксичні синоніми</p>	<p>У деяких випадках члени речення можуть бути або не бути уточнювальними. Це залежить від того, який зміст вкладає автор у своє висловлення. ПОРІВНЯЙМО:</p> <div style="text-align: center;"> <p>де?</p> <p>└───┬───┘</p> <p>↓</p> <p>1. Проміння блиснуло <u>недалеко за річкою</u>. Речення без уточнювальної обставини</p> <p style="text-align: center;">де? а де саме?</p> <p>└───┬───┘</p> <p>↓ ↓</p> <p>2. Проміння блиснуло <u>недалеко, за річкою</u>. Речення з уточнювальною обставиною</p> </div>
<p>Відокремлення</p>	<p>На письмі уточнювальні члени речення відокремлюємо комами, а в усному мовленні – інтонацією.</p>

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Уточнювальний член речення стоїть безпосередньо після слова, яке він уточнює.

92 І. Прочитайте речення. Доведіть, що виділені члени речення є уточнювальними. З'ясуйте їхню синтаксичну роль. З якою метою вживають у мовленні уточнювальні члени речення?

1. Гук лісорубів і пил передзвін – усе мені любе отут, **у Закарпатті** (К. Дрок).
2. Під Києвом, **на березі Дніпра**, хлопча стояло в мареві світанку... (Б. Стельмах).
3. Вдалині, **між телеграфними стовпами**, мріли рожеві крейдяні гори (Гр. Тютюнник).
4. У всьому треба знати міру,

навіть у скромності (А. Франс). 5. Голоси під липами тепер звучали м'якше, **по-вечірньому** (М. Булгаков). 6. Клімат, **зокрема співвідношення тепла і вологи**, впливає на формування різних типів ґрунтів (З підручника). 7. Сядеш на цю софу, і яка б не була хитавиця – чи кильова, **тобто подовжня**, чи бокова, **поперечна**, упасти не було куди (І. Гончаров).

II. Прочитайте речення вголос, виділяючи інтонацією уточнювальні члени речення.

93 I. Випишіть речення з уточнювальними членами, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть ці члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Улітку **в спраглому небі** гойдається вітер одвічних лип (О. Гаран). 2. Тут двоє матерів твоя і Божа. Хай нас на шлюб вони благословлять (Л. Костенко). 3. На тім боці затоки під самим городом юрмилося на льоду багато люду (П. Загребельний). 4. Живуть там довкола маминої й батькової хати вітри і птахи і сонце і земля твоя і твій рід і твої перші кроки (О. Сизоненко). 5. І жаль мені малому стало того сірому-сироту (Т. Шевченко). 6. А у верхів'ях по шовкових струнах дзвеніла тепло-лагідна й поважно-сувора музика, як молитва храму лісовому... (М. Івченко). 7. Тут на невеличкому стадіоні він уже другий тиждень щовечора бігав підтюпцем. 8. Незабаром під кінець навчального року буде традиційний забіг на сто метрів (А. Кокотюха).

II. Доведіть, що в першому реченні виділена обставина не є уточнювальним членом речення. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

МІРКУЙМО. У першому реченні конструкція **в спраглому небі** є обставиною місця, а слово **улітку** – обставиною часу. Логічно, що за допомогою поняття, яке означає місце, не можна конкретизувати, уточнити поняття, яке озна-

чає час. Отже, виділена обставина не є уточненням до обставини *влітку*.

94 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви стали очевидцем злочину. Складіть можливий у цій ситуації діалог (5–7 реплік) між вами та співробітником (співробітницею) поліції, використавши кілька відокремлених уточнювальних членів речення. Ви можете скористатися наведеними нижче зразками.

✓ звідти, з-за магазину	✓ недавно, пів години
✓ туди, до дороги	тому
✓ там, за гаражем	✓ ліворуч, до зупинки
✓ тут, біля входу
в будинок	✓ о третій годині, після
занять
✓ тут, зовсім поруч	

95 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в першому реченні виділену обставину відокремлюємо, а в другому – ні.

1. В Україні влітку, **на початку червня**, досягають вишні.
2. В Україні **на початку червня** досягають вишні.

96 I. Прочитайте текст. Визначте його тему й мікротеми. Чому оповідач вважав, що його пращури були причетні до написання листа турецькому султану?

МОЇ ПРАЩУРИ

Сад наш на визначному, історичному, місці. За свідченнями всіх переказів і легенд, колись тут, на нашому острові, стояла деякий час Запорізька Січ, вирувало хоробре веселе козацтво. Дуже вдало обрали наші предки собі місце для табору. Уже тоді, кілька століть тому, вони розумілися на тактиці та стратегії. Найдрібнішу кінноту дикої татарви звідси можна було помітити за десятки кілометрів. Мій приятель, викладач історії Роман Романович, запев-

..... РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

няє, що саме тут, на нашому острові, писали козаки свою знамениту відповідь турецькому султану Магомету.

Приїжджі археологи знайшли на острові рештки козацьких доменних печей. А ще пізніше, під час копання льохів, знайшли ми й самого хазяїна Січі – запорожця.

Я, Микита Братусь, від них походжу. У глибині серця ношу переконаність, що листа турецькому султану було написано не без прямої участі одного з моїх пращурів. Ви запитаете, які в мене дані? Свідків, звичайно, важко встановити, але коли дивлюся я на тих мальованих запорожців, що стоять собі, з'юрмившись довкола писаря, і від душі регочуть, то почуваю, які ми з ними близькі вдачею, характером і навіть поглядами (За О. Гончаром).

II. Знайдіть уточнювальні члени речення, поясніть їхню роль у тексті.

III. Перекажіть усно текст. Доповніть переказ описом зображеного на картині І. Рєпіна (2–3 речення), використовуючи уточнювальні члени речення.

І. Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султану

97 **ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ.** Визначте, скільки та яких саме відокремлених членів є в поданому реченні.

Там, на зеленій лавці, обкладеній дерниною, сперши голову на руки, сидить білява панночка (*М. Коцюбинський*).

98 Складіть і запишіть речення, використовуючи подані слова й словосполучення в ролі уточнювальних членів речення.

Десь за річкою, до схід сонця, один за одним, несподівано.

99 Хто зможе скласти: 1) одне речення з відокремленою уточнювальною обставиною та відокремленим уточнювальним підметом; 2) одне речення з відокремленими уточнювальними обставинами місця й часу?

100 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть уточнювальні члени речення та слова, які вони уточнюють, відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Там межі високими вербами дзюрчить струмочок, і за струмком **помежи** кущами гадюкою в'ється на **Шевченкову** гору **стежка** (*М. Коцюбинський*). 2. Сонця на землі не було але **вгорі** у небі жайворонки були вже золотими (*М. Вінграновський*). 3. **Внизу** десь під самими вікнами почувся гомін чужих голосів (*О. Гончар*). 4. Їхали довго понад десять діб... (*О. Гончар*). 5. На околиці села біля самого байраку живе Йосип Вихор (*Гр. Тютюнник*). 6. Хлопець досить успішно склав екзамени з усіх предметів у тому числі з української мови (*Гр. Тютюнник*). 7. Тоді ми річку перейшли вузьку й зарослу ледве видну (*П. Усенко*).

II. Визначте, якими частинами мови є виділені слова, поясніть написання.

101 Напишіть невеликий твір – опис місцевості (6–8 речень). Використайте: а) односкладне називне речення; б) речення зі вставним

словом (словосполученням, реченням); в) речення з відокремленими уточнювальними членами речення.

Об'єднайтеся в групи по 3–5 осіб. Створіть проєкт власної гри (лото, вікторина, комп'ютерна гра тощо) на тему «Відокремлені члени речення».

Проект

Мета гри: узагальнити знання з визначеної теми. Підготуйтеся до захисту проєкту перед класом (5 хвилин) за поданим планом.

План захисту проєкту гри

1. Назва гри, її мета, на кого зорієнтована.
 2. Обґрунтування корисності й доцільності вашої гри для вивчення відповідної теми.
 3. Правила гри (тривалість, кількість учасників тощо).
 4. Демонстрація гри чи її частини.
 5. Відповіді на запитання представників інших груп.
- За одним із проєктів проведіть гру в класі.

§ 37. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ»

102 І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок. Яку музику, на вашу думку, можна почути в лісі?

Попереду, за річкою, танули ліси, що тяглися звідси і вгору, понад Ворсклю, і вниз, до Дніпра.

...Річки, схованої в берегах, ще не видно було, але вона вже відчувалася по свіжості й прохолоді, якою потягло від неї. Ліс, наблизившись, перетворився із синього на зелений. Його соковиті хащі по той бік річки, прокидаючись,

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

повнилися пташиним тисячоголосим гомоном, особливо солов'їними трелями. Зелений світ, умитий росами, лящав, висвистував, видзвонював, лунко переливався щедрою розмаїтістю акордів, ладів і тонів. Птаство, радіючи весні, творило музику краси дивовижної: солов'ї аж заходились, зозулі кували, торкаючи дзьобиками чарівні клавіші неба.

Схід усе ясніше розцвітався рожевим, невтомна пташина музика мовби привертала веснянку (За О. Гончаром).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть усі відокремлені члени речення. Поясніть їхню роль у тексті.
2. Укажіть два відокремлені означення, виражені дієприкметниковими зворотами. Поясніть умови відокремлення.
3. Укажіть дві відокремлені обставини, виражені одиничними дієприслівниками. Поясніть умови відокремлення.
4. Знайдіть відокремлений додаток. З'ясуйте, чим він виражений.
5. Укажіть два уточнювальні члени речення. Визначте їхню синтаксичну роль, чим вони виражені та які члени речення уточнюють.
6. Визначте граматичні основи в останньому реченні, обґрунтуйте використання розділових знаків.

103 Перебудуйте подані речення на речення з відокремленими членами.

1. Після зборів велика, галаслива й радісна група учнів вийшла на вулицю. 2. За горами там давно вже сяє сонце. 3. Сашко дивився на хлопців і усміхався. 4. Освітлений вогнями великий пароплав підходив до пристані.

Синтаксичний розбір речення з відокремленими членами

Послідовність розбору

1. Загальна характеристика речення.
2. Указати, яким відокремленим членом речення ускладнене.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

Зразок усного розбору

У лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням (Гр. Тютюнник).

Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене відокремленим означенням *підзолочений сонячним промінням*.

Зразок письмового розбору

У лісі бродив туман, підзолочений сонячним промінням.

Речення розп., неокл., просте, двоскл., пошир., повне, ускл. відокр. означенням.

104 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть, чим ускладнено кожне речення.

1. Там на горі біла хата із бабиного літа (Г. Овсієнко).
2. Місяць закоханий у ніч чарівну сяє щасливий і світить (О. Олесь).
3. Неподалік за верболозом біля мольберта стояв молодий довговолосий чоловік (М. Павленко).
4. Трава росте під стопами у нас підступно-тихо викрадає простір і непомітно взеленивши час підносить вгору свої пера гострі... (П. Мовчан).
5. Світлою порошею курить Чумацький Шлях шлях твоїх пращурів... (О. Гончар).
6. У сірих очах замість холоду й суворості з'явився вираз лагідності й тихої задуми (В. Малик).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох простих речень (на вибір).

105 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Ми всі із хліба виростали сину із праці себто чуда із чудес... (Б. Олійник).
2. Зате яка радість була коли зробивши три круги над хатою бусол м'яко спускався на клуню і гордо одкинувши навznak довгу шию весело клекотав

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

оповіщаючи про своє щасливе повернення (В. Скуратівський). 3. А може завтра ти пройдеш ось тут де вітер пелюстки колише (В. Івасюк). 4. Пригинаючи аж до землі невеликі дерева на узліссі вітер нарешті виривався в поле і не зустрічаючи на своєму шляху перешкод вихором нісся до горизонту (М. Черничук). 5. Над луками залитими квітневою повинню холонув оранжевий вечір зануривши в мілкі прибережки далеке полум'я хмар (Гр. Тютюнник).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох простих речень з відокремленими членами (на вибір).

106 Виконайте завдання одного з варіантів.

ВАРІАНТ А. Складіть і запишіть висловлення (8–10 речень) у публіцистичному стилі, епіграфом до якого може бути один із запропонованих висловів. Використайте в тексті щонайменше два речення з відокремленими членами.

Епіграфи: 1. Багатство варто набути заради друга, але не друга заради багатства. 2. Материн гнів – як весняний сніг: рясно впаде, та скоро розтане. 3. Легко беруть на себе обов'язки ті, кому легко їх не виконати.

ВАРІАНТ Б. Складіть і запишіть висловлення (8–10 речень) у науковому стилі на одну із запропонованих тем. Використайте в тексті щонайменше два речення з відокремленими членами.

Тем: 1. Червона книга на охороні природи. 2. Чорнобильська трагедія. 3. Тваринний і рослинний світ України.

107 **САМООЦІНКА.** Продовжте вислови.

1. З вивченої теми я найкраще засвоїв (засвоїла)
2. Найбільше під час вивчення теми мене зацікавив матеріал, пов'язаний з
3. Свої знання з теми я б оцінив (оцінила) на

Готуємося до тематичного оцінювання

Виконайте завдання. Перевірте виконання за допомогою відповідей у додатках

1. Означення треба відокремити в кожному поданому реченні, окрім

- А** Долинка вишита сонцем пускає їм в очі веселі сліпучі зайчики (*М. Стельмах*).
- Б** Горять в росі ранкові доли багаті різнобарв'ям трав (*Т. Масенко*).
- В** Щасливий і веселий він глянув на високе небо (*О. Гончар*).
- Г** У заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки (*Н. Рубак*).

2. Прикладку треба відокремити комою в реченні

- А** Гордій Байда як колишній офіцер розумівся на військовій справі (*П. Панч*).
- Б** У колективі Івана знали як доброзичливу людину (*З газети*).
- В** Старшина мінометної роти Вася Багіров був з тих людей, що для них війна вже давно стала звичайною справою (*О. Гончар*).
- Г** Я виїхав в Одесу і влаштувався на кінофабрику як режисер (*О. Довженко*).

3. Обставину треба відокремити комою в реченні

- А** Годі вже панам сидіти згорнувши руки (*І. Нечуй-Левицький*).
- Б** Укрившись тьмою тротуари і асфальти сплять (*О. Довгоп'ят*).
- В** Можна помилятися і маючи вчений ступінь (*З газети*).
- Г** Кілька годин вони працювали не відпочиваючи (*В. Собко*).

4. Додаток з обох боків треба відокремити комами в реченні

- А** Замість свічки палахкотіло сонце (*І. Драч*).
- Б** Зло нічого не дає крім зла вмій прощати, як прощає мати (*М. Луків*).
- В** Величезна калюжа заросла травами ліловими дзвониками і скидалась на озеро (*В. Донченко*).
- Г** І ніхто того не чув не знав не бачив oprіч Марка маленького (*Т. Шевченко*).

5. Уточнювальне означення є в реченні

- А** Під Києвом, на березі Дніпра, хлопча стояло в мареві світанку... (Б. Лепкий).
- Б** Я наче не тебе люблю, а той широкий мир, увесь той світ, що там, поза тобою! (Є. Плужник).
- В** Слово інше кинула, студене, потоптала ватру ти байдуже (Д. Павличко).
- Г** Не дивися так привітно, яблуневоцвітно (П. Тичина).

6. Доберіть приклад до кожного виду речень (один приклад є зайвим).

Вид речення

Приклад речення

1 Речення з відокремленим означенням	А Я, засипаний сніжинками й зірками, йтиму манівцями неба... (Є. Гуцало).
2 Речення з відокремленою прикладкою	Б Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану (Л. Костенко).
3 Речення з відокремленим додатком	В Окрім легенд, є дані наукові, теорії, складніші теорем (Л. Костенко).
4 Речення з відокремленою обставиною	Г І Оксану, мою зорю, мою добру волю, щодень Божий умивали (Т. Шевченко).
	Д Світає, Господи, світає, земля у росах, як в парчі (Л. Костенко).

7. Прочитайте речення.

В'є гніздечко-рукавичку на лозині біля річки ремез – пташка невеличка (А. Камінчук).

Правильним для цього речення є обґрунтування вживання тире, запропоноване в рядку

- А** тире між підметом і присудком
- Б** тире в неповному реченні
- В** тире в реченні з однорідними членами
- Г** тире для відокремлення прикладки

8. Кому треба поставити, якщо до частини «Люблю теплу весняну пору...» додати

- А** і сніжну зиму із чарівними холодними візерунками.
- Б** ласкаву, сонячну, повну радісних пташиних переливів.
- В** час пробудження природи від тривалого зимового сну.
- Г** з її подарунками для нашого саду й городу, для лісу й поля.

9. Складіть одне речення з відокремленим означенням, а потім перебудуйте це речення так, щоб означення не відокремлювалося.

10. Складіть по одному реченню з відокремленою обставиною, вираженою одиничним дієприслівником та дієприслівниковим зворотом.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Які члени речення названо відокремленими? Яка їхня роль у мовленні?
2. За яких умов відокремлюємо означення? Наведіть приклади.
3. Чим умови відокремлення прикладок подібні до умов відокремлення означень? А чим відмінні?
4. Яке значення мають відокремлені додатки? Якими словами їх приєднуємо?
5. За яких умов відокремлюємо обставини? Наведіть приклади.
6. Коли обставини не відокремлюємо? Наведіть приклади.
7. Порівняйте умови відокремлення обставин, виражених дієприслівниковими зворотами, і означень, виражених дієприкметниковими зворотами.
8. Які члени речення названо уточнювальними? За допомогою яких слів можемо вводити їх у речення? Наведіть приклади.
9. Назвіть і поясніть три терміни, характерні для теми «Відокремлені члени речення».
10. Пригадайте три крилаті вислови з відокремленими членами речення.

<i>ПРАВИЛЬНО</i>	<i>НЕПРАВИЛЬНО</i>
брати участь	приймати участь
взяти до відома	прийняти до відома
є доказом	являється доказом
ігнорувати правила	ігнорувати правилами
збільшити кількість	підвищити кількість
наступний день	слідуючий день
підбити підсумки	підвести підсумки
подати довідку	представити довідку
порядок денний	повістка дня
поширити досвід	розповсюдити досвід
правильно зрозуміти	вірно зрозуміти
рівень підвищився	рівень збільшився
скласти присягу	прийняти присягу
виявити турботу	проявити турботу
приділити увагу	вділити увагу
найкращий	самий кращий

РОЗРІЗНЯЙМО

Будівельний – пов'язаний із спорудженням чогось (будівельний майданчик, матеріал, досвід, технікум).

Будівній – те саме, що будівельний, часто виступає як компонент складних слів (суднобудівний, домобудівний).

Будівничий – а) пов'язаний зі створенням чогось (будівнича енергія, творчість); б) будівник, архітектор.

* * *

Книжкóвий – який стосується книжки чи пов'язаний з нею; який випускає, виготовляє книжки або торгує ними (книжковий магазин, базар, фонд, огляд, стенд).

Кні́жний – який характерний для писемно-літературного викладу, невластивий живій розмовній мові (книжний стиль, вислів, зворот, відтінок, елемент).

ЛІДЕРИ СЕРЕД МОВ

ЦІКАВО ЗНАТИ

На запитання, яка мова найпоширеніша у світі, багато хто з упевненістю скаже: «Англійська». Аж ні! Виявляється, що лідером серед мов є китайська, якою говорить чи не кожен шостий мешканець Землі. Загальна кількість носіїв цієї мови – понад 1 мільярд осіб! Англійська ж посідає другу позицію. Вона є рідною для 514 мільйонів людей. На третьому місці – мова гінді, якою спілкується 496 мільйонів осіб. Після трійки лідерів ідуть іспанська (425 мільйонів), російська (275 мільйонів), арабська (256 мільйонів).

НА ДОЗВІМІ

Струмками, що поять мову, називають *діалектизми*. В Україні, відповідно до територій поширення, виділяють західні говірки, північні, а також південно-східні. Ще десятиліття тому їх розглядали виключно як лексику обмеженого вживання. Але останнім часом письменники охоче вплітають діалектні слова в літературну мову для надання творам неповторного колориту. Оцініть самі.

* * *

Сивий холод ранковий на зелених фасадах,
На дверях крамарень висячі замки.
І січнева жура ботанічного саду,
І поквапні твої в холоднечі думки...

П. Мідянка

* * *

Є різні ватри. Є ватри,
що з довгими прийшли ночами.
Горять в снігах під небесами
на голому джубрі гори...

В. Герасим'юк

* * *

Мисливська Славечанщина,
Розкоші білки й соболя!
Твої угіддя турячі
Запустою взялись...

М. Никончук

Спробуйте придумати чотиривірш, використавши в ньому діалектні слова вашого регіону.

Повторення відомостей про словосполучення та просте речення

108 I. Прочитайте текст пісні Володимира Івасюка. Своїми словами опишіть картину, що виникла у вашій уяві. Простежте, як по чергова зміна розповідних і спонукальних речень надає тексту динамізму й емоційності. Знайдіть означення, які допомагають автору передати красу природи.

ВОДОГРАЙ

Тече вода, тече бистра, а куди – не знає,
Поміж гори в світ широкий тече, не вертає.
Ми зайдемо в чисту воду біля водограю
І попросим його щиро – хай він нам
заграє...

Приспів:

Ой водо-водограй, грай для нас, грай.
Танок свій жвавий ти не зупиняй.
За красну пісню на всі голоси
Що хочеш, водограю, попроси.
Струни дає тобі кожна весна,
Дзвінкість дарує їм осінь ясна.
А ми зіграєм на струнах твоїх,
Хай розіллють вони радісний сміх.

Подивись, як сіру скелю б'є вода іскриста,
Ти зроби мені з тих крапель зоряне намисто.
Краще я зберу джерела, зроблю з них
цимбали,
Щоб тобі, дівчино мила, вони красно грали.

(В. Івасюк)

II. Випишіть 5–6 словосполучень, позначивши в них головне й залежне слово. Підкресліть закінчення залежних слів і прийменники (якщо є). Поясніть, як пов'язано слова в словосполученнях.

109 Складіть повідомлення на одну з тем: «Види простого речення», «Члени речення», «Відокремлені члени речення». За потреби скористайтеся опорними таблицями на форзаці. Можна використати план у формі запитань. Наводьте приклади для підтвердження висловлених теоретичних положень.

110 Прочитайте речення та придумайте ситуації, співзвучні з ними. Доповніть речення другорядними членами так, щоб якомога точніше передати уявні ситуації.

1. На галявині росли квіти. 2. Мій друг відпочивав на морі. 3. Мама прийшла з роботи. 4. На лавці сиділа дитина.

111 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. (У)літку в спраглому небі гойдається вітер одвічних лип (*О. Гаран*). 2. Золоте свічадо ро(с,з)ливає теплі ноти дня (*О. Довгоп'ят*). 3. І ранній місяць, свіжий і дворогий, над головою в тебе зупинивсь (*С. Галябарда*). 4. В грушах своїх загрузає осінь (*С. Осика*). 5. Минуло неділь зо дві (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Греблі обса(ж,дж)ені столітніми вербами (*І. Нечуй-Левицький*). 7. На крилах жовтої синички л(и,е)тять думки у край чудес (*А. Луговський*). 8. А жита – як літа його, а літа – як жита (*Б. Олійник*).

II. Підкресліть члени речення. Усно схарактеризуйте означення (узгоджене/неузгоджене), обставини (вид за значенням). Якими за будовою є підмети та присудки?

III. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох простих речень.

112 I. Запишіть номери: а) односкладних речень; б) неповних речень; в) речень зі складеним присудком; г) речень зі складеним підметом; ґ) спонукальних речень; д) двоскладних непоширених речень; е) складних речень.

1. Свічки мерехтіли гарячими пальцями (*О. Лященко*).
2. В провітку дерев – віддзеркалення міста (*О. Делемен*).

чук). 3. На небі зоріло (К. Гриневичева). 4. Жита мовчать (С. Осика). 5. На землю спустилась Божа благодать (О. Довгоп'ят). 6. Над Білою Церквою смуга багряна (Л. Костенко). 7. Хай помріють тихенько в квіту журавлині літа (О. Головка). 8. В променях сонця ранкових ця пісня для тебе луна (С. Фоменко). 9. Вже ніч на небі вишила узори (І. Гнатюк). 10. Зустріч із величчю робить нас скромнішими (Гр. Тютюнник). 11. Промені як вії сонячних очей! (П. Тичина). 12. Тим часом на дзвіниці вдарили в усі дзвони (І. Нечуй-Левицький). 13. На подвір'ї було безлюдно і тихо (В. Винниченко). 14. Дівчата перестали танцювати (І. Нечуй-Левицький). 15. У степ проводжала з тугою в очах (А. Луговський). 16. Майстрами не народжуються (Нар. творчість). 17. Хто мовчить, той не перечить (Нар. творчість).

II. Визначте види односкладних речень.

113 I. Послухайте текст. Визначте його тему й мікротеми. Доберіть тематичні речення й запишіть їх у вигляді плану.

ОЛЕКСАНДР ПОТЕБНЯ

Становлення науки в Україні в середині ХІХ ст. відбувалося багатопланово, проте найшвидше розвивалися саме гуманітарні **дисципліни**. Разом з історією та **фольклористикою** провідне місце посіло українське мовознавство. Найавторитетнішим його представником був Олександр Потебня – **лінгвіст** і філософ. У своїй галузі знань він був справжнім **новатором**.

Основні дослідницькі зацікавлення молодого вченого були зосереджені в галузі слов'янознавства і викликали великий громадський інтерес. Саме тоді гостро дискутувалося питання про місце у слов'янській спільноті українців.

Олександр Потебня досконало володів багатьма сучасними й давніми європейськими мовами, почав віршований переклад українською «Одіссеї» Гомера. Крім того,

мовознавець багато працював над редагуванням і публікацією творів українських класиків. Створивши низку ґрунтовних наукових праць, український учений посів **чільне** місце в історії світового мовознавства (За *Л. Семакою*).

II. Випишіть речення з відокремленими членами. Поясніть роль цих членів речення в тексті.

III. Поясніть лексичне значення виділених слів, скориставшись тлумачним словником.

114 I. Прочитайте виразно вірш. Доведіть, що це текст, назвавши його основні ознаки. Поясніть значення та походження фразеологізму «морочити голову».

МОРОЧИТЬ ГОЛОВУ

Не буду зайвого торочить,
щоб не сказали: чув десь дзвін...

Є вираз: *голову морочить*.

Але звідкіль походить він?

На це знавець лінгвіст-історик
відкаже (сумніву нема):

«*Морочить* – це від слова морок,
а *морок* – це туман, пільма».

Тоді й синоніми нам стануть
ясніші – що вже говорить, –
такі слова, як *затуманить*,
як *спантеличить*, *одурить*.

Отож коли підкреслить хочуть,
що водить хтось когось за ніс –
«От, – **кажуть**, – *голову морочить*,
ошукує, як *суций біс!*»

Д. Білоус

II. Знайдіть у тексті вставлені конструкції та прикладку. Поясніть, чим вони виражені, їхню роль у тексті й особливості виділення на письмі та в усному мовленні. Чи є вставними виділені жирно слова?

115 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть однорідні члени речення. Поясніть, як ці члени речення зв'язано між собою.

1. Люди то здивовано то хмуρο подивлялись на стражників на чужого чоловіка один на одного (*В. Винниченко*).
2. При бер(е,и)зі тихім вода пробігала у діток про літо купальне питала (*П. Мовчан*).
3. Вівса пш(е,и)ниці ячмені все се зіл(л)ялось в одну могутню хвилю (*М. Коцюбинський*).
4. Я злякано поглянув на матір та не побачив гніву на її обличчі (*М. Стельмах*).
5. І хороше і дивно і радісно стає мені малому в цім світі (*М. Стельмах*).
6. Рідна мова не степ не хата а народу мого душа (*В. Гончаренко*).
7. То со(н,нн)ий сон вертає вже (до)дому гнuzдечки срібні випустив із рук (*П. Мовчан*).

II. Виразно прочитайте речення вголос, дотримуючись правильної інтонації.

116 I. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Чому вербу шанують в Україні?

ВЕРБА

Чому саме верба одне з найшанованіших дерев в Україні? А ось чому.

Діти матері-природи обожнювали кожну травинку, птахів, звірину. Особливо радісним після суворої зими було пробудження природи. А яке дерево розквітало першим? Саме верба. Пухнасті, як курчатка, котики з блискучо-білявим чи золотавим усміхом випромінювали тепло, ласку, запах весни.

На честь цього дерева молодь влаштовувала спеціальне свято. Вибравши з-поміж себе найудатливішу дівчину, подружки прихорошували її котиками та розпуклими вербовими галузками, наспівуючи веснянку. Узявшись за руки, водили хороводи...

Криниці, священні для українців місця, копали біля верби. У народі відоме прислів'я: «Де срібліє вербиця, там здорова криниця».

Саме це дерево слугувало для виготовлення домашнього начиння: ложок, корит, кошиків – і навіть човнів-дубанок. Колиски для немовлят також робили з верби.

Тож і не дивно, що верба така шанована в нас (За *О. Потапенком*).

II. Знайдіть у тексті: 1) коми, за допомогою яких виділено відокремлені члени речення; 2) коми між частинами складного речення; 3) коми між однорідними членами речення; 4) коми, якими виділено вставні конструкції; 5) дефіси при прикладках.

III. Доберіть 3–4 запитання за змістом прочитаного. Уведіть ці запитання в діалог (8–10 реплік).

117 Об'єднайтеся в групи (4–5 учнів). Назвіть по черзі члени речення в поданому вище тексті «Верба». Той, хто помилився, вибуває з гри. Виграє той, хто залишився. Можете повторити гру, узявши за основу інші тексти, запропоновані вчителем.

118 I. Складіть письмово висловлення за картиною, використовуючи відповіді на подані запитання.

1. Хто автор картини? Як вона називається?

2. Що зображено на полотні?

3. Що можна сказати про зовнішність і внутрішній світ дівчини?

Л. да Вінчі. Дівчина з горностаєм

4. На чому зосереджував основну увагу художник, створюючи портрет дівчини?

5. Які кольори використав митець?

6. Чи створює картина відчуття краси, гармонії та ідеалу?

7. Які ваші враження від полотна?

II. Підкресліть у реченнях вашого тексту граматичні основи. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

119 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Укажіть складне речення.

1. Назавжди залишаюся отут в низовині незвітрених ще квітів (*С. Осика*). 2. Від Троянівки до Вовчої долини сім кілометрів (*Гр. Тютюнник*). 3. Рідна земле дай мені снаги скрізь, у всьому будь самим собою (*В. Тарасенко*). 4. Благословенні будьте гори і ти ріко мутная (*П. Тичина*). 5. Здається ж люди, все у них людське але душа ще з дерева не злізла (*Л. Костенко*). 6. Стоїть смерічка на горі у сонці наче в янтарі (*Д. Павличко*). 7. Дерева хитались і від страху наїживши голі віти ніби силкувалися втекти (*В. Винниченко*). 8. Літа як стрілки не переведеш життя як гирю часу не підтягнеш (*Т. Севернюк*). 9. З літами що там не кажіть стаєш куди мудрішим (*О. Підсуха*). 10. Твої руки лагідні як сон ніжно опускаються на плечі (*А. Луговський*).

II. Підкресліть і поясніть вивчені орфограми й пунктограми.

120 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть, чим ускладнено речення.

1. Була весна весела щедра мила промінням грала сипала квітки вона летіла прудко мов стокрила за нею вслід співучії пташки! (*Леся Українка*). 2. На самому дні яру біля криниці з великим журавлем обсаджена навкруги садком

стояла хата Марка Чумаченка батька Мотриного... (В. Винниченко). 3. Найдорожча пісня недоспівана, а найліпша та, що не знайду (П. Осадчук). 4. Почекавши трохи я зліз із воза розплатився з дядьками і взявши свого чемоданчика пішов до ґанку (В. Винниченко). 5. Сповідуюсь. Перед Все-сущим Богом та материнським поглядом простим який в далеку проводжав дорогу і вслід мене не раз перехрес-тив (А. Луговський).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох простих речень (на вибір).

121 I. Спишіть вірш. Який його основний мотив?

Моє покоління приходить до тями,
як вовк із мультфільму «Ну, постривай!».
Нас шили руками, нас вчили роками
по money — по honey, по woman — по cry.
Про нас забували: бо «рано», бо «пізно»,
бо бігають клоуни в синіх трико,
бо де наша слава, бо де наша пісня,
бо постріли наші — завжди в «молоко»...
Але все одно — по зернині, по кроку,
неначе відчувши «Вже час!», —
ми творимо разом велику епоху,
яка проростає крізь нас.

Д. Лазуткін

II. Визначте художні засоби (епітети, метафори тощо). З якою метою їх ужито в тексті?

III. Підготуйтеся до виразного читання вірша (виділіть скісними рисками паузи, позначте стрілками підвищення й зниження голосу).

122 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. Чим вам найбільше запам'ятався навчальний рік? З яким настроєм ви йдете на літні канікули?

Уроки розвитку мовлення

Тема 1. ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ ТА ТИПИ МОВЛЕННЯ, ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ, СИТУАЦІЮ СПІЛКУВАННЯ

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке текст? 2. Які є типи й стилі мовлення?

Істотні ознаки тексту:

- наявність теми й основної думки
- наявність двох і більше речень
- пов'язаність речень за змістом
- послідовність і завершеність викладу
- граматичний зв'язок між реченнями

123 І. Прочитайте виразно текст уголос. Визначте його тему й основну думку.

На днях я підслухала таку розмову.

– Слухай, а що воно таке, ота філософія? – запитав один підліток із накачаними трицепсами, парою тату і чубом а ля Джеймс Дін у свого приятеля такого ж типу.

– А тобі воно нащо? – поцікавився той, не відводячи погляду від свого смартфона.

– Я бачив по телику, що нам хочуть упхати філософію в нову навчальну програму. Наче ми й без того не маємо достатньо непотрібних дисциплін. Тепер нам хочуть нав'язати ще одну, яка, як казав мій батько, учить думати. Прикинь?

– Вони мають нас за ненормальних, чи що? – промовив приятель, і обидва знову втупилися в екрани смартфонів.

Я дивилася на них якийсь час. Достатній для того, аби

запитати саму себе, чи добре я почула. Чи справді з'являються нові покоління, які вважають, що думати – це така сама автоматична людська здатність, як відчувати холод, спеку, голод чи спрагу? Інакше кажучи, щось, чого не треба вчитися. Особливо якщо цей час можна було б використати на підсилення дисциплін, значно перспективніших у професійному плані. Бо зараз, як ніколи, можна заробити купу грошей, обравши, наприклад, якусь із багатьох ІТ-професій (пов'язаних з інформаційними і комунікаційними технологіями). З такими перспективами кому захочеться вивчати філософію? Кого обходить *критика чистого розуму, вічне повернення* чи очевидний факт, що *ніхто не може двічі ввійти в одну й ту саму річку?*

Та було б добре, якби моїм двом парубкам хтось пояснив, що, за означенням ЮНЕСКО, філософія «є школою свободи, яка сприяє інтелектуальному дозріванню, бо вчить розрізняти й дає інструменти для відповіді на великі виклики, що їх ставить перед нами життя. По суті, вона є щитом супроти спроб колективної маніпуляції, а також вакциною проти всякого типу догматизму».

Було б добре, щоб Діоген з його світильником і Гете зі своїм «Світла, більше світла!» їх просвітили. Урешті-решт, філософія, як і інші гуманітарні науки, завжди цим була: світочем, лампадою, коли треба було розчистити шляхи, навіть найзаросліші (За *К. Посадас, zbruc.eu*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Користуючись схемою «Істотні ознаки тексту», доведіть, що прочитане є текстом.
2. Доберіть до тексту заголовки, який виражав би його основну думку.
3. Визначте мікротеми. Випишіть тематичні речення кожної мікротеми й підкресліть ключові слова.
4. Визначте зачин, основну частину й кінцівку. Запишіть простий план.

5. Обґрунтуйте поділ на абзаци.
6. Укажіть мовні засоби зв'язку речень у тексті. За потреби скористайтеся поданою нижче схемою.
7. Визначте тип і стиль мовлення. Скористайтеся відповідними таблицями на форзаці підручника.
8. Сформулюйте два запитання за текстом, які націлювали б на розкриття основного змісту прочитаного.
9. Знайдіть в інтернеті значення виділених висловів.

Мовні засоби зв'язку речень у тексті

повтор слова

синоніми

спільнокореневі слова

займенники

прислівники

сполучники

124 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви вважаєте, чи потрібна в наш час «школа свободи»? Як ви розумієте вислів «Світла, більше світла!»? Про яке світло йдеться?

125 І. Прочитайте мовчки текст. Складіть невеликий діалог між оповідачем та іншим героєм оповідання, можливий у кожній із чотирьох ситуацій спілкування.

БАТЬКОВА РУКА

Була ніч, темна й сльотава. Ми з батьком верталися від його брата, мого дядька, вузенькою вуличкою, тісним прогоном. Стріпував крильми якийсь птах на гіллі й щось шемріло в лопухах попідтинню. Батько насвистував попереду, а я підтюпцем біг іззаду, і серце моє тріпотіло в чобітках. І раптом – чого найбільше боявся – щось мене схопило за руку, за плечі, зірвало шапку з голови. Я крикнув у морок, обмираючи тілом і духом. Батько вернувся і визволив мене з лабет напасника. «Не бійся, це корч, – мовив сміючись. – Всього-на-всього корч шипшини. Бабуня запарює її на чай». І поклав руку на плече, і вона гріла мене й захищала решту дороги.

А це вже було на Тисі. Батько рибалив, а я бігав босоніж бережком. І тут побачив змію, що вилізла з води погрітися. Дивилася на мене холодними жадібними очима. Я побіг, а вона за мною. І вчув, як щось пронизливо вжалило в п'яту. Скрикнув і заточився на гарячу траву... Потім наді мною схилився батько. Він дістав гострий рибальський гачок і торкнувся болючої ранки. «Не бійся, це колючка. Всього-на-всього тернина всохлого будяка». І сказав, що змія мудріша за людину, і ніколи нас даремно не зачепить.

...А коли я лежав у гарячці, без руху й голосу, і лікар винувато відводив погляд від благальних материних очей, батько сидів поряд і тихо шептав: «Не бійся, це лише вірус. Всього-на-всього маленький капосний вірус. А ти вже достатньо великий і сильний, щоб побороти його». І спасенна прохолода руки торкалася мого розпаленого чола.

А на десять років дістав від нього подарунок – велосипед «Орлятко». Пів зарплати віддав, зітхала мати. І я, окрилений, пустився на ньому в долину з гори. Зупинив наш лет придорожній пеня. Обдерті коліна та лікті, розквашений ніс. На передньому колесі – «вісімка». Я тремтів не стільки від болю, як від очікування покари. А батько приніс інструмент і заходився ворожити над колесом. Вигинав, випрямляв, а подекуди міняв дротики. І заспокійливо приказував: «Не бійся, це лише спиці. Всього-на-всього спиці. Тільки нічого не кажи мамі».

...Спливли роки, багато часу минуло, але й досі буває, що в п'ятьмі снів ти шукаєш батькову руку. Женешся за чимось, ідеш, бредеш – і щось тебе стримує, гальмує, тягне назад, плутає ноги, завдає ран у дорозі, тілесного і душевного болю, і хтось встромляє палиці в колеса підступами, заздощами, інтригами, домислами...

І тоді ти кажеш собі словами батька: «Не бійся...» І колесо життя крутиться далі... (За М. Дочинцем).

- II. Визначте тип і стиль мовлення тексту. Обґрунтуйте відповідь.
 III. Пригадайте й опишіть яку-небудь цікаву ситуацію спілкування зі свого життя.
 IV. Поясніть, до яких видів мовленнєвої діяльності ви вдавалися, виконуючи вправу (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

126 I. Уявіть, що вам треба повідомити бібліотекаря чи бібліотекарку про те, які саме підручники та в якій кількості потрібні для учнів вашого класу. Якого стилю й типу мовлення ви будете дотримуватися в цій ситуації спілкування?

II. **ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ.** Складіть і розіграйте за особами діалог, можливий у цій ситуації.

Вимоги до мовлення	
Змістовність	Потрібно підпорядковувати висловлення заздалегідь визначеним темі й основній думці
Точність	Слова потрібно використовувати відповідно до їхнього значення. Речення треба будувати так, щоб найточніше передати зміст висловлення
Послідовність	Думки потрібно викладати чітко й послідовно
Логічність	Думки варто викладати логічно
Доречність	Треба враховувати ситуацію спілкування, гармонійно поєднувати слова, речення

Правильність	Потрібно правильно добирати, вимовляти й писати слова; правильно будувати речення і розставляти розділові знаки
Виразність	Потрібно добирати слова та будувати речення так, щоб якнайкраще передати думку
Багатство	Потрібно вживати різноманітні слова й речення, не повторювати тих самих слів

Тема 2. КОНСПЕКТ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО-НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ

ПРИГАДАЙМО. Які особливості наукового стилю мовлення?

Конспект

Конспект – це стислий письмовий виклад змісту прочитаного чи прослуханого тексту. Конспект дає змогу його автору одразу чи через деякий час швидко відновити в пам'яті зміст тексту. Для конспекту характерна змістова, смислова та структурна цілісність.

Етапи роботи

Підготовку конспекту можна розбити на такі етапи.
Етап 1. Виділяють смислові частини (інформація, що стосується однієї мікротеми).
Етап 2. У кожній смисловій частині формують тему з опорою на ключові слова та фрази.
Етап 3. У кожній частині виокремлюють головну й додаткову інформацію.
Етап 4. Фіксують головну інформацію в конспекті.

Види конспектування

Конспектування може бути трьох видів:
 конспектування своїми словами;
 конспектування лише за допомогою цитат, які передають зміст тексту;
 змішане конспектування (своїми словами, застосовуючи окремі влучні цитати).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Конспект є корисним тільки тоді, коли в ньому записано найбільш істотне, основне. Конспектування розвиває розум, тренує пам'ять і сприяє закріпленню знань. Переписувати чужий конспект не тільки безглуздо, а й шкідливо.

**Тематичні
виписки**

Виписки є спрощеною формою конспекту, за якої з усього тексту вибирають те, що стосується досліджуваної теми чи побіжно з нею пов'язане, і занотовують у формі окремих, не пов'язаних один з одним логічно записів.

Тематичні виписки з тексту роблять зазвичай дослівно, у вигляді цитати. При цьому вибирають найбільш важливі, вагомі вислови, основні ідеї. Після кожної цитати, запозиченого висловлення мусить бути посилання на автора й джерело.

127 І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

СКІФИ

Скіфи, нові володарі українських степів, були войовничими племенами. На теренах України скіфи розселилися між річками Дон і Дунай. Утворена ними держава дістала назву Скіфія. Відвідавши Північне Причорномор'я, Геродот у своїй «Історії» стверджував, що скіфи називали себе скотами й поділялися на царських скіфів, скіфів-скотарів, скіфів-землеробів та скіфів-орачів.

Царські скіфи жили на берегах Азовського моря й у степовому Криму. Їхнім основним заняттям була війна. Та вони не тільки воювали, а й торгували з грецькими колоніями в Причорномор'ї. В обмін на зерно, хутро, віск, мед і рабів скіфи отримували зброю, вино, предмети розкоші.

Скіфи-скотарі кочували на схід від пониззя Дніпра в пошуках нових пасовищ.

Вони пересувалися на чотири- та шестиколісних возах. Їх супроводжували озброєні воїни. У разі нападу ворогів вози ставили в коло, створюючи укріплений табір. Пізніше цю тактику використовували українські козаки.

На Придніпров'ї жили скіфи-хлібороби. Вони вирощували пшеницю, жито, ячмінь, коноплі, використовуючи великий плуг та тяглову силу волів.

За словами Геродота, скіф міг поцілити у ворога з лука на відстані 500 метрів. Навіть скіфські дівчата вправно володіли зброєю і не виходили заміж, доки не вбивали трьох ворогів. Більшість худоби та рабів, захоплених під час воєн, діставалася багатим скіфам.

На культуру скіфів великий вплив мала грецька культура, носіями якої були жителі грецьких колоній. Історія зберегла імена скіфів за походженням – лікаря Токсаріса й філософа Анахарсіса, які здобули освіту в Греції.

У скіфів була своя оригінальна міфологія та релігія. Особливу пошану в них мали богиня домашнього вогнища Табіті (зі скіфської – «полум'яна»), володар неба й творець людства Папай, богиня землі Апі. Від шлюбу Папая та Апі народився пращур усіх скіфів Таргитай. Усім богам скіфи приносили жертви. Переважно це були коні або інші тварини. Винятком був бог війни Арей, якому віддавали кожного сотого полоненого.

Скіфи шанували могили предків. Їхня віра в потойбічне життя змушувала здійснювати жорстокий і складний поховальний обряд. На місці поховання насипали великий курган – «піраміду степів».

Найвідомішими похованнями, які через розміри курганів дістали назву «царських», є: Солоха й Гайманова

Срібна амфора з кургану Чортомлик

Могила на Запоріжжі, Чортомлик і Товста Могила на Дніпропетровщині.

У кінці IV – на початку III століття до н. е. Скіфія занепадала. Через висихання степів кочівники вже не мали достатньо пасовищ для худоби. На територію Північного Причорномор'я прийшли сармати, які захопили їхні землі. Частина скіфського населення відступила і створила в пониззі Дніпра й Північного Криму Малу Скіфію зі столицею в Неаполі Скіфському, поблизу теперішнього Бахчисарая. Державу скіфів згодом підкорили римляни (З підручника).

II. Доведіть, що текст належить до наукового стилю. Виділіть смислові частини, у кожній з них назвіть ключові фрази та слова, виокремте головну й додаткову інформацію. Продумайте план тексту.

III. Складіть конспект прочитаного тексту. Скористайтесь поданою нижче пам'яткою.

128 Доберіть з підручника географії, фізики чи історії текст (1–2 сторінки). Складіть конспект тексту.

129 Доберіть із журналів, газет, книжок, сторінок в інтернеті тексти на одну з тем: «Екологічна культура людини», «Історія Запорізької Січі», «Життя на планеті», «Мешканці морів», «Мова й нація». Зробіть відповідні тематичні виписки. Користуючись виписками, підготуйте усний виступ на обрану тему.

ПАМ'ЯТКА

Поради щодо конспектування

1. Записувати автора й назву тексту, який потрібно законспектувати.

2. Перед складанням конспекту прочитати весь текст і осмислити його основний зміст.

3. Складати конспект після того, як продумано план тексту.

4. Записувати тільки основне: спочатку основну думку, потім (дуже стисло) докази й приклади.

5. Виклад у конспекті розбивати на пункти, параграфи, дотримуючись абзаців.

6. Намагатися, щоб записи були чіткими, змістовними й лаконічними.

7. Для зручності користування конспектом підкреслювати найважливіші словосполучення, слова.

8. Пам'ятати, що в конспекті окремі фрази й навіть окремі слова мають вагоміше значення, ніж у докладному переказі.

9. Цитувати правильно й точно.

10. Учитися конспектувати відразу начисто.

Тема 3. ОПИС ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ. УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

130 Прочитайте описи. Про що в них ідеться? До якого стилю мовлення належить кожен із них? Відповідь обґрунтуйте. Визначте загальні особливості опису пам'яток історії та культури.

1. Якби фільм про Гаррі Поттера знімали в Україні, режисер би не мав питань щодо локації. Він обрав би **Чернівецький університет**.

Тут ідеально все: і будівля, і території навколо, і парк за університетом. Ошатну споруду зі стрункими вежами та кам'яним різьбленням зводили майже 20 років. Вона втілила в собі різні архітектурні стилі – від візантійських елементів до суворої романської масивності, від готичних вертикалей до мавританського ажурю. Візерунки черепиці на дахах відтворюють тенденції національного мистецтва. Тому й не дивно, що кіномитці так полюбляють цю локацію. У 2012 році тут знімали український фільм жахів «Тіні незабутих предків».

* * *

2. У 1935 році в Харкові на Сумській вулиці встановлено **пам'ятник Т. Г. Шевченку**. Висота пам'ятника – 16,5 м, зокрема постаті поета – 5,5 м. Круглий постамент зі східцями виготовлено із сірого лабрадориту, усі фігури відлито з бронзи. Пам'ятник добре вписується в загальний ансамбль парку. Центральна частина – постать Шевченка на повний зріст – піднята на тригранному пілоні*. Довкола пілона на ступінчастих виступах розміщено 16 фігур, які символізують етапи історії українського народу.

На центральному пілоні напис: «Шевченко» (*Шевченківський словник*).

* * *

3. **Олександрійський маяк**, який було споруджено на давньому острові Фарос (Єгипет), – єдине із семи чу-

* *Пілон* – масивна прямокутна колона.

дес світу, що несло в собі не тільки архітектурну елегантність, а й практичну функцію. Маяк гарантував морякам безпечне повернення в гавань. А ще він був найвищою спорудою на Землі. Висота маяка – 135 м, його світло було видно на відстані 60 км. Нижня частина мала форму чотиригранної призми 60-метрової висоти з квадратною основою, довжина сторони якої становила 30 м. Плаский дах, прикрашений по кутках величезними статуями Тритона, слугував основою середньої частини. Верхня частина маяка була споруджена у формі циліндричної колонади – 8 колон несли купол, увінчаний 7-метровою бронзовою фігурою повелителя морів Посейдона (*Із журналу*).

131 Ознайомтеся зі словничком архітектурних термінів. Які з цих слів для вас нові?

Словничок архітектурних термінів

Арка – склепіння у формі дуги, яким перекривають проріз у стіні або сполучають стояки моста, два суміжних будинки тощо.

Арка́да – ряд арок, що спираються на стовпи або колони.

Балюстра́да – поручні балконів, галерей тощо, утворені з ряду фігурних стовпчиків або колонок, які з'єднані зверху перекладиною.

Ба́ня – опуклий дах, що має форму півкулі; купол церкви, храму, собору.

Барельєф – скульптурна прикраса на пласких поверхнях, що виступає над площиною фону менше ніж на половину своєї товщини.

Галерія – критий чи відкритий коридор, що з'єднує два або кілька приміщень; також довгий балкон уздовж будинку.

Колóна – частина архітектурної споруди у формі високого стовпа, що служить підпорою фронтонів, внутрішніх частин будови тощо.

Колонáда – ряд колон, які підтримують загальне перекриття.

Лóджія – глибока ніша у фасаді будинку, що використовується як балкон.

Фасáд – зовнішній, лицьовий бік будівлі, що зазвичай виходить на вулицю.

132 I. Послухайте запропонований учителем текст. Визначте тип і стиль мовлення, тему й основну думку.

II. Виберіть із тексту ту його частину, в якій описано пам'ятку історії та культури. Складіть план цього опису. Послухайте текст удруге. За планом перекажіть указану частину тексту. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над вибіркоvim переказом тексту

1. Прочитати текст.
2. Визначити тему й основну думку тексту.
3. Вдуматися в тему, запропоновану для переказу.
4. Вибрати з тексту матеріал, потрібний для розкриття теми (він може бути в різних місцях тексту).
5. Визначити основну думку переказу.
6. Продумати композицію переказу, тип мовлення.
7. Скласти план переказу.
8. За планом переказати прочитане.

Тема 4. АУДІЮВАННЯ

133 І. Послухайте текст із голосу вчителя або однокласника (однокласниці). Визначте адресата й мету висловлення.

ДИВОВИЖНА ХАРКІВЩИНА

Кожен регіон України – неповторний і дивовижний, має своє славетне минуле. На північному сході нашої держави розташована Харківська область.

У багатьох населених пунктах Харківщини можна побачити рештки прадавніх поселень скіфів, хозарів, сарматів, печенігів. У XVII столітті район Дикого поля почав заселятися, діставши назву Слобідська Україна. Від 1654 року переселенці із Західної та Північної України оселялися тут цілими селами. Часто новим поселенням давали назви рідної місцевості (Вільшанка, Золочів тощо).

У першій половині XVIII століття на півдні краю в районі Балаклії, Лозової, Первомайського були споруджені потужні земельні укріплення – Українська оборонна лінія. У деяких місцях рештки фортець і валів збереглися досі.

Центром області є Харків – друге за розміром і чисельністю населення місто в Україні. Воно завдячує назвою імені засновника – козака Харка (Харитона) або річці Харків. Місто розрослося з дерев'яної фортеці в межиріччі Лопані та Харкова, зруйнованої наприкінці XVIII століття. Зручне географічне розташування сприяло активному розвитку Харкова у XVIII–XIX століттях. У 1732 році був заснований Харківський колегіум, де викладав видатний український філософ Григорій Сковорода. У 1804 році розпочав діяльність Харківський університет – один із найстаріших в Україні. Пишається місто й своєю площею Свободи, однією з найбільших у Європі.

Неповторного колориту Харкову надає Свято-Благовіщенський кафедральний собор, споруджений у 1888–1901 роках на честь Благовіщення Богоматері. Головною

особливістю будівлі є дзвіниця, архітектура якої ближча до готичного стилю. На відміну від традиційної для православних храмів маківки, верхівка дзвіниці більше нагадує ратуші в містах Західної Європи. Вітражі на вікнах собору – теж елемент готичного оздоблення. Фасад будівлі прикрашено широкими горизонтальними смугами з червоної цегли та світлої штукатурки. Величні золоті куполи здіймаються на висоті 80 метрів. Елементами

інтер'єру храму слугують колони, арки, пишні карнизи й хрестоподібний орнамент.

Сьогодні Свято-Благовіщенський собор – одна з візитівок Харківщини. Маючи порівняно незначний вік, ця пам'ятка завдяки своїй виразній архітектурі стала відомою не лише в Україні, а й за її межами (3 кн. «Дивовижна Україна»).

II. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту.
2. Визначте стиль мовлення тексту. Які типи мовлення поєднано?
3. Доберіть свій варіант заголовка.
4. Чим вражає Свято-Благовіщенський собор? Яке ставлення автора до цієї пам'ятки?
5. Поясніть лексичне значення слів **дзвіниця**, **маківка**. Чи нагадує верхівка дзвіниці Свято-Благовіщенського собору традиційну для православних храмів маківку?
6. Чи вдалося автору змалювати велич і красу собору, викликати інтерес до цієї пам'ятки?
7. Як автор обґрунтовує свою думку про те, що Харківщина – неповторний і дивовижний край?

8. Визначте ключові слова в тексті.
9. Яку думку висловлено в кінцівці тексту?
10. Якими ще фотографіями, крім поданої в підручнику, можна було б проілюструвати текст?

Тема 5. ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

134 І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення, тему й основну думку. Розкажіть, чим особлива садиба в Качанівці.

КАЧАНІВСЬКА САДИБА

Перебуваючи на Чернігівщині, неодмінно завітайте до селища Качанівки Ічнянського району. Тут у середині XVIII – наприкінці XIX століття було створено розкішний палацово-парковий ансамбль, який вражає своєю архітектурною довершеністю. Садиба розвивалася протягом 150 років. Неодноразово перебудовувався, змінювався її просторовий устрій.

Качанівський ансамбль розташований на двох рівнях. На верхньому плато споруджено палац із вежею, альтанку*, Георгіївську церкву, пам'ятник Тарасові Шевченку. Нижній рівень – це ландшафтний парк із 12 ставками, павільйоном, скульптурами, містками, амфітеатром.

Центральним елементом садиби є палац. Ця споруда дійшла до нас у стилістичних формах класицизму. На головному фасаді палацу під прямим кутом до корпусу прилягають два одноповерхових флігелі. Фасад підкреслено глибокою лоджією на два поверхи й увінчано півсферичною декоративною банею на високому підбаннику. По боках є скульптури, а в центрі – барельєфна композиція.

Відвідувачів палацу вражають і малі архітектурні фор-

* *Альтанка* – будівля в парку чи саду для відпочинку й захисту від сонця.

ми. У нагірній частині парку на пагорбі над ставом височіє альтанка Михайла Глинки, поблизу якої розкинули своє гілля старезні дерева. Цікавими є скульптури сплячих левів обабіч головного входу та два кам'яних містки, перекинуті через яри.

Уславили качанівську садибу представники роду українських дворян Тарновських – знаних благодійників і меценатів. Вони спонсорували видання книжок, виступали організаторами літературного, мистецького, музичного життя. Гостями Тарновських були письменники Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Микола Гоголь, композитори Михайло Глінка, Семен Гулак-Артемівський, художники Ілля Рєпін, Михайло Врубель і багато інших видатних особистостей. Василь Васильович Тарновський був колекціонером українських старожитностей. На базі його колекції, яка зберігалася в палаці, створено Чернігівський історичний музей та Національний музей Тараса Шевченка в місті Києві.

Про садибу в Качанівці можна розповідати ще дуже багато, але краще поїхати туди, посидіти під кронами дерев, поспілкуватися з працівниками музею. Від подорожі у вас залишаться тільки приємні враження, адже цю пам'ятку визнано перлиною палацо-паркової архітектури кінця XVIII – XIX століття (За *В. Вечерським*).

II. Випишіть слова на позначення архітектурних понять. Поясніть їхнє лексичне значення. За потреби скористайтеся словничком архітектурних термінів (с. 93–94).

III. Знайдіть у тексті прикладки.

IV. Запишіть складний план тексту. Прочитайте текст удруге. За планом докладно перекажіть прочитане (письмово). Використайте прикладки.

135 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Уявіть ситуацію: ви з другом чи подругою повертаєтеся з екскурсії, під час якої оглянули пам'ятку історії й культури. Складіть і розіграйте за особами діалог, у якому висловте враження від огляду пам'ятки.

136 Складіть складний план твору-опису пам'ятки історії та культури, яку ви оглянули. За планом напишіть твір-опис. Використайте відокремлені члени речення. Скористайтеся поданими нижче схемами опису.

ПАМ'ЯТКИ

Схема опису будівлі

1. Загальні враження від будівлі.
2. Відомості про призначення будівлі та місце її розташування.
3. Опис самої будівлі (центральний фасад, його членування, оформлення центрального входу, форма будівлі, наявність колон чи веж).
4. Загальне сприйняття будівлі в архітектурному ансамблі території.
5. Загальна оцінка пам'ятки та її значення для народу.

Схема опису пам'ятника

1. Загальні враження від пам'ятника.
2. Відомості про те, де встановлено пам'ятник і хто є його автором.

3. Стисла інформація про те, на честь кого чи чого його встановлено.
4. Опис самої скульптури.
5. Опис постаменту.
6. Загальне сприймання пам'ятника в архітектурному ансамблі території.
7. Загальна оцінка пам'ятника та його значення для народу.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Описуючи скульптуру, потрібно пам'ятати, що основним у ній є передача не форми, а духовного світу людини, характеру.

Тема 6. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЗА КАРТИНОЮ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

137 І. Прочитайте текст про церкву Святого Юра в Дрогобичі. Чому цю споруду можна назвати пам'яткою культури?

ДЕРЕВ'ЯНА ЦЕРКВА

Дерев'яна церква Святого Юра в Дрогобичі (Львівщина) – унікальна пам'ятка дерев'яної архітектури України XVII століття. Будівлю зроблено без жодного цвяха. Вона складається з трьох зрубів* (тризрубна). Стіни зрубів нахилені до середини. Центральний зруб квадратний. Зі сходу та заходу розміщені майже однакові за розміром гранчасті п'ятистінні зруби.

Церква увінчана трьома бароковими **банями** на восьмибічних підбанниках. Навколо споруди влаштована крита галерея у вигляді **аркади**, схожа галерея оперізує другий ярус.

* *Зруб* – 1. Спосіб зведення споруд із колод чи брусів, що їх укладають горизонтальними рядами, а в кутах і місцях перетинання з'єднують врубками. 2. Споруда, побудована таким способом.

Будучи п'ятиверхою церквою, вона, по суті, трибанна, бо бічні прибудови її дуже незначні за розмірами, хоч вони й надають храмові мальовничості, привабливості.

Усередині дрогобицька церква розмальована фарбами просто по дерев'яних стінах. Давніми розписами на релігійні теми та рослинними орнаментами вкритий кожен сантиметр храму. Іконостас різьблений, позолочений (Із журналу).

II. Розгляньте картину Михайла Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі». Які ваші враження від зображеного?

III. Зіставте словесний опис церкви та її зображення на полотні художника.

IV. Пригадайте значення виділених слів. За потреби скористайтеся словничком архітектурних термінів (с. 93–94).

138 I. Розгляньте уважно ще раз картину М. Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі». Проведіть бесіду за поданими запитаннями.

М. Козик. Дерев'яна церква в Дрогобичі

КОЗИК Михайло Якимович (1879–1947) – український живописець. Народився в селі Семенівка на Чернігівщині. Навчався в Київському художньому училищі, Московському училищі живопису, скульптури та архітек-

тури. Викладав у Київському та Харківському художніх інститутах.

1. Чи подобається вам картина «Дерев'яна церква в Дрогобичі»?
2. Які почуття викликає у вас картина?
3. Що зображено на полотні?
4. Що можна сказати про кольорову гаму?
5. Якими художник зобразив небо, дерева, траву?
6. Якого кольору, яких відтінків споруда?
7. На яких деталях художник зосереджує основну увагу?
8. Зі скількох зрубів складається церква?
9. Якими є галереї храму?
10. Що можна сказати про стіни та бані церкви?
11. Чи надає привабливості споруді бічна прибудова з куполом?
12. Скільки ярусів має споруда?
13. Чи зумів художник показати неповторність, красу та велич дрогобицької церкви?
14. Які три прикметники ви використаєте, щоб висловити своє враження від зображеного?

II. Складіть твір-опис церкви за картиною М. Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі» в публіцистичному стилі (усно). Використайте порівняльні звороти.

Намагайтеся описувати споруду так, щоб людина, яка її не бачила, змогла уявити й подумки побачити те, що бачимо ми. У кінцевій частині передайте ваші враження від побаченого.

Скористайтеся матеріалом, поданим нижче та отриманим під час виконання попередніх завдань.

Слова та словосполучення, які можна використати в описі за картиною

- Дивовижний, розкішний, пишний, прекрасний, чудовий, чарівний, незрівнянний, грандіозний, унікальний, величний, тихий, старовинний, таємничий;

- художник, автор, живописець;
- картина, робота, твір, полотно;
- колорит, контраст, відтінки;
- написати картину, створити твір;
- майстерність, талант художника.

Тема 7. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПЛАН РОБОТИ

ПРИГАДАЙМО. Які загальні ознаки офіційно-ділового стилю мовлення?

139 Пригадайте й опишіть ситуацію, коли вам чи вашим рідним (знайомим) доводилося складати якийсь документ (заяву, оголошення, договір, план роботи тощо). Яку роль, на вашу думку, відіграють ділові папери в житті людей?

Ділові папери

Основним видом офіційно-ділового стилю є **ділові папери** (документи).

Наприклад: заява, план роботи, оголошення, автобіографія, наказ, договір, довідка та ін. Їх складають за певним зразком.

План роботи

Одним із видів ділових паперів є **план роботи**. Його складають у вигляді таблиці, графіка, схеми, тексту. Плани допомагають людям правильно організувати свою роботу, щоб досягти найкращого результату.

Реквізити плану

План роботи складається орієнтовно з таких частин (реквізитів):

- назва роботи;
- етапи роботи;
- термін виконання кожного етапу роботи;
- прізвища відповідальних осіб або виконавців;
- позначка про виконання.

140 Розгляньте зразок плану роботи над проєктом «Свято варення», який можна здійснити в класі. Якими пунктами ви хотіли б доповнити цей план? Чи проводили ви у своєму навчальному закладі подібні свята?

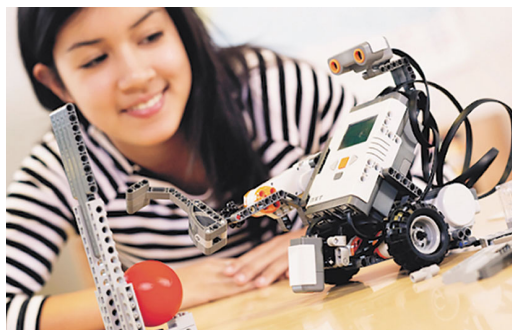
ПЛАН РОБОТИ над проектом «Свято варення»

№ з/п	Етапи роботи	Термін виконання	Відповідальні	Позначка про виконання
1	Написання сценарію святкового уроку	до 01.11.2021	Саченко Т.	
2	Запрошення працівників заводу продтоварів і кондитерської фабрики	04.11.2021	Бабенюк В.	
3	Оформлення виставки малюнків	05.11.2021	Маліцький В.	
4	Підготовка й розміщення на сторінці класу в мережі «Фейсбук» добірки «Рецепти від нашого класу»	до 08.11.2021	Майборода Н., Ковальчук Г.	
5	Підготовка конкурсів	до 08.11.2021	Борисевич Т.	
6	Онлайн-опитування «Моє улюблене варення»	09.11.2021	Стрілець Т.	
7	Оформлення класної кімнати	09.11.2021	Кузишин О.	
8	Проведення святкового уроку	10.11.2021	Саченко Т.	
9	Висвітлення події на сайті навчального закладу та в соціальних мережах	11.11.2021	Юшко Ю.	

141 Складіть план роботи над одним із зазначених проєктів.

1. Тиждень української мови (або літератури).
2. День фізкультури та спорту.
3. Озеленення навчального закладу.
4. Шоу робототехніки.
5. Створення ролердрому.
6. Створення музичної кімнати.
7. Створення інтерактивних плакатів «Філологічний дивосвіт».
8. Створення шкільного інтернет-телебачення.

Об'єднайтеся в групи й ви-
 найте проєкт «Українське козаць-
 ке бароко в пам'ятках історії та культури».

Проект

Для цього кожній групі необхідно:

1. Користуючись інформаційними джерелами, з'ясувати поняття «українське козацьке бароко».
2. Визначити, що саме ваша група створюватиме (електронний буклет, фотоальбом, фотовиставку, інтерактивні плакати, сторінку на сайті чи в соціальній мережі тощо).
3. Скласти план роботи над проєктом, визначивши виконавців різних етапів роботи (пошук інформації, добір ілюстрацій, художньо-технічне оформлення тощо).
4. Виконати проєкт.
5. Провести презентацію того, що ви створили.

Тема 8. ОСОБЛИВОСТІ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

ПРИГАДАЙМО. Що таке опис? Чим опис відрізняється від розповіді та роздуму?

142 I. Прочитайте висловлення. Визначте ключові слова та сформулюйте його основну думку одним реченням.

Якби мене запитали, як починати знайомство з містом, де ніколи не доводилося бувати раніше, я відповів би: пройдіться вулицями, намагаючись зрозуміти, у чому його особливість, а потім дізнайтеся, де розміщено краєзнавчий музей. Він стане вашим першим співрозмовником, порадить, куди насамперед треба піти, що подивитися. А ви вже самі вибирайте найцікавіше (Г. Кублицький).

II. Опишіть усно ваші враження від відвідування міста (села), де ви колись побували вперше. Із чого розпочалося ваше знайомство із цим населеним пунктом?

143 Розгляньте малюнки ваших однолітків, на яких вони зобразили рідне місто (село). Усно опишіть зображене на малюнку, який вам найбільше сподобався. Чи вдалося юним художникам передати красу свого краю?

Малюнок Наталки Ковальчук (Волинь) (фрагмент)

Малюнок Яни Максимчук
(м. Чернівці)

Малюнок Ганни Вахмлок
(м. Харків)

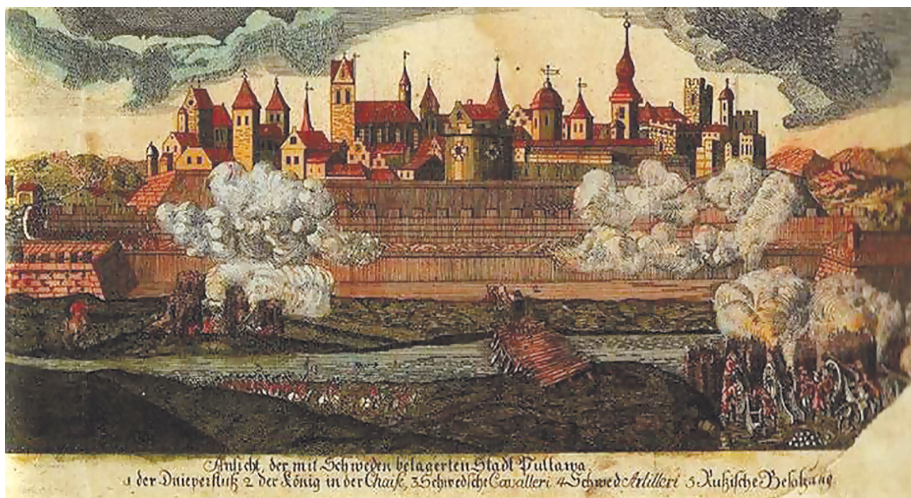
144 І. Прочитайте тексти. Доведіть, що це описи. Що описується в кожному з них? На яких деталях автори зосереджують основну увагу? Визначте композиційні особливості описів.

ПОЛТАВА

На початку XVIII століття Полтава була тиха та затишна, як і колись за гетьмана Богдана Хмельницького: квітуча, вся у вишнях і веселих гайках. Місто суто степове, на одшибі, ближче до старого, як світ, Муравського шляху та й недалеко від принадної столиці козацького народу – Києва. Як і столиця, мала вона Поділ, відкіль можна було швидко дістатися до славного Здвиженського монастиря.

За тих далеких часів уся Полтава купчилася на широкому майдані, де стояла Успенська церква, за нею – магістрат та ще хати під гонтом*. Проте полтавчани пишалися найбільш «Панянкою». Була то велика вулиця, краще б сказати – веселий гайок, що межував з торгом, тут стояли, як під шнур, старшинські хати під гонтом та очеретом. Перед хатами вповдовж усієї вулиці росли густі й розлогі дуби всуміш з лапчатими кленками. У погожі дні та тихі вечори в Панянському гайку вирувало життя: чути було музику, безжурний дівочий сміх, жарти, пісні...

* *Гонт* – тонко витесані дерев'яні дощечки, якими настилають дах.

Полтава. Гравюра XVIII ст.

В околицях тулилося й цехове ремісництво, дрібне крамарство, чумацтво, баштанники, тютюнники, олійники та ще правдиві орачі-хлібороби. І тут і там виростали хати під очеретом, огорожені тинами, обсажені вербами та яворами з яблунями, сливами та соковитою шпанкою. За тими садибами, за тими коротенькими вулицями жовтіли лани дорідної пшениці, цвіли красним цвітом широкі степи. Серед того зеленого моря білими оазами миготіли багаті хутори та старі, як і сама Полтава, козачі села (*М. Лазорський*).

КАЗОНДЕ

Місто Казонде, розташоване за триста миль від гирла Кванзи, було одним із головних невільничих ринків Анголи. Торгівля людьми провадилася на «читоці» – майдані в центрі міста. Тут «товар» виставлявся на продаж. Звідси каравани вирушали до Великих Озер.

Казонде, як і всі великі міста Центральної Африки, ділилося на дві частини. У торговій частині жили португальські, арабські й тубільні купці; тут же вони збудували бараки для невільників. У другій частині містилася резиденція тубільного володаря...

На головній вулиці торгового кварталу стояли одноповерхові будиночки з пласкими дахами. У квадратних, огорожених глиняними стінами двориках тримали худобу. Вулиця виходила на «читоку», оточену невірними бараками. Над будинками височіли пишні крони велетенських смоковниць. Уздовж вулиць росли віялові пальми, схожі на мітли.

Неподалік текла річка Луї. Це ще не досліджена річка, яка є, мабуть, однією із численних приток Конго (*Жуль Верн*).

II. Випишіть з одного з текстів (на вибір) словосполучення з означеннями й обставинами місця. З'ясуйте їхню роль в описі. За написаними словосполученнями усно перекажіть прочитане.

145 Уявіть, що ви прогулюєтеся вулицями одного з міст (сіл) України. Опишіть усно свою прогулянку в теперішньому часі (куди йдете, що бачите, ваші враження тощо).

Опис місцевості

- В описах місцевості враховують час доби, пору року й особливості погоди.
- Опис місцевості здебільшого є складовою частиною художнього твору, до якого він вводиться з певною метою (для уточнення, характеристики події, увиразнення оповіді тощо).
- У художніх описах місцевості є лексика, за допомогою якої автор виражає своє ставлення до зображуваного.

146 Розкажіть, чим вулиця (провулок, проспект, бульвар), на якій розташований ваш навчальний заклад, відрізняється від інших вулиць вашого населеного пункту. Чи знаєте ви історію цієї вулиці й чому вона має таку назву? Опишіть, де пролягає вулиця, які частини населеного пункту вона з'єднує, чи далеко простяглася. Чим вона починається й закінчується, які будинки, магазини, підприємства, установи розташовані на ній? Які на вулиці тротуари, проїжджа частина, які поруч дерева, клумби, дворики тощо?

**Тема 9. СТИСЛИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ
РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ
МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

147 І. Прочитайте текст. Що в ньому вас найбільше вразило?

ШОКОЛАДНИЙ ЦЕХ

Раптом містер Вонка, директор шоколадної фабрики, зупинився. Перед ним сяяли блискучі металеві двері. На них було написано: ШОКОЛАДНИЙ ЦЕХ.

Вони стояли посеред чудової долини. Обабіч простягалися зелені луки, поміж них текла велика коричнева річка, а посеред неї шумів велетенський водоспад. Вода стікала зі стрімкої скелі, закручувалася щільними пластами, а тоді з розмаху вливалася в бурхливий вир. Річкові береги поросли мальовничими деревами й кущами – плакучими вербами, вільхами та високими купами рододендронів з рожевими, червоними й бузковими квітами. Луки були всіяні тисячами квіточок жовтця.

– От! – вигукнув містер Вонка, підскакуючи й показуючи золотою тростинкою на коричневу річку. – Це все шоколад! Кожна краплинка цієї річки – з гарячого рідкого шоколаду найвищої якості. Най-най-най-вищої якості. Цього шоколаду вистачить, щоб заповнити по краї всі ванни всієї країни! А як вам мої луки? Подобається травичка й жовтець? Травичку, на якій ви стоїте, любі малята, зроблено з нового сорту м'якої м'ятної цукрової вати, яку я недавно винайшов! Я назвав її цукряткою! Скуштуйте стеблинку! Будь ласка! Це так смачно!

Усі нахилилися й зірвали по стеблинці трави, окрім Августуса Глупа, який хапнув одразу цілу жменю. А Віолета Бореґард, перш ніж покуштувати свою стеблинку трави, витягла з рота жуйку, з якою вже побила світовий рекорд...

Раптом повітря задзвеніло від вереску. Верещала дівчинка. Вона несамовито вказувала на протилежний берег річки.

Кадр із кінофільму «Чарлі та шоколадна фабрика»

– Дивіться! Дивіться туди! – лементувала вона. – Що це таке? Воно рухається! Воно йде! Це маленька істота! Маленька людинка! Отам, за водоспадом!

Діти метнулися до річки, щоб краще роздивитися.

– Це просто фантастика!

– Вони мені по коліна!

Крихітні люди – завбільшки як звичайна лялька – зупинилися на тому березі річки й почали розглядати відвідувачів. Один показав на дітей, а тоді щось прошепотів чотирьом своїм товаришам, і всі п'ятеро зареготали.

– Це ж не можуть бути справжні люди, – засумнівалися діти.

– Звичайно, справжні, – заперечив містер Вонка. – Це ж умпа-лумпи.

– Умпа-лумпи! – вигукнули всі одночасно. – Умпа-лумпи!

І містер Вонка розповів відвідувачам історію про своїх казкових робітників із країни Лумпаландії (Р. Дал).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доведіть, що текст належить до художнього стилю мовлення.
2. Визначте, які типи мовлення поєднано в тексті.
3. Якою ви уявили місцевість, описану письменником?
4. Знайдіть опис місцевості. На яких деталях опису автор зосереджує особливу увагу?

5. Які художні засоби, ужиті автором у тексті, надають опису поетичності?
6. Випишіть означення, що використовуються в описі місцевості.
7. Поясніть лексичне значення слів **лука, долина, вир**.
8. На які частини можна поділити текст? Випишіть тематичні речення.
9. Складіть складний план.

III. Прочитайте текст удруге. За складеним планом стисло перекажіть прочитане (письмово). Скористайтеся пам'ятками, поданими нижче.

ПАМ'ЯТКИ

Як працювати над стислим переказом

1. Прочитати текст, визначити його тему й основну думку, адресата й мету висловлення.
2. Виділити в тексті його частини (основні та другорядні).
3. Визначити, які частини можна зняти, які – об'єднати, а які – узагальнити.
4. Дібрати узагальнювальні слова й речення.
5. Прочитати текст удруге.
6. Скласти план переказу.
7. За планом переказати текст (усно чи письмово).

Способи ущільнення тексту:

- відкидання другорядного;
- узагальнення матеріалу шляхом виділення найважливіших фактів.

Орієнтовна схема складного плану

- I. Зачин.
- II. Основна частина.
 - 1.
 - 2.
 - 3.
- III. Кінцівка.

**Тема 10. УСНИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ
НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ
У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

148 Доберіть слова та словосполучення для опису будівель, майданчиків, скверів тощо, які можуть бути на вулиці або вздовж неї. Запишіть відомості в таблицю, накреслену в зошиті за поданим зразком.

Робочий матеріал для опису вулиці

Що описуємо	Слова та словосполучення для опису
Будівля школи	
Житловий будинок	
Тротуар	
Проїжджа частина	
Зелені насадження	
Освітлення	
Дитячий майданчик	
Сквер	
Транспорт	
Розміри вулиці	

Твір-опис

Твір-опис – це зв'язний текст, у якому словесно зображуються основні ознаки предмета, явища, особи. У творі-описі можуть бути й елементи розповіді. Важливо, щоб розповідь не переважала над описом, а містила лише додаткові відомості.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У художніх описах місцевості треба передати враження від місцевості та того, що там споруджено, розміщено тощо.

149 I. Прочитайте текст. Доведіть, що поданий уривок є описом місцевості в художньому стилі. Які мовні засоби характерні для художнього тексту описового характеру?

Владислав Городецький їхав на затишну вулицю Гоголівську. Щось миле було в тому патріархальному районі Кудрявець з його зеленими закутками, невеликими ярами та пагорбами, з садибами неспішних людей, котрі любили не аристократичні Липки чи гамірну Фундуклеївську вулицю разом із Хрещатиком, а лише свої тінисті фруктові сади, серед яких чи ховалися, чи виходили на лінію вулиць їхні одно- та двоповерхові будинки. Некрасівська, Гоголівська, Тургенєвська, Павловська вулиці. Зодчий іноді з деяким подивом помічав, що й відпочиває в тому районі від суєти центральних частин міста.

Під'їжджаючи до будинку, де містилося Київське орнітологічне товариство, Городецький побачив нову високу споруду, що постала на іншому боці Гоголівської, на пагорбку, навпроти садиби художника Орловського. Химерності зображень на ній міг би позаздрити й він сам: фасад у готичному стилі прикрашала пара цементних сов, а двійко великих котів немов стерегли півкругле вікно. Городецький згадав, що цей прибутковий будинок створений за проектом його доброго знайомого Володимира Безсмертного. Вправно, гарно, дотепно, що й казати! Городецький задер голову, щоб уважно роздивитися верх будинку. І сторопів! Там, нагорі, сидів, сказати б, любовно, чудово зроблений чорт і, усміхаючись, дивився з високої точки в бік центра міста (За *О. Ільченком*).

II. Складіть і запишіть складний план твору-опису вулиці (провулка, проспекту, бульвару), на якій мешкаєте ви чи ваші рідні, друзі, або вашої улюбленої локації в місті чи селі. За планом складіть усний твір-опис у художньому стилі. Використайте називні речення. Скористайтеся дібраним робочим матеріалом, поданими нижче пам'ятками.

III. Розгляньте зображення Золотих воріт у Києві авторства Сергія Брандта. Чи передає картина емоції, настрої, ставлення художника до змальованого куточка міста? За бажанням намалюйте вулицю, яку ви любите.

С. Брандт. Золоті ворота. Дощ

150 Уявіть, що вам доручили спроектувати вулицю. Опишіть усно, який вигляд вона мала б. За бажанням намалюйте цю вулицю.

151 ПОСТІЛКУЙТЕСЯ. Чи вулиця, на якій ви мешкаєте, є достатньо озелененою, упорядкованою, доглянутою? Якщо ні, то що для цього треба зробити? Від кого залежить чистота й охайність вулиць населених пунктів? Чи позначиться ваша особиста відповідальність за благоустрій на ставленні до місця проживання – вулиці, міста (села), країни, планети?

ПАМ'ЯТКИ

Орієнтовний складний план твору-опису вулиці

- I. Дороге серцю місце.
- II. Опис вулиці.
 1. Місце розташування й розміри.
 2. Окраса вулиці.

3. Житлові будинки, магазини, підприємства, установи.
 4. Пам'ятки культури та історії.
 5. Місця відпочинку.
 6. Тротуари та проїжджа частина.
 7. Зелені насадження.
 8. Як змінилася вулиця останнім часом.
 9. Вулиця вдень і ввечері (у різні пори року).
- III. Люблю свою вулицю.

Як працювати над твором

1. Сформулювати основну думку твору.
2. Продумати, які типи мовлення можуть бути поєднані у творі.
3. Дібрати з робочих матеріалів потрібні для розкриття теми й основної думки.
4. Згрупувати матеріал за окремими питаннями.
5. Визначити послідовність використання матеріалу, зв'язок окремих частин.
6. Скласти план твору.
7. Поміркувати над вашим ставленням до описуваного.

Тема 11. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

152 І. Прочитайте твір-опис. Які ще місця чи пам'ятки Одеси, крім згаданих у тексті, ви могли б назвати?

ПЕРЛИНА БІЛЯ МОРЯ

Одесу часто називають «перлиною біля моря». Це прекрасне курортне, промислове, наукове й туристичне місто з унікальною культурою та історією.

Здається, тут усе купається в сонці: і лагідні хвилі Чорного моря, і стародавні вулички, і вишукані архітектурні споруди, серед яких величний Театр опери та балету є однією з візитівок міста. Від пам'ятника Рішельє, що височіє

на півкруглій площі, збігають до моря Потьомкінські сходи й виводять нас до морського порту – одного з чи не найпотужніших в Україні. Мальовничі краєвиди відкриваються з парку Тараса Шевченка, що зачаровує переливами своїх фонтанів. А неподалік, здійнявшись над білими колонами, виблискують золотом куполи Спасо-Преображенського собору. І все це переплетено Приморським бульваром, легендарною вулицею Дерибасівською, чарівними Рішельєвською і Ланжеронівською, поважними Пушкінською і Грецькою...

Пам'ятник Дюку де Рішельє

Можна довго гуляти одеськими вулицями, милуватися морськими хвилями. Але найголовніше в цьому місті – неповторна душевна атмосфера, поєднання мультикультурних традицій і духу свободи. Маючи за плечима довголітню славу історію, сучасна Одеса вирує активним діловим життям і демонструє перспективи розвитку.

II. Виконайте завдання до тексту

1. Визначте тему й основну думку тексту.
2. Виділіть зачин, основну частину й кінцівку твору. Про що в них ідеться?
3. Доведіть, що основна частина тексту – це опис місцевості.
4. Про які місця та пам'ятки міста йдеться? Які прикметники й дієслова дібрано для опису їх?

153 I. Розкажіть про історію заснування вашого міста (села, селища). Чому воно має таку назву? Опишіть, де розташовано ваш населений пункт, чим він славиться, що є його окрасою.

II. Опишіть пережиті особисто або ймовірні почуття, коли після розлуки ви повертаєтеся в рідне місто (село).

III. Накресліть у зошиті й заповніть таблиці.

Робочий матеріал для опису міста (села), у якому я живу

Таблиця 1

Слова-асоціації до назви міста (села)	
Означення до назви міста (села)	
Прикладки до назви міста (села)	

Таблиця 2

Що описуємо	Слова і словосполучення для опису
Місце розташування	
Розміри	
Вулиці (площі, майдани)	
Центральна частина	
Околиця	
Будівлі	
Дороги	
Природа	
Пам'ятки історії	
Пам'ятки культури	
Місця відпочинку	

154 I. Складіть і запишіть твір-опис на одну з поданих тем у художньому стилі за складним планом. Використайте речення, ускладнені однорідними членами речення. Скористайтеся пам'ятками, поданими на с. 115–116.

Теми: «Мое місто (село)», «Місто (село), яке я люблю», «Місто (село), у якому хочеться жити», «Місто (село) майбутнього».

II. За бажанням проілюструйте твір своїм малюнком.

Будова твору-опису місцевості

I. Вступ (назва місцевості, де вона, чи бували ви там тощо).

II. Основна частина (опис місцевості).

- 1.
- 2.
- 3.

...

III. Кінцівка (особисті враження).

Місто майбутнього

Проект

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте свій проєкт міста в майбутньому. Спробуйте словесно описати (а також намалювати), яким ви уявляєте місто в майбутньому. У проєкті зосередьте увагу на розв'язанні проблем сучасних міст (екологія, водопостачання, транспортне забезпечення, травматизм на дорогах тощо).

Окрім того, у поясненні до проєкту мають бути такі відомості:

- де розташовано місто;
- як розташовано будинки, їхня форма;
- заклади освіти, медицини, культури, спортивні майданчики тощо;
- транспортне забезпечення;
- промислова зона й зона відпочинку;
- озеленення, екологія.

Тема 12. ДІАЛОГ

155 І. Прочитайте текст. Поясніть, які дві протилежні життєві позиції автор висвітлив у тексті. Чи доводилося вам бути свідком або учасником подібних життєвих ситуацій?

ПОСМІШКИ НІКОГО НЕ ОБРАЖАЮТЬ

Я сів на лавку в скверику й посміхався деревам, сонцю, пошматованим хмарам і перехожим. Потім поруч зі мною сіла дівчина. Вона, теж радіючи всім єством, жадібно впивала очима красу надвечір'я...

– Чому ви посміхаєтесь?

Вона здивовано глянула на мене і відповіла:

– Хіба я знаю?

Ми сиділи й посміхалися всім і всьому, а я – трішечки – посміхався лише для неї, і вона – трішечки – посміхалася лише для мене. І нам було прекрасно й весело, і між нами не було нічого, крім німої щирості.

– Боже мій, до чого тепер безсоромна молодь! – зупинився біля нас перехожий, сповнений гніву. Це був такий дисонанс у надвечірній радості, що ризонував навіть мої немусикальні вуха. Але я посміхнувся йому й мовив:

– Це ви, мабуть, не про нас кажете...

– Ні, я кажу про вас! – перехожий аж тупнув ногою.

– Даруйте, але ми нічого не робимо.

– Хіба можна так зухвало показувати всьому світу своє щастя?

– У нас немає ніякого щастя, – посміхнулася йому дівчина. – У нас є тільки радість.

– І до того ж, у кожного своя, – докинув я.

– Ви ображаєте людей, ви своєю поведінкою наводите тінь на теперішню молодь, – вичитував нас перехожий.

– Хіба посмішка може когось образити або накинути тінь? – допитувався я, хоч і не сподівався ніякої відповіді.

Я знав, що він повчатиме нас, доки не зіпсує настрою і мені, і дівчині, і вечорові. А потім піде, задоволений собою так, ніби й справді утнув щось дуже гарне.

– Ви, певне, думаєте, що ми... закохані? – раптом запитала дівчина.

– У всякому разі, якісь там фіглі-міглі між вами є, і не треба ними муляти очі порядним людям.

– Та ми навіть не знайомі! – засміялася дівчина.

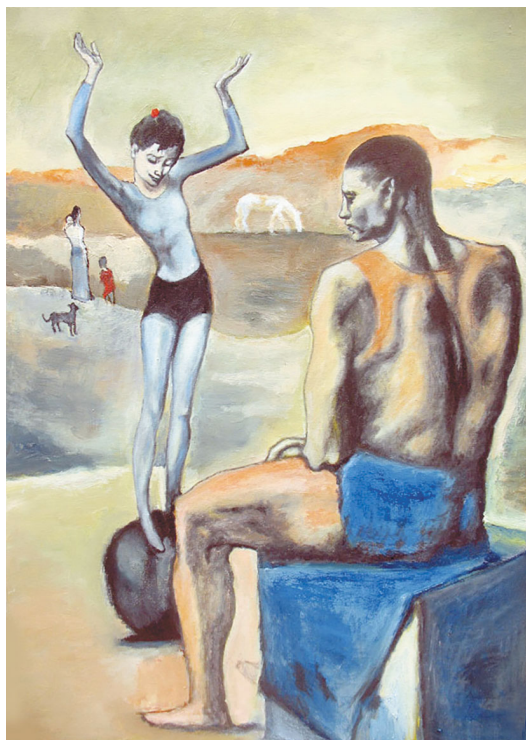
Від несподіванки він ледве не став кам'яним монументом.

– Як? Ви навіть не знайомі? І ви сидите поруч і посміхаєтесь одне одному перед очима цілого міста?

Мені здавалося, що він репне від гніву. Він так заходився шпарувати нас банальностями, що навіть сонце спіткнулося й нахромилось на вістря тополі. Я хотів уже заткнути вуха і сторчма кинутися, куди влучу... (За В. Симоненком).

II. Розгляньте репродукцію картини Пабло Пікассо. Якими емоціями наповнена ця робота? Як ви розумієте її зміст? Продовжте закладену в картині думку про взаємодоповнення й підтримку одне одного. Поміркуйте, чи є щось спільне між прочитаним текстом і полотном художника.

III. Сформулюйте за текстом 5–6 запитань. Використовуючи ці запитання, складіть і запишіть діалог (10–12 реплік) за змістом прочитаного.

П. Пікассо.
Дівчинка на кулі

156 I. Складіть і запишіть діалог (10–12 реплік) дискусійного характеру на одну із запропонованих або дібраних самостійно тем. Пам'ятайте, що суть дискусії не в тому, щоб якомога голосніше висловити свою думку, а в тому, щоб навести переконливі аргументи на користь власної позиції.

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ: «Не можна бути щасливим наодинці», «У всіх наших бідах винна держава», «Найкраща пора року – осінь», «Потрібно завжди говорити правду».

II. **ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ.** Розіграйте за особами складений діалог. Поміркуйте, чи вдалося вам дотриматися мудрої поради Яна Коменського: «Говорити все, що набіжить на язик, безглуздо».

157 ПОПРАЦЬОУТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог дискусійного характеру (8–10 реплік), що міг би відбутися між восьмикласниками (восьмикласницями) на одну з поданих тем.

1. Чи повинні уроки фізкультури бути обов'язковими?
2. Чи потрібні у восьмому класі уроки етики?
3. Чи повинні учні прибирати шкільне подвір'я?

ПАМ'ЯТКА

Як правильно вести дискусію

1. Перед тим як починати дискусію, подумай, чи достатньо ти обізнаний із відповідною проблемою.
2. Зрозумій співрозмовника, його аргументи, з'ясуй мету дискусії.
3. Визнач, із чим саме ти згодний (згодна).
4. Добери докази, аргументуй свій погляд.
5. Критикуй думку, а не людину, яка її висловила.
6. Поважай співрозмовника, оціни правильно його позитивні якості.
7. Уточни поняття, терміни, які вживаються під час суперечки.

Тема 13. ІНТЕРВ'Ю В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке діалог? 2. Які ознаки публіцистичного стилю?

158 Прочитайте інтерв'ю. Визначте його тему. З якою метою створено цей матеріал та чи вважаєте ви його цікавим і корисним для себе? Відповідь на яке запитання вас зацікавила найбільше?

НЕ ТІЛЬКИ УРОКИ

Для кожного з нас у добі 24 години. Але одні люди вміють розпоряджатися своїм часом, а інші – не вміють. А можливо, не хочуть. Для Лідії Виноградної доба – нескінченно великий проміжок часу, і дівчина встигає все. Як їй це вдається? Дізнаємося секрет від неї.

– **Лідо, чим ти займаєшся, окрім школи?**

– Я навчаюся в 11-му класі й після закінчення школи збираюся вступати до університету, тому ходжу на додаткові заняття. Я – головний редактор шкільної газети. Окрім цього, займаюся художньою гімнастикою. Нещодавно стала суддею міжнародної категорії з художньої гімнастики.

– **Ти «йдеш» на золоту медаль. Як тобі вдається поєднувати навчання зі своїм захопленням?**

– Часу й справді обмаль. Після уроків я йду на тренування, після тренування – на додаткові заняття. Але й удома на мене чекають не тільки уроки.

– **Що любилаєш робити у вільний час?**

– Я люблю ходити по магазинах, прогулюватися Києвом... Свій час, на мою думку, слід використовувати з користю: спілкуватися, знайомитися з новими людьми.

– **Ти устигаєш зробити все. У чому твій секрет?**

– Мабуть, у тому, що намагаюся розписати кожний день по хвилинах. Я завжди знаю, що робитиму сьогодні, завтра, через три дні. Але обходжусь без щоденника, свої плани тримаю в голові.

– Чи хочеться інколи кинути все і просто полежати на дивані й подивитися телевізор?

– Буває, і дуже часто. Що я роблю в такому разі? Просто лягаю на диван і дивлюся телевізор. Мені вистачає години, щоб розслабитись і відпочити.

– **Твоє гасло?**

– Через терни до зірок. Я вважаю, що в кожного, незалежно від віку, є час і можливості для саморозвитку. Дуже важливо не залишатися на місці, а постійно працювати над собою.

– **Дякую тобі, Лідо, за розмову й бажаю успіхів.**

(За матеріалами агентства «Юн-прес» Київського палацу дітей та юнацтва)

Інтерв'ю

Інтерв'ю – це бесіда журналіста (іншої особи) з особою, думки, коментарі чи враження якої становлять громадський інтерес. Інтерв'ю є одним із найпоширеніших жанрів журналістики та публіцистики.

Види інтерв'ю

Інтерв'ю-діалог будують за схемою «запитання + відповідь».

Інтерв'ю-полілог відтворює бесіду кількох співрозмовників, обмін думками трьох і більше людей на одну тему.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Одночасно з основним запитанням можна ставити співрозмовнику уточнювальні, додаткові запитання, за допомогою яких спрямовувати бесіду в потрібне русло, з'ясувати нові відомості, цікаві факти та деталі. Пам'ятайте, що ви говорите зі своїм героєм не від себе, а від імені аудиторії. Тому маєте ставити ті запитання, що цікавлять читачів/слухачів/глядачів.

159 Візьміть інтерв'ю у відомої людини свого населеного пункту або в однокласника чи однокласниці (учителя, лікаря, когось із родичів, друга, керівника підприємства тощо). Інтерв'ю запишіть. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

Етапи роботи над інтерв'ю

I. Задум.

1. Вибрати тему, яка може зацікавити багатьох (становить громадський інтерес).
2. Визначити особу, у якої хочете взяти інтерв'ю.
3. Визначити мету майбутньої бесіди.

II. Підготовка до інтерв'ю.

1. Зібрати інформацію з теми інтерв'ю; ознайомитися з біографією (творчістю, здобутками) особи, з якою будете спілкуватися.
2. Розробити детальний план бесіди.
3. Продумати орієнтовні запитання.
4. Домовитися про час та місце бесіди.

III. Безпосередня розмова (запис на диктофон, телефон, камеру тощо).

IV. Підготовка тексту.

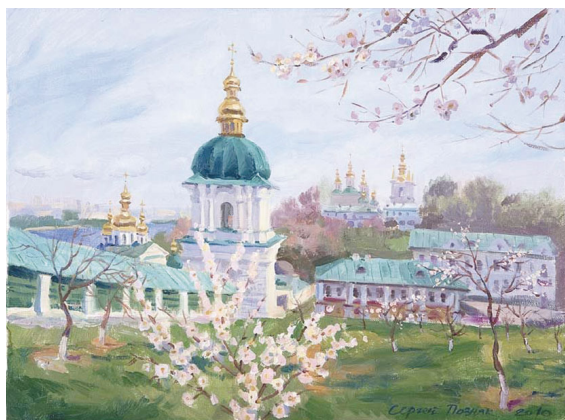
1. Розшифрувати запис.
2. Вибрати найбільш вагомні вислови, яскраві приклади, цікаві місця.
3. Дібрати заголовок (можна також підзаголовки), написати преамбулу, відредагувати текст.

На основі інтерв'ю, підготовлених **Проект** учнями й ученицями вашого класу, зробіть **електронний журнал** (на сайт вашого навчального закладу) або випустіть **стінну газету**.

Проведіть у класі конкурс на краще інтерв'ю. Роботи переможців запропонуйте розмістити на сайті або надрукувати в газетах вашого міста, району чи області.

**Тема 14. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ
ТА КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ
І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

160 Розгляньте ілюстрації. Чи доводилося вам бувати в місцях, де розташовано зображені пам'ятки історії та культури України? Усно опишіть одну із цих пам'яток (на вибір).

С. Позняк.
Печерська лавра

Києво-Печерська лавра – один із найбільших і найдавніших чоловічих монастирів на українських землях. Вважається, що монастир на березі Дніпра заснував святий Антоній Печерський 1051 року. Нині на території лаври створено цілісний архітектурний ансамбль.

В. Пузирков.
Херсонес Таврійський

Херсонес Таврійський – таку назву мало місто, засноване давньогрецькими колоністами понад дві з половиною тисячі років тому на південному заході Криму. Нині його руїни є однією з визначних пам'яток України.

М. Олійниченко.
Хотинська фортеця

Хотинська фортеця височіє на березі Дністра поблизу містечка Хотин Чернівецької області. Ця твердиня має стіни близько 50 метрів заввишки й 6 метрів завтовшки. У 1621 році під стінами фортеці об'єднані війська Польщі та українського козацтва перемогли 150-тисячну турецьку армію.

О. Міщенко.
Стара фортеця

Перлиною Кам'янця-Подільського є **Стара фортеця**, історія якої почалася в XII столітті. Кожна з одинадцяти башт фортеці має свою назву та свою історію. Так, найвищу башту названо Кармелюковою, бо в ній тричі був ув'язнений народний герой Устим Кармелюк. А в Чорній башті є криниця глибиною 40 м.

161 Складіть складний план твору-опису пам'ятки історії й культури, яку ви оглянули. За планом напишіть твір-опис. Використайте відокремлені члени речення. Скористайтеся схемами опису, розміщеними на с. 99–100.

Листкóвий – який стосується листка, його будови (листкава поверхня, бруньки).

Листовíй – який стосується тонкого шару якого-небудь матеріалу: паперу, заліза і т. ін. (листо́ве залізо).

Листяні́й – який стосується рослин, у яких є листя, виготовлений із листя (листяний ліс, салат).

* * *

Насті́йливий – наполегливий, завзятий, непохитний у прагненні до чогось (насті́лива людина, вимога; бути насті́ливим).

Насті́йний – дуже потрібний, невідкладний (насті́йна потреба, вимога, необхідність).

* * *

Визначáльний – який визначає суть чогось; основний, істотний (визначальний принцип, момент, бі́й).

Визначні́й – який відзначається своїми позитивними рисами, важливий за своїм значенням; видатний (визначний діяч, артист, твір, успіх).

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА «СЛОВОГРА»

(Перевірте себе, скориставшись відповідями в додатку)

1. Що стоїть посередині Полтави?
2. Чим вечір кінчається, а ранок починається?
3. Скільки кроків зробить горобець за сім років?
4. Скільки картоплин у горщик улізе?
5. Скільки буде, якщо від тринадцяти відняти середину?
6. Чи може страус назвати себе птахом?
7. Скільки горіхів у порожній склянці?
8. У назві якої річки є три ноти?
9. Який острів каже, що він одяг?

Додатки

Додаток 1

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ
ВИДІВ ЗАВДАНЬ**«ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ»***Порядок виконання*

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим.
3. По черзі висловіть свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

«ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ»

Ця вправа дає змогу спочатку обмінятися ідеями з партнерами й лише потім озвучити свої думки перед класом.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї із сусідом по парті. По можливості дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтеся в четвірку (наприклад, з учнями, що сидять за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. По можливості дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловіть думку групи.

«КОЛО ДУМОК»

«Коло думок» допомагає знаходити рішення з конкретної проблеми шляхом вільного висловлювання своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся з проблемою.

2. Усі учасники за бажанням висувають свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Що більше ідей – то краще!

3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

Увага! Забороняється обговорювати й оцінювати ідеї на етапі висловлювання їх. Дозволяється повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

«ПОСТІЛКУЙТЕСЯ»

Ця вправа дає змогу кожному за бажанням висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок виконання

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловіть думку лаконічно й швидко.

Увага! У цій вправі висловлюються лише за бажанням, а відповіді не коментуються й не оцінюються. Також забороняється перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель може обмежити час для висловлення.

СЛОВНИЧОК НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ

А	господáрський (від <i>господáрство</i>)	застрéлити
абíхто	грушéвий	зібра́ння
алфа́віт		злéгка
		зóвсім
		зру́чний
Б	Д	
близькі́й	далечина́	
борючі́сь	да́но	І
босо́ніж	дециме́тр	іду́чі
б'ючі́	ді́хання	і́скра
	діало́г	
В	діти, дітьми	Ї
вéзті	довести́	ї́стівній
веретéно	до́нька	
віга́дка	допі́зна	К
визво́льний	досхочу́	ка́жучи
визна́ння	дочка́	кі́дати
вимо́ва	до́щечка	кіломе́тр
вимо́га		книжко́вий
вінагородити	Ж	ко́взатися
віпа́док	жалі́ти	ко́лесо
вирáзність	жалюзі́	корі́сний
виставко́вий	жаркі́й	котрі́й
вичéрпний	живо́пис	
возз'éднання	живопі́сний	Л
во́їнський	житло́	легкі́й
		листопа́д
Г	З	літо́пис
гетьма́нський	завда́ння	льодо́вий
горобі́на	завдо́вжки	лялько́вий
городі́ти	за́гадка	
гороші́на	заздалегі́дь	М
госпо́дарський	запита́ння	медикаме́нт
(від <i>госпо́дар</i>)	засла́ння	мере́жа

месті
металур́гія
мі́й, мо́го
міліме́тр
морочіти

Н

наві́ки
навко́ло
навча́ння
наса́мперед
на́чинка
нена́видіти
нести́
нові́й
нудні́й

О

обра́ння
обру́ч (іменник)
одина́дцять
одноразо́вий
о́лень
оле́нячий
острі́вній

П

пізна́ння
поблизу́
по́друга
поза́очі
пока́зник
поле́жати
по́мілка
пора́дковий
посла́ння

посто́яти
посу́ха
прийня́ти
прия́зний
про́стий

Р

ра́зом
ранко́вий
річко́вий
розпові́сті
русло́

С

садно́
сантиме́тр
све́рдро
сере́дина
симетрі́я
спі́на
старанні́сть
сто́ляр

Т

то́впитися
товсти́й
той, то́го
тонкі́й
торф'яні́й

У

украї́нець
украї́нський
урочи́стий

Ф

фахові́й

Ц

це́нтнер
цукро́вий

Ч

чарі́вній
чергові́й
черстви́й
чита́ння
чорно́зем
чотирна́дцять

Ш

швидкі́й
шовко́вий

Я

ялі́новий

СЛОВНИЧОК СИНОНІМІВ

АБСОЛЮТНИЙ, цілковитий, повний, безумовний, тотальний.

АКТІВНИЙ, діяльний, беручий, непосидючий, невтомний, енергійний, моторний.

АРГУМЕНТУВАТИ, обґрунтовувати, мотивувати, наводити аргументи.

АРХІТЕ́КТОР, будівничий, зодчий, градобудівник.

БАРІ́ТИСЯ, гаятися, зволікати, затримуватися.

БЛАГА́ТИ, заклинати, молити, проситися (розм.); упрошувати.

БЛАГОДІ́ЙНИК, доброчинець, добродійник, філантроп.

БЛАГОРО́ДНИЙ, чесний, порядний, лицарський, шляхетний.

ВА́ДА, недолік, хиба, ґандж, дефект.

ВІДВÉРТИЙ, щирий, прямий, правдивий, прямолінійний.

ГА́ДКА, думка, ідея, міркування, погляд, намір, задум.

ГАРМО́НІЯ, співзвуччя, милозвучність; (у гурті) злагода, згода, товариськість.

ГРОМА́ДА, суспільство, громадянство, суспільність, спільнота, товариство, гурт.

ДЕЛІКА́ТНИЙ, тактовний, увічливий, люб'язний, пристойний.

ДО́БРИЙ, добросердний, душевний, добродушний, сердечний, м'якосердий; лагідний, м'який, славний, задушевний.

ДОСКОНА́ЛИЙ, ідеальний, довершений, викінчений, взірцевий, бездоганний.

ДОШКУ́ЛЬНИЙ, (*вітер*) шпаркий, різкий, сильний, пронизливий; (мороз) щипучий; (*сміх*) уїдливий, їдкий.

ЕКЗОТІ́ЧНИЙ, незвичайний, дивовижний, чудернацький, химерний, заморський.

ЕКСПРО́МТОМ, не (довго) думавши, без вагань, блискавично; (відповідати) без підготовки, без обдумування.

ДОДАТКИ

ЖÓВТО-БЛАКІТНИЙ, синьо-жовтий, небесно-золотий, золота-во-небесний.

ЖУРІ́ТИСЯ, сумувати, печалитися, смутитися, тужити, побиватися.

ЗАВАЖА́ТИ, перешкоджати, ставати на заваді, плутатися під ногами.

ЗАВІРЮ́ХА, заметіль, завія, метелиця, хуртовина, віхола, хуга, сніговиця.

ЗОРЯ́, зірка, зоряниця, зірниця.

ЗУХВА́ЛИЙ, зарозумілий, нахабний, безцеремонний, безпardonний.

ІДЕНТИ́ЧНИЙ, тотожний, однаковий, такий самий.

ІСТО́ТНИЙ, суттєвий, присутній, дуже важливий/значний, вагомий.

КМІТЛІ́ВИЙ, метикуватий, метикований, тямовитий, тямущий, бистрий на розум.

КРА́ЯТИ, різати, тяти, розрізувати, розтинати; (*серце*) шматувати, розривати.

ЛА́ГІДНИЙ, (*характер*) сумирний, тихий; (*голос*) шовковий; (*до кого*) ніжний, ласкавий, доброзичливий, приязний, дружній; (*клімат*) м'який.

ЛАШТУВА́ТИ, ладнати, готувати, споряджати.

МА́БУТЬ, певно, здається, видно, напевне, либонь.

МАНДРУВА́ТИ, подорожувати, не близький світ топтати, кочувати.

МО́РОК, темрява, мряка, пітьма, темінь, мла, імла, сутінок, присмерк.

НАВКО́ЛО (прислівник і прийменник), довкола, кругом, навкруг, навкруги

НЕВИРА́ЗНИЙ, неяскравий, непомітний, нечіткий, безбарвний, неясний, тьмяний, непоказний.

О́БРІЙ, небокрай, крайнебо, горизонт, виднокруг, виднокрай, овид, небосхил.

ОКУПА́НТ, загарбник, займанець, поневолювач.

ОТЖЕ, таким чином, значить.

ПІЛЬНИЙ, (*догляд*) уважний, неослаблений, суворий; (*погляд*) гострий, зіркий, проникливий, зосереджений, напружений.

ПОВІДОМЛЯТИ, сповіщати, давати знати, доводити до відома.

РАПТОМ, зненацька, враз, несподівано, раптово, як сніг на голову, як грім з ясного неба, блискавично.

РОЗКІШНИЙ, (*край*) багатий, щедрий; (*обід*) марнотратний, дорогий; (*про життя*) комфортний, безтурботний.

САМОБУТНИЙ, оригінальний, своєрідний, неповторний.

СЛУШНИЙ, (*закид*) справедливий, правильний, обґрунтований; (*час*) сприятливий, зручний, вигідний, прийнятний.

СПРАВЕДЛІВО, як підказує совість, по-божому.

ТОВАРІСЬКИЙ, дружній, приятельський, доброзичливий.

ТОТОЖНИЙ, однаковий, цілком подібний, такий самий, ідентичний, з одного тіста.

УВАЖНИЙ, турботливий, чуйний; (*погляд*) пильний, зосереджений.

УНИКАТИ, обминати, оббігати, минати десятою дорогою, триматися осторонь, сахатися.

ФАНТАЗЕР, мрійник, будівник казкових замків, романтик.

ХУДОЖНИК, митець, живописець, маляр, майстер.

ЦІЛКОМ, цілковито, абсолютно, повністю, до краю, дощенту, з голови до п'ят, з руками й ногами.

ШИКАРНИЙ, (*готель*) багатий, розкішний, (*одяг*) елегантний, вишуканий, пишний.

ЩАСЛІВИЙ, таланитий, народжений у сорочці, народжений під щасливою зіркою.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

Список скорочень

ж. – жіночий рід	<i>перен.</i> – переносне
<i>розм.</i> – розмовне слово	значення
<i>книжн.</i> – книжне слово	с. – середній рід
<i>мн.</i> – множина	ч. – чоловічий рід

АРХІТЕКТУРА, -и, ж. 1. Мистецтво проєктування, спорудження та художнього оздоблення будов; будівельне мистецтво. // Характер, стиль будови. 2. Концепція взаємозв'язку елементів складної структури; вміщує компоненти логічної, фізичної та програмної структури.

БАРОКО, *невідм.*, с. Стилiстичний напрям у європейському мистецтві кінця XVI – середини XVIII століття, що характеризувався примхливістю форм і декоративною пишністю.

ВІДВІЧНИЙ, ОДВІЧНИЙ, -а, -е. Який існує споконвіку, з давніх-давен.

ВІДТИНОК, -нка, ч. Частина чого-небудь, вимірюваного в просторі або часі; відрізок.

ГАПТУВАННЯ, -я, с. Вишивка шовковими, вкритими тонким шаром золота або срібла нитками різного ґатунку. // Вишита золотими або срібними нитками річ.

ГЕЙЗЕР, -а, ч. 1. Гаряче джерело вулканічного походження, що періодично фонтанує. 2. *перен.* Фонтан чого-небудь.

ДЕКОР, -у, ч. Система декораційних елементів; прикраса.

ДЕКОРАЦІЯ, -ї, ж. Живописне або архітектурне зображення місця та обстановки дії, встановлюване на сцені. // *перен.* Загальний вигляд чого-небудь. // Оздоблення, прикраса.

ДИСОНАНС, -у, ч. 1. Негармонійне поєднання звуків, порушення співзвучності; прот. консонанс. 2. *перен.* Те, що вносить розлад у що-небудь, суперечить чомусь.

ЕКСПОЗИЦІЯ, -ї, ж. 1. Частина твору, де змальовується суспільне середовище й життєві обставини, у яких формувалися риси характеру дійових осіб, історичні умови, що впливають на розвиток подій і т. ін. 2. Систематизоване розміщення експонатів, що дає більш-менш закінчене уявлення про певне коло предметів чи проблем. // Самі експонати, розміщені в певній системі, у певному порядку.

ЄСТВО, -а, с. 1. Сукупність усіх фізичних і душевних сил та властивостей людини. 2. *книжн., рідко.* Живий організм. 3. *книжн., рідко.* Найголовніше й найістотніше в чому-небудь; суть чогось.

ЗОДЧЕСТВО, -а, с., *книжн.* Мистецтво проектувати та споруджувати будівлі; архітектура.

ЗОДЧИЙ, -чого, ч., *книжн.* Художник-будівельник, архітектор. // *уроч.* Творець, будівничий.

ІКОНОСТАС, -а, ч. Стіна з вставленими в неї іконами, яка в православній церкві відокремлює вівтар від центральної частини.

КАСКАД, -у, ч. 1. Природний або штучний водоспад, що спадає уступами, або система таких водоспадів. 2. *перен.* Про ряд яких-небудь (перев. позитивних) явищ, фактів і т. ін., які слідують один за одним протягом короткого часу. 3. В опереті – швидкий танець у супроводі співу.

ЛІНГВІСТ, -а, ч. Фахівець із лінгвістики; мовознавець.

МІНЛИВИЙ, -а, -е. 1. Який швидко змінюється. // Який зазнає різких змін (про погоду). // Який триває недовго

(про щастя). 2. З переливами відтінків, тонів (про барви, звуки тощо).

НОВАТОР, -а, ч. Той, хто вносить і здійснює нові, прогресивні ідеї, принципи в будь-якій галузі діяльності.

ОБІЙСТЯ, -я, с. Садиба, двір.

ОКОЛИЦЯ, -і, ж. 1. Віддалена від центру частина населеного пункту. 2. Місцевість, що прилягає до чого-небудь, оточує щось; округа. 3. *рідко*. Віддалена прикордонна область держави; окраїна.

ПАМ'ЯТКА, -и, ж. 1. *розм.* Предмет, що служить нагадуванням про кого-, що-небудь. // Те, що лишилось як наслідок чогось. 2. Невелика книжка чи аркуш із короткими настановами, правилами на якийсь певний випадок; інструкція. *Пам'ятка туристові.*

ПРАВИК, -у, ч. (*мн.* **правіки**, -ів). Стародавні часи; прадавнина.

ПРАЛІС, -у, ч. Незайманий, предковічний, густий ліс.

РАТАЙ, -я, ч. Плугатар, орач.

РЕЗИДЕНЦІЯ, -ї, ж. Місцеперебування уряду, керівників держав і високопоставлених осіб. // *жартівливе слово*. Місце постійного проживання або перебування кого-небудь.

САДИБА, -и, ж. 1. Житловий будинок і господарські будівлі з прилеглими до них садом і городом, що разом є окремим господарством. 2. Ділянка землі, що відводиться комусь для забудови, під сад і город. // Ділянка землі біля будинку, зайнята садом, городом і т. ін.

ЧІЛЬНИЙ, -а, -е. 1. Який вважається центральним, найвиднішим; головний. 2. *із словом* місце, *перен.* Важливий за своїм значенням; передовий. 3. *перен.* Який вирізняється з-поміж інших; видатний. 4. *будівельна справа*. Який становить передню частину будівлі.

ФАВОРИТ, -а, ч. 1. Той, кому протегує знатна, впливова особа; улюбленець такої особи. // Той, кому віддають перевагу перед іншими, ким більше цікавляться. 2. *спортивний термін*. На перегонах – кінь, вершник і команда, що мають найбільше шансів на першість.

ФРЕГАТ, -а, ч. 1. У гребному флоті – легка галера, а у вітрильному – військовий трищогловий корабель з прямими вітрилами; також купецьке вітрильне судно (XVIII–XIX ст.). 2. Сучасний військовий корабель перехідного типу між легким крейсером і ескадреним міноносцем. 3. Великий тропічний морський птах ряду веслоногих із чорним пір'ям, який живиться рибою та безхребетними тваринами.

ФРЕСКА, -и, ж. 1. Картина, написана фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці. 2. Живопис фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці. 3. *фрески*, -сок, *мн.* Про музичний твір поліфонічного характеру.

СКОРОЧЕНІ ВІДПОВІДІ ДО ДЕЯКИХ ВПРАВ

3. У сьомому реченні треба поставити 4 коми.
9. Поширені звертання є в шести реченнях. У першому реченні треба поставити 3 коми, у четвертому – 1.
10. У шостому реченні треба поставити 1 кому.
19. У четвертому реченні треба поставити 1 кому, у восьмому – 2.
25. У чотирьох реченнях є вставні слова. У третьому реченні треба виділити ще й дієприслівниковий зворот. У восьмому реченні треба поставити 3 коми.
30. Дієприкметникові звороти є в чотирьох реченнях. У першому реченні є обидва звороти.
39. В одному реченні немає пропущених розділових знаків. У четвертому реченні треба поставити 3 коми, у п'ятому (складне) – 1.
43. У кожній групі має бути по два речення.
47. У другому реченні: коми після слів **земля, дощем, сонця**; тире після слова **ти**.
48. Треба виписати сім речень
57. У шостому реченні немає прикладки.
63. У реченнях треба поставити тире.
65. У п'ятому реченні сполучником **або** приєднано прикладку (**оленячий мох**). Тут слово **або** можна замінити словом **тобто**. «Ягель» і «оленячий мох» – це різні назви однієї рослини (не однорідні члени речення).
67. Прийменники: **крім, замість, навіть, поряд з, за винятком** та інші.
69. У четвертому реченні треба поставити 2 коми.
71. У другому прикладі відокремлений додаток можна ввести за допомогою прийменника **на відміну від**.
75. У другому реченні треба поставити 3 коми.

78. У першому реченні відокремлена обставина виражена дієприслівниковим зворотом.

79. II. У першому реченні – присудок **побігли**; простий (дієслово **вмитися** – обставина). У шостому реченні є один складений дієслівний присудок і два простих.

84. У четвертому реченні після сполучника **і** має бути кома.

89. У другому реченні треба поставити 6 ком.

100. У другому реченні треба поставити 3 коми, у сьомому – 2.

104. Четверте речення ускладнено однорідними членами та відокремленою обставиною (треба поставити 3 коми).

105. П'яте речення ускладнено відокремленим означенням та відокремленою обставиною.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

С. 21–23. 1 А; 2 Г; 3 В; 4 В; 5 Б; 6 Б; 7 А; 8 Г.

С. 69–71. 1 Г; 2 А; 3 Б; 4 Б; 5 В; 6. 1 А, 2 Г, 3 В, 4 Б; 7 Г; 8 Б.

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

Сторінка **128**. 1. Літера т. 2. Літерою р. 3. Жодного, бо він скаче. 4. Картопля не лазить. 5. Тридцять. 6. Ні, бо він не може говорити. 7. Ніскільки, бо склянка порожня. 8. Міссісіпі. 9. Ямайка.

ЗМІСТ

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)	3
§ 28. Звертання	4
§ 29. Вставні слова (словосполучення, речення)	11
§ 30. Узагальнення вивченого з теми «Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)»	19
РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ	25
§ 31. Поняття про відокремлення	26
§ 32. Відокремлені означення	30
§ 33. Відокремлені прикладки	40
§ 34. Відокремлені додатки	48
§ 35. Відокремлені обставини	52
§ 36. Відокремлені уточнювальні члени речення	59
§ 37. Узагальнення вивченого з теми «Речення з відокремленими членами»	65
ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТА ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ	74
УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ	82
Тема 1. Повторення відомостей про текст, стилі та типи мовлення, вимоги до мовлення, ситуацію спілкування	82
Тема 2. Конспект прочитаного науково-навчального тексту. Тематичні виписки	87
Тема 3. Опис пам'яток історії та культури. Усний вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в художньому стилі	91
Тема 4. Аудіювання	95
Тема 5. Докладний письмовий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в публіцистичному стилі	97

Тема 6. Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі	100
Тема 7. Ділові папери. План роботи	103
Тема 8. Особливості опису місцевості	106
Тема 9. Стислий письмовий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	110
Тема 10. Усний твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	113
Урок 11. Письмовий твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	116
Тема 12. Діалог	120
Тема 13. Інтерв'ю в публіцистичному стилі	123
Тема 14. Письмовий твір-опис пам'ятки історії та культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	126
ДОДАТКИ	129
Пояснення щодо виконання деяких видів завдань	129
Словничок наголошування слів	131
Словничок синонімів	133
Тлумачний словничок	136
Скорочені відповіді до деяких вправ	140
Відповіді до тестових завдань	141

Навчальне видання

**ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для осіб з особливими освітніми потребами
(Н 54.1 – Н 54.2)**

8 клас

(у 2-х частинах)

ЧАСТИНА 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

В оформленні шмуктитулів використано роботи Юрія Нагулка (Україна).

У підручнику використано ілюстративний матеріал з відкритих джерел інтернету, зокрема сайтів *vecteezy.com*, *depositphotos.com*, *wallpaperim.net*.

Усі матеріали в підручнику використано з навчальною метою відповідно до законодавства України про авторське право і суміжні права.

Відповідальна за випуск *Наталія Заблоцька*
Редактор *Ольга Слоневська*

Обкладинка *Світлани Железняк, Олександра Павленка*

Макет, художнє оформлення *Олени Мамаєвої*

Комп'ютерна верстка *Олександра Павленка, Юрія Лебедєва*

Коректори *Олена Симонова, Наталія Лозова*

Формат 84×108/16.

Ум. друк. арк. 15,12. Обл.-вид. арк. 7,36.

Тираж 1747 пр. Вид. № 2248.

Зам. № 21-07-2002.

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Максиміліанівська, 17, м. Харків, 61024.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.